

Федеральное государственное бюджетное учреждение науки
Северо-Осетинский институт гуманитарных и социальных
исследований им. В.И. Абаева ВШЦ РАН
и Правительства РСО-Алания

Д.В. Сокаева

**КУЛЬТОВАЯ ОСНОВА ОСЕТИНСКОГО ФОЛЬКЛОРА:
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ
НА МАТЕРИАЛЕ НЕСКАЗОЧНОЙ ПРОЗЫ**

Владикавказ
2014

ББК 63.5

Издаётся по решению Учёного совета ФГБУН СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А

Сокаева Д.В. Культурная основа осетинского фольклора: экспериментальное исследование на материале сказочной прозы: монография [Текст] / Д.В. Сокаева. – Владикавказ: ИПЦ СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А, 2014. – 168 с.

ISBN 978-5-91480-204-9

Рецензенты: дфн **Р.Я. Фидарова,**
кфн **Е.Б. Дзапарова**

Исследование сакральной сферы осетинского пантеона традиционной осетинской религии представляется нам перспективным направлением фольклористики. Книга рассчитана как на специалистов, так и на более широкий круг читателей. Исследование выполнено в рамках Программы фундаментальных исследований Президиума РАН «Традиции и инновации в истории и культуре».

ББК 63.5

ISBN 978-5-91480-204-9

© ИПЦ СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А, 2014
© Сокаева Д.С., 2014

ВВЕДЕНИЕ

Современные устные рассказы осетин рассматриваются нами в синхронном аспекте, но сравнение их с «каноническими» легендами и преданиями, которые известны традиции, задает все-таки какую-то диахронную ретроспективу (хотя бы 100 лет). Поскольку речь идет о культе, то мы решили рассмотреть такие аспекты духовной деятельности осетинского народа:

- 1) представления осетин о небесных покровителях, «канонизированных» осетинской традиционной религией;
- 2) индивидуальная реализация представлений о небожителях осетинского пантеона;
- 3) представления о центре пространства в осетинском фольклоре;
- 4) символика в осетинской несказочной прозе: камень.

Большое количество собранных автором исследования устных рассказов говорит о том, что рефлексия по поводу знаков от главных небесных покровителей осетинского пантеона и локальных, расположенных во всех ущельях Северной и Южной Осетии, а также в равнинной ее части, актуальна на сегодняшний день. Это происходит, несмотря на то, что осетинский народ давно приобщен и к православному христианству, и к исламу. Устные рассказы о небесных покровителях, рассмотренные нами, демонстрируют глубоко личное отношение рассказчиков к происходящему в сакральной жизни осетинского общества, в частности, в ущельях, в которых они живут.

1. ПРЕДСТАВЛЕНИЯ ОСЕТИН О НЕБЕСНЫХ ПОКРОВИТЕЛЯХ

Небесные покровители осетинской традиционной религии имеют обыкновение видеться и слышаться людям, которые в них верят¹. Именно этот феномен мы и пытались рассмотреть в данном исследовании. Мы отдаем себе отчет в том, что это тематика религиоведения и философии, но нас интересует иконография образов небесных покровителей в осетинской традиционной религии в том виде, в котором они представлены в устных рассказах людей, далеких от научной рефлексии и богословия². Нами рассмотрены элементы традиционной религии осетин, зафиксированные в горных селах Куртатинского ущелья Харисджын, Хидикус; селе Горный Даргавс Кобанского ущелья Северной Осетии.

Устный рассказ – это тот жанр фольклора, который позволяет фольклористу выйти на более сокровенный уровень представлением рассказчика себя. При опросе обязательно задается тема как своего рода регистр настройки либо на общую тему, либо на более личную. В любом случае, устный рассказ – это объективный взгляд через субъективное видение ситуации. Корреляция с другими жанрами фольклора устного рассказа на всех уровнях поэтики представляет также перспективное направление в современной фольклористике³. Именно в рамках этого направления мы планируем исследовать осетинский фольклор и в дальнейшем.

Итак, нами выделены такие аспекты повествований: осо-

¹ Сказочная и несказочная проза осетин: реалии сакрального мира / сост. Д. В. Сокаева. – Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2012; Сокаева Д. В. Предания и легенды осетин в историко-функциональном и системном освещении. – Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2011.

² Федосеев А. И. Иконография ангелов в эпоху Киевской Руси // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Вып. 15. Т. 13 (84). 2010. С. 50-54.; Щеголов А. П. Философские аспекты древнерусских представлений о природе зла // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. Вып. 47. Т. 9. 2007. С. 14-26.

³ Адоньева С. Б. Прагматика фольклора. СПб., 2004.

бенности проявления небесных покровителей (их иконография); помощь, получаемая людьми от них; правила поведения по отношению к ним; атрибутика культов.

Иконография образов небесных покровителей разнообразна. Не всегда высшие силы дают о себе знать в виде субъекта. Носителем такой сакральной информации может выступить объект:

Хуыцауы дзуар у Хуыцауы минæвар. Æгъдауыл, дам, Хуыцауы хорз æдтæм ныккувы, 'мæ, дам, дзы кусæг адæмæн хай кæны, фæллойгæнæг адæмæн. (– Ахæм рæттæ ис, æдтæ кæдæм æрбатæхыны? – Д. С.) Мæнæ фæдтой, нæ мад-иу дзырдта, цухатт йом æрбадти æд, цырагъы хуызы, дам, йафтæ рацыдис, 'мæ, дам, йом æрбадти, стæй йордыгæй сыстадис 'мæ уым фалæмæ, уæртæ Ног дзуар, 'мæ, дам, Ног дзуармæ атахтис, керасиновый лампæ куыд у, ахæм, авджы хуызæн, дам, уыди // Святой Бога. Святой Бога является посланником Бога, по-хорошему, (святой Бога) обращается к хорошим ангелам Бога, и (Бог) выделяет часть (своей благодати) трудящимся людям, работающим людям... Вот видели, наша мать рассказывала, один раз вон там сел ангел, похожий на лампу, вот так вышел и вон там сел, затем оттуда поднялся и вон туда улетел, похожий на керосиновую лампу, вот такой, как стекло, мол, он был⁴.

Субъектная форма появления небесного покровителя может быть реализована следующим образом:

Фыры дзуар. Гъер нын дæлæ уым та Фыры дзуар ис. Æмæ йам иу йед уыдис, Д., опытный станцæйы куыста, селхоз институтæй æрбацыди, сæмæ йын æсдтæс азы сывæллæттæ нæ уыди, сæмæ йæ бон куы уыди, уæд ын лæппутæ йæ худ йом дзуары бын фæхостой, йемæ йын дыууæ лæппуы 'мæ иу чызг райгуырди, йой сыхæм уырны гъер? Уæд иннæ аз, куы йын райгуырди иу лæппу, уæд дынджыр тохъылымæ æрбацыдис сæмæ йæ йам аргæвста 'мæ фæбадтысты. Æмæ дын уый дзурын,

⁴ Святителище Бога. НА СОИГСИ. Д. 645. Исп. Г. Габараев, 09.08.1994 г. в с. Даргавс зап. Д. Сокаева, З. Албегова, А. Хамицаева, ир.д. Перевод автора.

ныр аей дæлæ «Мах дуджы» дæр бакастæн чиныджы, æргом иу цыди, гъер иу искæмæ исты куы фесæфти, уæд иу уый дæр агурæг цыди, Фыры дзуар, о, æргом иу цыди. Адæймаджы хуызы иу рацыдис æмæ иу агуырда гъер. Гъер иу афтæ адæймаджы хуызы рацыдис, гъер æнæуый цы у, дзуар у æмæ æххуысгæнæг. Гъемæ рацыдис æмæ йер аей усæртæ Нары 'рдыгæй дæр ис æвæццæгæн Фыры дзуар, æмæ, дам, иу æргом цыдис Ходы, хохы Ход ис, Ходы 'рдыгæй, Ходы дзуар, мæнæ ам дæр ис Ход, дæлæ Алагиры фалейы, фæлæ уыдон уордыгæй ралыгъдысты 'вæццæгæн, ахæм хорз чиныг у «Мах дуг» æмæ что только не нишут... Гъемæ, дам, иу æргом дзуар уыдис, 'мæ, дам, иу фæдисæттимæ ацыдис, гъемæ йæ уæд иу хатт лæппутæ асайдтой, æрыгон лæппутæ, фæдис, дам, Фыры дзуар, мах, дам, цæуæм фос агурынмæ æмæ, дам, рацу, 'мæ мæгуыр рацыдис, 'мæ, дам, чердæм фæдис, æмæ, дам, ничердæм фæдис, асайдтам дæ, 'мæ йын фæхъыг ис, нæ, æмæ уод йоцы лæппутæ, уыдон ацыдысты, æмæ æвæццæгæн дзы исты йед уыди, афтæ ахауæн, æмæ уордыгæй ахаудта уоцы лæппу, гъер иннæ лæппу та, чи уыди, йе 'мбал, уый та цавд дур фестадис æмæ, дам, гъер дæр йæ цавд дур йом лæууы, 'мæ, дам, сайын нæ хъæуы, уый тыххæй йæ фыссынц// Святой барана. Вон там у нас находится святилище святого барана. Здесь был Дз., работник опытной станции, он приехал из сельхозинститута, у него восемнадцать лет не было детей. И в день этого святого, и после этого у него родились два мальчика и девочка, верите? На другой год, когда у него родился мальчик, он приехал с большим подростком барана, они его здесь зарезали, и они посидели (помолились). Я это и рассказываю, это я и в «Мах Дуге» (современный журнал) прочитала, он является людям, если у кого-нибудь что-нибудь пропадало, то и он шел искать, святой барана. В виде человека выходил и искал. Вот как-то вышел и, наверно, в стороне Нара тоже есть святой барана и, мол, он являлся в Ходе, в горах есть Ход, в стороне Хода, святой Хода. Здесь тоже есть Ход, за Алагиром, те, наверное, отсюда туда переселились, вот такая хорошая книга «Мах Дуг». Мол, являлся и шел вместе с искателями и один

раз, мол, святой барана, мы, мол, идем искать скот и ты с нами пойдешь. Он пошел, а они его обманули, и он обиделся. Эти же парни пошли и там, видимо, был обрыв и один парень упал с обрыва, а его друг превратился в камень. И сейчас там стоит этот камень. Обманывать нельзя, мораль такова⁵.

Субъектная форма появления небесного покровителя может не быть выражена ни в предметной, ни в зооморфной, ни в антропоморфной форме и даже не в виде голоса. «Общение» с небесным покровителем, по мнению традиционно настроенного осетина, состоялось, если после произнесения просьбы-молитвы возникла обратная связь в виде сна, знака, конкретной помощи, которая может быть выражена в виде наказания обидчика:

Нас было много братьев, и из всех остался один я, самый младший. Семеро. Была сестра, и ее больше нет. И когда я прохожу под Дзивгисом, и когда я бываю злым, тогда я ему так говорю: «Святой Дзивгис, уважаю тебя, не допусти наказания от моей руки, сам покарай». И точно (это) происходит. Кара (его, провинившегося) настигает⁶.

Приведем текст, который повествует о состоявшейся каре святого:

Уари – наш предок. Святилище Дзири (святилище в Куртатинском ущелье Северной Осетии), которое мы называем, там Уари что-то натворил, нет, не сам что-то натворил, это был его сын, Гаппоев. Сын Уари что-то натворил. Он был очень хорошим парнем, и около этого святилища Дзири, вот наше святилище Дзири, у нас более почетного святилища, по-моему, я так его называю, и оно его сильно наказало. И когда они вышли с кувда, то с его сыном что-то случилось, и он не совсем сошел с ума, но надевал на себя лохмотья, заворачивался (в них), сын этого мужчины, заворачивал свои ноги, на себя надевал шубу, так и прожил. Отец Уари дал клят-

⁵ Святой барана. НА СОИГСИ. Д. 645. Л. 52. Исп. Ж. Кудзиева (67 лет), 09.08.1994 г. в с. Даргавс зап. Д. Сокаева, З. Албегова, А. Хамцаева, ир.д. Перевод автора.

⁶ Прилож. 49. Перевод автора.

*ву, Уари, Уари был сыном того, кто дал клятву, и наказание пало на Уари. Не поправился он, вот так больным без жены и другого жил, не знаю, много чего говорили. Старый был, когда умер*⁷.

Что касается основных аспектов «общения» с небесными покровителями, затрагиваемых в подобного рода текстах, то отметим – как главный аспект мы выделили аспект конкретной помощи, которую люди получают от небесного покровителя в том случае, если исправно молятся:

Мы молимся святому Дзири, да пребудет с нами его благодать. Вон там, наверху. Открыто. Открыто помогает. Каждый год святому отмечается праздник, и с равнин приезжают, и с Моздока, наши родственники. Он – строгий святой. Им клянутся. Когда я, бывает, разозлюсь, то говорю: «Поклянись тогда святым Дзири». Его боятся. И еще у нас есть святой села, мои предки молились ему, и мы являемся их младшими, и моя мать, как наши предки молились, так и мы ему молимся, с чистым сердцем, результатом своего труда. Святой села. Кроме того, у нас есть святой Бога (Хуыцау). Я молюсь ему, от Бога идут блага, и да будешь помогать нам, и да будешь как мать и отец жалеть нас, дай нам такую благодать, наши младшие – твои гости, я посвящаю их ему. Когда я молюсь, то удивляются – о, Боже, – и я отвечаю, что говорю то, что слышал от моего отца, молюсь. Вот святилище Уастырджи Дзивгисского ущелья, и я говорю ему: «Куда идем, отправляй нас в благополучную дорогу. Вниз идем со светлым сердцем, под тобой, чтобы прошли с благопожеланием». Кладем жертвенные деньги, это тоже сильный святой, из года в год (ему приносят в жертву) больших быков. Обыкновенное святилище – святилище Уастырджи ущелья»⁸.

Но помимо выделения рассказчиком момента конкретной помощи святым того или иного ущелья мы можем сформулировать еще несколько аспектов отношения к святому/святилищу, встречающиеся почти в каждом тексте такого рода. На

⁷ Прилож. 3. Перевод автора.

⁸ Прилож. 1. Перевод автора.

примере приведенного выше текста мы видим также, что рассказчика волнуют такие темы, как:

1. Принадлежность святилища, посвященного святому, одной или нескольким фамилиям:

У каждой фамилии есть отдельное святилище Уацилла. Святилище Уацилла (святилище в Куртатинском ущелье Северной Осетии) есть у каждой фамилии. Мы – Черджиевы, и у Черджиевых это святилище отдельно, у Цопановых – отдельно, у Баразговых – отдельно, у каждой фамилии отдельно. Я так знаю, что и у нашей фамилии оно – отдельное. У них (Ахполовых) вон там есть большой камень, у Ахполовых, вон там наверху. И он (муж) так сказал, сутками, вот он рассказывает, сутками там оставались старики.

– В честь Уацилла что-либо специальное организовывают? (Д. С.).

– Только в его день. Режут в его честь (жертвенное животное), собирается фамилия. Например, наша фамилия. Я с тех пор, как вышла замуж к Ахполовым, не посещала (святилище Уацилла) больше никогда. С тех пор я там никогда не была, но мои сестры, они со своими детьми, и каждый раз они меня упрекают, мол, почему ты не идешь. Но как-то... Они все со всеми своими потомками, вот две сестры приезжают туда в ущелье каждый праздник Уацилла, вот так ⁹.

2. Атрибутика культа святого и его святилища:

– Есть где-нибудь святилище Уацилла? (Д. С.).

– Есть. Это – Дзири. А сам я ему молюсь напротив себя. «Чтобы ты был мне близким, напротив меня». Я молюсь ему с чистым сердцем.

– Женщины к нему ходят? (Д. С.).

– Ходят. Вокруг него построена стена, а внутри что-то вроде комнаты. Мы ухаживаем за ней, белим ее, а на жертвенные деньги, которые там собираются, мы из года в год покупаем жертвенное животное. Пиво варим здесь, а жертвенное животное там, под святилищем.

⁹ Прилож. 2. Перевод автора.

– Выбираете посвященное жертвенное животное? (Д. С.).
– За год (до праздника). И в дни Уастырджи Джоргуба. И ему посвященное жертвенное животное (выбираем).

– Посвященное жертвенное животное само идет? (Д. С.).

– На рогах – ленты. На лбу – крест. Только белый ¹⁰.

Попытки настроить информатора на тему сакрального не всегда приводят к ожидаемому результату:

– Слышали про горных голубей, говорят, это – птицы Бога? (Д. С.) Горные голуби есть. И про горных голубей расскажу. Наш внук. Детей сына мы воспитываем. Мой старший сын был связан с горными голубями и прочим. И один раз пришел и говорит, мол, бабушка, я расскажу тебе чудо. У одного горного голубя, говорит, гнездо голубя, его гнездо, и в нем пять яиц, и, вот школьники и прочие ходят же, с равнины на автобусе приезжают, и кто-то выстрелил из рогатки и убил голубку. Я его спрашиваю, мол, куда делись яйца. Я, мол, смотрю, в один день около пяти горных голубей привели одну голубку, прилетели, и с ними одна голубка, и сели на провод, вот, на провод, электрический провод, и голубка которая, она села в гнездо на яйца, другие улетели, а так, говорит, долго просидели, наверно <обсуждали>. Затем те улетели, эти вдвоем остались. Он пронаблюдал за ними, голубка высидела яйца, голубка которая. Голубь прилетал, говорит, сидел рядом с ней, затем улетал и приносил пищу. Так.

– Когда видят орла, то что-нибудь говорят люди? (Д. С.).

– Ничего. То, что это ангел, не говорят. Очень большие орлы. Вот такие. Когда они слетают с гор осенью, или когда весной слетают, то они бывают такими большими, такими, что уносят овец, ягнят. Вот такой высоты бывают. Очень большие. Головы большие, хорошие, клювы такие же. Коричневые ¹¹.

Нам представляется правильным исследовать феномен «общения» осетинского народа со святилищами исходя из

¹⁰ Прилож. 1. Перевод автора.

¹¹ Прилож. 49. Перевод автора.

текстов легенд и преданий, которые в изобилии функционируют в современной фольклорной традиции осетин.

На примере одного текста предания о святилищах локальной местности Дигорского ущелья, села Ахсау и его окрестностей, мы намерены показать, какими «нитеями» святилище связано с жизнью людей, которые считают себя зависимыми от него. Приводим текст предания¹² в переводе на русский язык и в двух частях:

1. Давно в Ахсау пришли пять братьев, не знаю откуда: Зура, Лагку, Бакул, Саки и Гагос. Они здесь поселились, и когда пришло время обзаводиться семьями, то каждый женился, и соответственно именам образовались фамилии. Получилось пять фамилий: Зураевы, Лагкуевы, Бакуловы, Сакиевы и Гагосовы. Вместе жить уже было нельзя, они решили разделиться, и Гагосовы отправились в Моздок, и в настоящее время они живут там; Лагкуевы – в Чиколу, и в настоящее время они живут там; Зураевы, Бакуловы и Сакиевы остались в Ахсау. И у них есть, они молились святилищу Кубуса¹³, а это святилище посвящено детям. Те, у которых рождаются дети, готовят три пирога, емкость с молоком, вату, серебряные деньги и посылают (к святилищу – Д. С.) незамужнюю девушку и неженатого парня. Они идут к святилищу Кубуса и посвящают себя этому святилищу¹⁴. И в настоящее время устраивают это моление¹⁵ каждый год. В августе месяце собираются Зураевы, Сакиевы, Бакуловы и их племянники, они молятся, произнося его (Кубуса – Д. С.) имя. Этот священный предмет был сделан из меди, плоский, как лопатка для чистки деревянной емкости, предназначенной для замешивания теста. Я еще застал, мы ходили к этому месту с матерью, и наша мать тоже по отношению к этому месту производила действия, описанные выше.

¹² Святилище Кубуса. Исп. Тазрет Сакиев (67 лет), с.Ахсау, зап. М. Езеева в апреле 2012 года, диг.д. Архив автора. Перевод автора.

¹³ Этимология слова нам неизвестна.

¹⁴ Другими словами, просят у святилища защиты.

¹⁵ По -осетински – «кувд».

2. После этого один из фамилии Зураевых, богатый мужчина из Америки, Джегка, так его звали, он приехал, и когда увидел священный предмет, положил его в чемодан и увез в Америку. Добравшись до Америки, он не нашел священный предмет в чемодане, а сам ослеп. Прислали письмо оттуда, и здесь ему устроили большое моление, купили белого быка (и принесли его в жертву— Д. С.), и попросили прощения у святого Кубуса — он прозрел, и святой (или священный предмет) тоже обрел свое место. С тех пор каждый год устраивают такое моление¹⁶.

Примечательно, то предание начинается с генеалогической зарисовки о пяти фамилиях, произошедших из одного корня, которая сама по себе является генеалогическим преданием. Святилище Кубус объединяет пять перечисленных фамилий ежегодными ритуальными действиями и является специализированным, посвященным детям. Каждое осетинское святилище посвящено определенной «теме», то есть сюжетно. Рассказчиком описываются подробности символического характера. По преданию, только определенные традицией моменты могут быть инициированы при молении: к святилищу несут строго отобранные ритуальные предметы, включая пищу; только «чистые» девушка и парень могут подняться к святилищу; праздник календарный (проводится в августе месяце); рассказчиком подробно описывается священный предмет рассматриваемого святилища, который является вместилищем сил этого места. На этом первая часть предания заканчивается и начинается вторая, заключающая в себе интригу и мораль. Интрига второй части предания создается повествованием о перемещении священного предмета (вернее о попытке перемещения его через океан, в Америку) и последовавшем наказании за этот проступок, и о том, что ритуальное действие, совершенное в горной местности Северной Осетии может повлиять на состояние здоровья мужчины (осетина), находящегося за тысячи километров. В этой части

¹⁶ Далее следует повествование о других святилищах, находящихся недалеко от Кубуса.

предания фигурирует символический белый бык, принесенный в жертву святому Кубуса.

Предание о святилище Кубуса вполне передает его (святилища) архаический характер, поскольку в его структуре присутствуют все основные элементы ритуальной жизни осетина. Словом предания утверждается во времени и пространстве высокий (священный) статус определенного места на земле, святилищу дается шанс продолжить свое влияние на жизнь народа.

Итак, нами рассмотрены осетинские устные рассказы о небесных покровителях. Не применяя специальную богословскую терминологию, которая по определению бывает привлечена в такого рода исследованиях, мы дали предварительную классификацию образов небесных покровителей, в виде которых они являются людям: объектная и субъектная формы. Субъектная форма, в свою очередь, может быть выражена зооморфно, антропоморфно и в виде голоса. Кроме того, факт общения с небесным покровителем выясняется при получении «ответа» от него в виде конкретной помощи человеку, который возносил к нему молитву.

2. ИНДИВИДУАЛЬНАЯ РЕАЛИЗАЦИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О НЕБОЖИТЕЛЯХ ОСЕТИНСКОГО ПАНТЕОНА

По своей сути каждый вариант известного народом фольклорного сюжета того или иного жанра является индивидуальной реализацией, поскольку этот вариант творит один рассказчик, если речь не идет о фольклорных произведениях, которые исполняются бóльшим количеством людей. В данном разделе речь идет о совокупности мнений и традиционно закрепившейся системе религиозных представлений осетинского народа, называемой со стороны, в частности, исследователями духовной культуры осетин, осетинской традиционной религией. По определению, как в любой религии, в осетинской традиционной религии определен пантеон небожителей: основной и расширенный за счет локальных культов. При наличии небожителей со строго обозначенными функциями в осетинской традиционной религии, иерархически выше них обозначен Бог (Хуцау). Именно по поводу пантеона небожителей, как правило, бывают наиболее разговорчивы рассказчики. Если же статус рассказчиков фольклорных текстов, в частности, устных рассказов, теоретически повысить до статуса сказителей, то информация, получаемая от них, приобретает роль постулирования во времени и пространстве того оригинального, отличного от всех других взгляда на мир, его устройство и место в нем высших покровителей, который характерен только для осетин¹⁷.

Наконец, нартский эпос осетин предлагает в сказаниях на тему «Как Сырдон украл корову Хамыца и как у нартов появился двенадцатиструнный фандыр» трагический вариант возникновения профессионального сказителя и его музы-

¹⁷ Нарты. Осетинский героический эпос: В 3 кн. Кн. 2. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1989.

кального инструмента¹⁸. И как нам представляется, в данном случае уместна полемика с исследователями, которые говорят о «неосознанном типе авторства» (М. И. Стеблин-Каменский) в отношении всех жанров фольклора¹⁹.

Что касается устных рассказов, то по определению, в них в большей степени, чем в других жанрах фольклора, реализуется личное отношение рассказчика к предмету повествования.

О внесении индивидуальных изменений в «каноническую» канву легенд и преданий мы уже писали в наших исследованиях²⁰. Они неизбежны и при актуализации рассказчиком устоявшихся сюжетов легенд и преданий, но в меньшей степени. Сама диалоговая форма устного рассказа (имеется в виду диалог спрашивающего и рассказывающего) априори предполагает выражение/ проговаривание личной позиции рассказчика по поводу той или иной темы.

Мы проанализировали два устных рассказа и одно предание, рассказанные одним рассказчиком, Константином Алда-товым. Все три текста развивают тему небожителей, тем ярче проступают жанровые особенности устного рассказа. Приводим рассмотренные нами тексты:

Авсати. Авсати был покровителем зверей, который знал язык зверей, оленем. Когда-нибудь покровитель бывает молодым. Старый. Старый Авсати. Вон ему это сделали, в Алагирском ущелье (ущелье в Северной Осетии, имеется в виду памятник в Алагирском ущелье). Тот, на котором рога, это бывает

¹⁸ Бесолова Е. Б. О форме восприятия Нартов (на материале сказания «Гибель семьи Сырдона») // Сибирский филологический журнал. Новосибирск, 2014. № 1. С. 39-44; Гацалова Л. Б., Парсиева Л. К. Большой русско-осетинский словарь. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2011.

¹⁹ Макаров С. С. Эпический жанр олонхо в аспекте соотношения устной и письменной традиций // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2012. Вып. № 133. С. 126-133; Мамиева И. В. Сказитель и его функции: к вопросу об архаическом синкретизме // Вест. Северо-Осетинского гос. ун-та им. К. Л. Хетагурова. Общественные науки. Владикавказ, 2013. № 2. С. 174-180.

²⁰ Сокаева Д. В. Представление осетин о небесных покровителях: устное рассказы // Фундаментальные исследования. № 5 (часть 3), 2014. С. 639-642

зверь, это скот. С усами, стариком был. Покровитель зверей. Авсати, вот когда идем на охоту, на охоту мы, вот это Авсати. <...> (знак пропуска текста здесь и далее). Песня об Авсати такова, ее история. Это труды Коста (Коста Хетагуров), и когда когда-то был юбилей Коста, то поднесли мне там так, вот это (диктофон), и, мол, скажи что-нибудь о Коста. Скажу, клянусь Хуцау (Богом), говорю. Коста за свою жизнь даже не улыбнулся, постоянно причитал. Когда он запел? И сейчас говорят: «Песни Коста». Какую песню он спел? Ну вот, «пропадите вы, мои родимые горы, черным пеплом...». И постоянно он причитал. «Лучше бы я вас видел в виде черного пепла» (имеется в виду горы). И Коста природу, горы так красиво... Красоту осетинского языка показал Коста. Коста его обработал. (Рассказывает стихотворение Коста (пояснения автора здесь и далее). Если сейчас эту жизнь девять раз перевернуть в другую сторону, все равно останется Коста. Но современные писатели... Как будто завтра идем на охоту. Где встречаемся? Вон в Большом Дауском ущелье. Напротив него (Дауского ущелья) будем вас ждать. В этом месте. Это здесь наши ущелья, они. И в этом месте, тогда... охотники каждый что-то несет из своего дома. Питье, кусок мяса. Что-нибудь. Перед охотой кладут так и возносят молитву: «Ай, Авсати, благодать да будет с тобой. Пусть благодать будет и нам. Губа твоя в жиру. Ваша губа в жиру» друг другу говорят. Ну, если шашлык даст, то твоя губа не будет в жиру, в жиру. «Ваша губа в жиру» «Ваша губа в жиру». Тогда так. И тогда там бывает такое:

– Ты пройдишь по этому ущелью, другой вот здесь, впереди засядете вы, и вот начинается охота. <...>. Когда они что-то добывают, что-то, зверя: убивают оленя, вот кабана убивают, лань убивают, почему поют? Все песни бывают песнями о Уастырджи. Но, прежде всего, посвящены Авсати:

«Ай, высоко сидящий Уастырджи (небожитель), табу (восклицание уважения), да съедем твои напасти!

Оу, просим тебя, просим тебя.

Мы молящиеся тебе.

Пошли часть своей благодати, Уастырджи, эй!²¹

²¹ Прилож. 43. Перевод автора.

2. Песня о Уацилла. «Песня Уацилла, она уже совсем пропала. Но как-то в день Уацилла мы были в горах на кувде, в день Уацилла, Тбау-Уацилла (покровитель Кобанского ущелья и одноименное святилище) Даргавса. И в этом месте, Дзиуга Быдтаты, он, и святилище Уацилла в этом месте, значит, каждый (принес) то, чем надо помолиться (по три пирога), и (Дзиуга Быдтаты) говорит им: «каждый пусть положит свои три пирога перед собой». Вот. И положили. «Ну, вознесем молитву, Хуцау, там, где ты есть, Хуцау, твое величество, просим у тебя хорошего и дай нам часть твоего хорошего. Ангелы и покровители, вы друг другу – братья, пусть ваше братство отразиться и на нас, Хуцау, дай исполниться этой молитве. Светлый Тбау-Уацилла, сегодня – твой день, обойди нас красиво, чтобы не было у нас плохих града и дождей, вот так нас благослови. Светлый Тбау-Уацилла, над Осетией, сыпля искрами, кружишь, отводишь от нас беду, счастье поворачиваешь в нашу сторону, чтобы наша Осетия была счастливой, настолько благослови нас». И (старший мужчина) такие молитвы произнес. Затем дал право женщинам забрать то, что они принесли для произнесения молитвы, и идите по своим, мол, домам, а мы, вот мужчины, останемся здесь. И тогда там мужчины разложили пироги. Если шли на кувд, то наша мать тоже с нами обычно бывала. Оказалась рядом со мной и слушаю ее, и она поет песню в честь Тбау-Уацилла: клятва вошла в твой дом, вот говорю, чудо, я всегда улавливаю такие вещи. И в этом месте она как запоет:

«Йей, светлый Тбау-Уацилла, слава, да съедим твою болезнь, мы ждем тебя, твоей благодати, чтобы промывали наше южное зерно, Тбау-Уацилла, благослови нас на это.

Из северного зерна чтобы пиво в больших котлах сварили,
Тбау-Уацилла, плохой град, плохой дождь,
Чтобы обошли стороной людей,
Вот такую благодать еще пошли.
Ангелы и покровители!
Пусть мы будем под вашим всеобщим покровительством».

Вот так пела. Я это потом (песню) в село привнес, сюда в село. В село привнес, (когда) сидели – беседовали»²²

Предание об Авсати. И отправились три всадника в дальний поход. Отправились в дальний поход. И где-то наступил вечер, они остановились около кургана. Один из них говорит, пойдй к пастуху, пусть он нам на ужин даст посвященное животное. Так, один из всадников отправился к пастуху:

- Да будет у тебя много скота, хороший пастух.*
- Пусть и тебя благословит Хуцау.*
- Мы – путники, и если бы ты на ужин смог нам выделить посвященное животное.*

Пастух спрашивает, мол, кто ты, что ты, какой ты. А он говорит так, я Фалвара (небожитель, покровитель домашнего скота), и, мол, пожалуйста. Пастух ему говорит так, мол, мне не за что тебя благодарить, у кого-то ты уничтожаешь скот, кому-то, значит, вот так плохие дела делаешь. Я тебе ничем хорошим не обязан. И (Фалвара) вернулся к своим друзьям ни с чем. Тогда другой, мол, дай-ка я сам пойду, и пошел, и, мол, да будет у тебя много скота, хороший пастух.

- Пусть и тебя благословит Хуцау, кто ты, какой ты?*
- Я Уацилла, покровитель злаков. И ужин мы путники, и добудь нам что-нибудь для ужина, мол.*

И ему так говорит:

- Уацилла злаков, и от тебя ничего хорошего не знаю, ты бьешь градом то, что посеяли люди, и другим делаешь несчастья. И он (Уацилла злаков) вернулся ни с чем.*

Затем третий раз пошел (третий всадник), и тоже говорит пастуху:

- Да будет у тебя много скота, пастух.*

Да будет доволен тобой Хуцау.

- Мы путники, и для дорожного ужина нам нужно посвященное животное.*

И он (пастух) у него (Уастырджи) тоже спрашивает:

- А ты кто?*
- Я Уастырджи.*

²² Прилож. 45. Перевод автора.

И тогда он (пастух) так говорит: Уастырджи, в середине моей отары желтоухий жертвенный баран, и пусть он будет твоей добычей, ты, говорит, и <... > человеку помогаешь, ты и бедному человеку помогаешь.

И тогда он (Уастырджи) принес на ужин жертвенное животное. Они переночевали, а как же иначе. Затем дальше отправились, они шли в дом Авсати. И выполнили задачу сватов, а как же иначе, ведь давно намеревался это сделать сын Комая, один из его охотников. Он не понравился Авсати, и он (Авсати) ему так говорит:

– Какой-то никудышный охотник, (но) умеющий покорить сердце, поэтому. Она у меня одна, как ее ему отдать.

И не дал своего согласия (на брак). Тогда второй всадник, мол, дай-ка, я попробую, и он зашел в дом Авсати, постучал в дверь и так ему говорит:

– Я сват от сына Луны, он хочет с тобой породниться.

И Авсати ответил:

– Не получится, пожиратели Луны съедят мою единственную (дочь), и не дал согласия.

Тогда третий (всадник), и он обратился к нему (Авсати), мол, хотя бы породниться, сын Солнца хочет с тобой породниться, мол. И ему не дал своего согласия (Авсати).

Она у меня единственная, вдруг ее сожжет Солнце. Да. И он не получил положительного ответа.

Тем временем откуда-то из дремучего леса появился черный человеко-зверь, и дочь Авсати которую, ее выкрасть решил: так поймал ее человеко-зверь. Засунул ее себе под руку и украл ее, убегает с ней, значит. Причитает женщина, намотала свои длинные волосы на руки, вот так.

И Авсати который, он закричал, мою единственную (дочь) украл человеко-зверь, караул, где мои вещи (снаряжение). И тогда (все) всполошились, как же иначе, и сын Комая вызвался (на поиски). И спрашивает (у Авсати):

– В какую сторону идти искать, в какую сторону ее украли?

Показали ему дорогу, (вон) в тех ущельях он ее несет, мол. Сын Комая, который побегал с крымским ружьем, и догоняет, догоняет, как же иначе: так перед ним появляется олень с рогами. Охотник не выдержал и направил на него ружье, мол, выстрелю, когда увидел оленя, тогда. И, мол, выстрелю, а олень ему говорит:

– Не стреляй, хороший охотник. Я посвящен Уастырджи и не стреляй.

Пусть вылетают из дула твоего ружья золотые пули, если я тебе когда-нибудь понадобится, то я помогу тебе, говорит. Олень ему говорит, олень. Это сказания.

Ну, тогда я иду на поиски, и помоги мне, мол, сказал сын Комая.

– Иду на поиски и помоги мне, человеко-зверь украл дочь Авсати и надо, чтобы я его догнал. Садись-ка (на меня), мол, говорит. Олень посадил его на спину и понес от ущелья к ущелью. От ущелья к ущелью мчится и где-то наверху перед ними оказался (человеко-зверь). Оказался (человеко-зверь) перед ним (сыном Комая), как же иначе, и говорит (сын Комая) ему (человеко-зверю) наверх:

– Человеко-зверь, отпусти, она тебе не пара, она не тебе была предназначена.

Он так говорит:

– Нет, я буду с ней жить, я ее не отпущу.

И тогда сын Комая направил свое ружье, выстрелил в него, и от него (человеко-зверя) отлетели с левой стороны ребра, уничтожил он его. Да. Девушка спаслась и обняла сына Комая, и в глубине этого дремучего леса они назвались братом и сестрой. Назвались братом и сестрой. И так он ее привел в дом Авсати. И тогда ему Авсати говорит так:

– Ты спас мою единственную (дочь), и я отдаю ее тебе в жены, сын Комая.

А он так отвечает:

– Когда я ее по всем правилам сватал, тогда ты не согласился, он не считал его (сына Комая) достойным, когда он прислал сватов, а теперь я назвал ее своей сестрой, и это нельзя менять.

Авсати пообещал ему:

– Весь годовой приплод моих зверей пусть достаются тебе, и он не согласился.

Не согласился он. И там они назвались сестрой и братом. И до сегодняшнего дня они так и остались, сестрой и братом, сын Комая и дочь Авсати»²³.

Черты, отличающие небожителя Авсати, покровителя диких зверей по устному рассказу такие: старый человек (подчеркивается антропоморфный характер образа); покровитель, которому посвящены обряды перед охотой. Устный рассказ К. Алдатова об Авсати выстраивается в «конфликтном» режиме. Он начинается критикой в адрес памятника Авсати в Алагирском ущелье: Авсати изображен в виде человека-оленья и молодым. К. Алдагов также опровергает мнение о том, что Авсати понимает язык зверей. Затем обозначив свою позицию, он переходит на личность Коста Хетагурова (выдающегося поэта, писателя и общественного деятеля Осетии рубежа XIX-XX вв.), говоря о том, что и Коста касался темы небожителей в своих произведениях, но то, что он создавал, никак нельзя назвать песнями, настолько они грустные. В данном случае проявилась народная точка зрения на песню, как на произведение искусства, призванное прославлять и вдохновлять, но никак не оплакивать.

Что касается приведенного выше сказания этого же рассказчика, то его вторая часть (является ли сказание контаминированным, мы на данный момент не можем сказать) посвящена известной в осетинской традиции истории сватовства сына Комая, знаменитого охотника (образ собирательный и обобщенный), к дочери Авсати и спасения им (сыном Комая) ее от человека-зверя. То есть, речь идет об отношениях человека и небожителя: небожитель максимально приближен к человеку, достижим, но его прерогативой является возможность даровать что-либо – удачу в охоте, годовой приплод зверей и т.д.

²³ Прилож. 44. Перевод автора.

Черты, отличающие небожителя Уацилла, покровителя злаков, Громовержца осетинской мифологической традиции, такие: ему также посвящены обряды и святилища; в честь него отмечается календарный праздник; он спасает от стихийных бедствий (града, ливня), сыплет, как и полагается Громовержцу, искрами. Устный рассказ К. Алдатова о небожителе Уацилла построен по индивидуальной, спорадической схеме. Его можно назвать «Возрождение песни Тбау-Уацилла», и он связан с дорогим рассказчику образом матери, которая вознесла в качестве молитвы песню Тбау-Уацилла во время праздника, тогда как в селе эта песня уже не исполнялась, была забыта. В тексте звучит молитва и песня Тбау-Уацилла: их тексты практически идентичны.

В предании «Предание об Авсати» образ Уацилла описан кратко, он является одним из трех всадников, которые направляются к Авсати сватать его единственную дочь для своих подопечных. Из текста сказания не ясно, чьим сватом он является: сына Луны или сына Солнца. В ситуации, когда поочередно Фалвара, Уацилла и Уастырджи просят у пастуха около кургана жертвенного барана, предпочтение отдается Уастырджи, наиболее популярному в народе небожителю. Эта же симпатия, видимо, является причиной того, что чудесный олень «Сказания об Авсати», который помогает сыну Комая освободить дочь Авсати от человеко-зверя, тоже посвящен Уастырджи, тогда как норма традиции – чудесный (иногда, белый) олень, посвященный Авсати.

Таким образом, индивидуальные вкрапления в «канонические» тексты и тексты, рассказанные информантами по «своей» схеме, несомненно, являются результатом развития фольклора и способом его существования как устной традиции²⁴. Другой способ сохранить устную традицию и передать следующему поколению – это заучивание устных текстов наизусть,

²⁴ Ермакова Е. Е. Традиционные магико-медицинские знания: востроспросник по сбору материала // Вест. археологии, антропологии и этнографии. 2008. № 8. С. 174-187.

что практиковалось в некоторых традициях²⁵. Психология фольклорного творчества представляет собой перспективную область научных изысканий, потому что индивидуальная память рассказчика – недооцененный момент в фольклористике, во всяком случае, в осетинской фольклористике.

Нами рассматривается видение религиозной системы осетинской традиционной религии одним рассказчиком на примере двух устных рассказов о небожителях осетинского пантеона. При рассмотрении указанной темы мы затронули проблему определения статуса рассказывающего устный рассказ. Нами выделяется два уровня знания и передачи традиции: рассказчиком и сказителем. Ситуация возникновения сказителя и его «профессии» запечатлена в Нартовском эпосе осетин в цикле о Сырдоне, подарившем нартам двенадцатиструнную арфу. Устные рассказы сравниваются с преданием, имеющим устоявшийся в осетинской традиции сюжет о небожителе Авсати. Определены нюансы иконографии небожителей Уацилла и Авсати. Индивидуальный компонент в осетинских устных рассказах о небожителях структурирует текст и имеет, как правило, эмоциональный характер. Трактовка характера небожителей в устных рассказах может отличаться от «канонической». Культовая основа фольклора осетинского народа, как, впрочем, и других народов, определила ракурс рассмотрения нами сюжетов, мотивов и образов несказочной и сказочной прозы осетин. Исследователи уже более полувека акцентируют свое внимание на связях фольклора и этнографии²⁶. Наиболее точно, на наш взгляд, выразил суть этих изысканий Б. Н. Путилов, выявив тот тип связей,

²⁵ Черепанова Р. С. О некоторых проблемах и приемах работы с текстами устной истории // Вест. ЮУрГУ. Социально-гуманитарные науки. 2013. Т.13. № 1. С.80-85; Огибенин Б. Л. Структура мифологических текстов «Ригведы» (Ведийская космогония). М.: Наука, 1968.

²⁶ Напр.: Архаический ритуал в фольклорных и раннефольклорных памятниках. М.: Наука, 1988; Фольклор и этнография. Обряды и обрядовый фольклор. Л.: Наука, 1974; Адоньева С. Б. Сказочный текст и традиционная культура. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2000.

«когда этнографический субстрат, выполнив свою порождающую для фольклорной структуры роль, остается вне прямых с нею контактов»²⁷.

В осетинской духовной культуре нами замечена следующая тенденция: фольклорные жанры надстраиваются над обрядом, а сами, в свою очередь, становятся конденсатом исторической информации. Данное наблюдение относится прежде всего к сказочной прозе, поскольку установка на достоверность соответствует пафосу устной фиксации исторической информации в народной памяти.

Отношение к обрядовой жизни сказочной и сказочной прозы – разное. Сказка содержит обряд инициации в своей основе, другие формы обрядности присутствуют в ней имплицитно, а в некоторых видах преданий и легенд осетин обряд (ход обрядового действия) описывается непосредственно, осмысливается, рассказчиком делаются выводы морального характера и т.д. В сказочную прозу можно включить «малую» (локальную) и «большую» (касающуюся всего народа, отношений между разными народами, государствами и т.д.) историю. Как раз этот материал становится, за неимением большого количества письменных источников по истории осетин, необходимым объектом изучения историков, и очень часто объектом их изучения становится обрядовая сторона жизни.

Прежде всего традиционно воспитанному осетину помогают представители пантеона главных небожителей традиционной религии осетин во главе с Хуыцау (Богом).

²⁷ Путилов Б.Н. Проблемы типологии этнографических связей фольклора// Фольклор и этнография. Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. Л.: Наука, 1977. С. 8.

3. ПРЕДСТАВЛЕНИЯ О ЦЕНТРЕ ПРОСТРАНСТВА В ОСЕТИНСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ: УСТНЫЕ РАССКАЗЫ, НАРТСКИЙ ЭПОС, НОВЕЛЛИСТИЧЕСКАЯ СКАЗКА

Проблема художественного отражения пространственных параметров, а именно центра и границ художественных систем фольклора разных жанров, является достаточно разработанной для русского фольклора, но не является таковой для осетинского фольклора. Мы задались целью рассмотреть различные жанровые воплощения центра художественного пространства осетинского фольклора. Какие-то аспекты данной проблемы нами уже рассмотрены²⁸. В данном разделе мы хотим показать текстовые эпизоды, демонстрирующие организацию пространства в конкретных текстах фольклора. Поскольку нами проанализированы тексты разных жанров фольклора, мы по определению выходим на кросс-жанровый уровень и можем в выводах говорить о мировоззренческих представлениях осетинского народа, выраженных в фольклоре, как об этнопсихологической константе. Важным в данном случае является временной параметр фиксации привлеченных нами текстов, это – последние сто лет.

Исследователями замечено, что, как правило, пространство в фольклорном тексте организуется посредством движения героя²⁹. Например, в осетинском предании «Ахсак-Темур» о жестоком завоевателе Тимуре движением персонажа, в данном случае Тимура-орла, создается образ окружности с возможным центром-башней Георгиевых: «А у Ахсак-Те-

²⁸ Сокаева Д. В. Представления о пространстве в осетинском фольклоре: центр мира // Современные проблемы науки и образования. 2014. № 1; URL: www.science-education.ru/115-12087 (дата обращения: 25.05.2014).

²⁹ Зиновьева И. Н. Образ пространства в фольклорно-языковой картине мира NURSEPY RHYMES // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2008. Т. 24, № 55. С. 134-139.

мура были железные крылья, и днем он делал три оборота вокруг неба. Вся Вселенная была в его руках»³⁰. В предании «Каким образом Ахсак-Темур прибыл в Дигорию» говорится: «У него были крылья, и днем и ночью он делал три оборота по небу, а ночью прилетал в башню Георгиевых, и там он со средней сестрой жили как муж и жена»³¹. Эта же формула может применяться к другому персонажу, например персонажу нартского сказания «Сказания о Деденаге»: «Уацирохс сидела в своей комнате... а туда к ней каждую ночь являлся Теувез Ацаев. У него же были из тополя крылья, и прилетал поверх башни, садился на окно, там снимал свои крылья. Уацирохс тоже узнавала его и открывала ему окно, и всю ночь проводили там вместе, а к утру Теувез привязывал свои крылья и отправлялся обратно»³².

Обозначение центра мира как земной оси, которая находится в распоряжении Бога, зафиксировано в новеллистической сказке «Уаскерги и его жена, Фатимат, дочь ангела Магомета»³³. Краткое содержание этой сказки таково: Уаскерги, покровитель мужчин у осетин, будучи земным человеком, получил от Бога меч и убивал разбойников. Его жена Фатимат, дочь ангела Магомета, не любила его, и по этой причине он убивал триста вместо двухсот человек. Фатимат меняет отношение к Уаскерги, радостно встречает его по возвращении. Уаскерги счастлив и говорит утром: «Если бы я сейчас нашел ось земную, я бы повернул ее в другую сторону». Это был единственный случай, когда Бог обиделся на Уаскерги. Бог устраивает Уаскерги несколько испытаний на его пути: плеть, которую он не может поднять и уходит в землю; яблоко с яблони, в кото-

³⁰ ПНТО. Вып. 2. Дигорское народное творчество в записи М. Гарданти. Владикавказ, 1927. С. 74.

³¹ Там же. С. 78.

³² Там же. С. 29.

³³ *Уаскерги и его жена, Фатимат, дочь ангела Магомета*. НА СОИГСИ. Ф. Дзагурова Г.Д. Оп.1. Д. 3. Л.112-115. Зап. Дзагуров Г.Д., исп. Калицев Омар 01.07. 1910 в с.Задалеск Махчешского прхода, Горной Дигории.

ром вся гадость мира; кувшин, в котором тоже грязь. Уаскерги просят у Бога прощения. Бог прощает его.

Центр обрядового текста, состоящего из слов и действий – это место, на котором произносится молитва. Но произнесение молитвы является «второй частью» центра сакрального пространства, «первая часть» центра обозначается предметом и действием, связанным с этим предметом. Например, из приводимого нами описания обряда вызывания дождя определенно видно, что центром этого обряда становится шест со шкуркой жертвенного животного (козленка), т.е. своеобразный флаг. Из других сведений этнографического характера нам известно, что шкурку положено обливать водой, трясти, и именно это магическое действие должно вызвать долгожданный дождь.

Приводим отрывок описания обряда:

...уациллатан (множественное обозначение осетинского Громовержца Уацилла – Д. С.) молились во многих местах... вот тебе Камынты Уацилла... выше его Мастынонух, Елия Мастунонуха, здесь – Халханыг, а здесь – Елия Мастунонуха... Вот прямо пойдешь и Ханаза Уацилла... Еще прямо пройдеши – Елия Ахсауа, молятся также Самцу Фаснала, но основное (святилище) посвящено елиям, а вон там ущелье елиев, и...ему режут козленка. И его (?) туда несет, и из его шкуры делают флаг. Из шкуры козленка делают что-то, похожее на флаг. Если можно, то – белый ³⁴.

В осетинской обрядности и в устных рассказах об этой обрядности фиксируется не только центр обрядового действия, но и путь к этому центру:

Алардыйы къуыпп. Алардыйы бон Алардыйы къуыппæ хæссынц кусартæн уæрыккæн йæ сæр, физонæг, чъиритæ. Сывæллæттæ æмæ устытæ ацæуыны, фæхъазыны, фæкафыны. Хистæр сългоймаг бакувы:

О, Аларды, хæстæг нæм ма 'рцу,

Дардæй дæм кувдыстæм!

Сызгъдæг, сызгъæрин Аларды!

³⁴ Исп. Байсангуров М. (1931 г.р.) родом из с. Думта, 05. 07. 1000 г. в с. Думта зап. Сокаева Д. В., Таказов Ф. М., дигд. Перевод автора.

Нæ сывæллæттæ де уазæг! //

Холмик Аларды. В день Аларды на холмик Аларды несут голову жертвенного животного, ягненка, жаренное на огне мясо, пироги. Идут дети и женщины, играют, танцуют. Старшая женщина молится:

– О, Аларды, близко к нам не подходи, мы будем молиться тебе издали! Чистый, золотой Аларды! Да будут наши дети твоими гостями.³⁵

Путь к обрядовому центру в осетинской обрядности может состоять также из цепочки сакральных мест. Например, в приводимом ниже тексте оговаривается момент мойки зерна для пирогов, то есть описывается «движение компонентов сакральной пищи», ритуальных пирогов:

Чъириаг æхсæн дзуар. Ис нын дзуар – Чъириаг æхсæны дзуар. Сывæллæттæ æмæ устытæ йæм ацæуыни. Куы фæцæуыни, уæд немæ ахæссæм чъириаг, мæнæу, æмæ уый, фæндагыл ис чъириаг æхсæны суадон, уым цæхсæм, уым йæ истæуыл байтауæм, цæмæй бахус уа. Уæлдæр ацæуæм, уым фæкувæм дзуары размæ, цурмæ:

«Нæ Уацилла рæсугъдæй куыд æрцæуа!

Нæ чъириæгтæ кувдтыты хæринагтæ куыд фæууой!»

Хъæзт саразæм, фæкафæм. Фæстæмæ æрцæуæм, мæнæу немæ рахæссæм, бахус æй кæнæм, æрыссæм æй æмæ дзы Уациллайы боны кувæггæгтæ, чъиритæ, скæнæм // Святое место мойки зерна для пирогов. Есть у нас святое место – Святое место мойки зерна для пирогов. К нему идут женщины и дети. Когда они идут, то мы несем с собой пшеницу, и по дороге есть родник, где промывают эту пшеницу, там мы ее промываем, стелем на что-нибудь, чтобы она высохла. Идем выше и молимся там около святилища: Чтобы наш праздник Уацилла у нас состоялся! Чтобы наше зерно пошло на приготовление молельных пирогов!» Устраиваем пир,

³⁵ Алардыйы къуытп. НА СОИГСИ. Оп.1. Д. 631. Л.19, исп. Кудзиева З. (45 лет), 21. 08. 1991 г. в с. Дзуарикау зап. Хамицпева Т., ир.д. Перевод автора.

танцуем. Идем обратно, несем с собой пшеницу, высушиваем ее, мелем и в праздник Уацилла печем моленные пироги ³⁶.

В плане сакрализации и поименования пространства интересен текст предания «О Бакарта (Или Белое святилище)»³⁷, только в данном тексте мы видим движение от сакрального центра, святилища Бурсамдзели, к периферии:

Бакарты тыххæй (Кæнæ Урс дзуар). Дзиц æрцард æппæты разæй Бакарты иунæгæй. Уымæн уыдис фараст лæппуы. Уыдонæн сæ хистæртæ кодтой цуан. Иу бон йæ хистæр лæппу афтидæй æрыздæхт циаунæй. Хæдзары йæ куы бафарстой ацы хатт цæмæн афтидæй æрцыдтæ зæгъгæ, уæд сын рахабар кодта: абон, дам, фæдтон диссаг. Хъуамæ фехстаин иу саг æмæ дам æм куы фæкомкоммæ дæн, уæд дам ын фæдтон йæ быны сывæллон, дадта йæ афтæмæй. Саг зæгъгæ æхсгæ нал фæкодтон, фæлæ зæгъгæ мæ фæндыд сывæллон куы æрцахстаин. Куы йæ бассырдон, уæд йæ цыппар къахæй сагæй тынгдæр лыгъд сывæллон æмæ мын алыгъди. Ссардон ын йæ æхсæв бынат сагæн æмæ сывæллонæн. Хæдзары райдыдтой уынаффæ кæнын. Ам мах йæдтæмæ куы ничи цæры, уæд кæцæй æрхаудта сывæллон нæ зæххмæ. Æмæ сфæнд кодтой цы фæнды куы фæуа, уæддæр ацы сывæллон æрцахсæм. Æмæ бахуыдтой æнахуыр хæдон. Райсомæй уыцы цуанон ахаста йемæ æмæ йæ бабпæрста æхсæвиуат кæм кодтой лæппу æмæ саг, гъердæм. Йæхæдæг дæрддзæф ацыд æмæ йæм йæ хъус дары. Изæры саг йæ сыкъатыл æрхаста лæппуы æмæ бацыд йæ бынатмæ. Лæппу хæдон куы фæдта, уæд æм ракаес-бакæс кæны, цы ми бакæна? Фæстагмæ йæ йæ уæлæ æркодта æмæ йæ уæлæ куы æркодта, уæд сæр сыхгæдта. Сæр стыхст хæдоны мидæг. Æмæ йæм уæд цуанон

³⁶ Святое место мойки зерна для пирогов. НА СОИГСИ, Оп.1. Д.631. Л.19-20, исп. Кудзиева З. (45 лет.), 21.08.1991 г. в с.Дзуарикау зап. Хамицаева Т. Перевод автора.

³⁷ О Бакарта (Или Белое святилище). НА СОИГС. П.152. Д. 407. Л.104-106, исп. Джиджоев Ц.М. (1947 г.р.). из с.Бакарта, слышал от отца Михея, зап. Т. Козырева в с.Уанел 26. 07. 1968 г., куд. гов. Перевод автора.

бацызд. Аема йаем уед цуанон бацызд аема йа аерцахста аема
йа рахаста сехиме. Саг дaр йа фaстa аерцыди хъуаумае.
Уый фaстa дaр алы изaр дaр цызд аема йын дзидзи дардта.
Сывселлон аенауый дзыхей нa дзырдта. Афтa сенкьакд-иу
уызд иууылдaр. Иу бон най кодтой. Инна лeппутa най скъ-
aрдтой аема уый дaр семe уызд. Зaрвaтыкк aрбaтaхт аема
уaлeйы сисыл aрбадт, най кaм кодтой, уым аема сцызбар-цъ-
ыбур кодта. Уaд лeппу ныззaрыд. Уый диссаг фaкaст лeппу-
тaм, ныронг дзыхей куы никуы дзырдтай. Аема йа фaр-
сыны, цaмaн зарыс? Лeппу загъта:

– Аз. Дaм, ныззaрыдтaн гъaуыл дьууадaсaей, дaм, мa
aгурaг рaхыстысты Дзaмурaйa (Бурсaмдзeлийы aвцaг).
Лeппутa куы бaзыдтой, уaд фaтaрстысты тых кaнaг куы
ой, уымaй. Бына куы aрхыстысты aвцaгaей, уaд лeппутaн
сa хистaр хорз цуанон уызд, аема загъта: – Фaтaрсын сa
кaнaм, цaлымa aрдaм нe'бpaхaццa сты, уaдмa. Сa рaзaей
чи цызд, уымaн йa худы цъупыл уыди боцъко, аема йа цуанон
фeхстa. Лaгaн йа худ йа сaрaей aтaхт. Уaд уыздон фaтaр-
стысты, зaгъгa, aдонaн мaх тыхaей ницы бaкaндзыстaм
аема сa хaцaнaгaртa aрывaрдтой, уым. Уaдa фaстaмa
уыцы бынaт хуыйны гaртa aвaрaн (Бурсaмдзeлийы бын).
Дaрддaр aрцыдысты хъaумa. Хъaуы хистaртa сa рaзмa
рaцыдысты аема сa суазaг кодтой. Уыздон рaхaбaр кодтой:
мaх дaм рaцыдстaм лeппу aгурaг. Чидaр дaм нын загъта,
зaгъгa сымaх ссaртaт aхaм аема aхaм лeппу. Хaдзaрмa
цa бaкодтa лaг. Аема йаем йа фыртты кaны рaдыгaй. Ал-
кaмaей дaр зaгъгыны мaх лeппу нaу, зaгъгa. Фaстaгмa мa
бaззaд кaй ссaрдтой, уыцы лeппу. Уый куы рaкодтой, уaд aй
бaзыдтой: aцы лeппу у мaх. Лaг сa бaфaртa кaцeй йа бa-
зыдтaт уa лeппу у, уый. Уыздон загътой, мaхaн дaм йа къ-
ухы хилтa сты aхcазгaйттa. Гъeрын загътой, цы дaм нa
курут нa лeппуы нын кaй бaвaрдтaт, уый тыххaей. Лaг
сын загъта: мaн ницы хъaуы, зaгъгa, aкaнут уa лeппуы.
Уыздонaн сa мыгaг уыз Бaкaртaей. Аема загътой:

– Уa хъaуыл aвaрут нa мыгaджы нoм, зaгъгa. Аема
уaдaей фaстaмa нa хъaу хуыйны Бaкaртa. Рaдтой мa сын

гæххæтт куыд уæздан адæм, нæ сывæллоны нын бавæрдтой, нæхи нын хорз æсуазæг кодтой. Адон дæр хъуамæ уой æлдæрттæ, æмбæлы сын уæзданы гæххæт. Æмæ сын радтой уæзданы гæххæт. Уыцы гæххæт ма лыгъдмæ 1920 уыди. Уыди сызгæринсæй фыст уыцы гæххæт. 1920 азы йæ Гуырды куы æрбабырстой, уæд æй басыгътой хæдзаримæ. Бакартæ радтой Дзидзойтæн авд мыггаджы сæ къухмæ: Бæгъиатæ, Тæгиатæ, Къомайтæ, Дзæгъиатæ, Хæлитæ иннæты нал зоннын // О Бакарта (Или Белое святилище). Дзиц поселился в самом начале один в Бакарта. У него было девять сыновей. Старшие из них охотились. Однажды старший сын вернулся с охоты ни с чем. Когда в доме его спросили, почему он вернулся с охоты ни с чем, он рассказал, мол, я сегодня видел чудо. Я, мол, должен был выстрелить в олениху, и когда прицелился в нее, то увидел под ней ребенка, сосущего олениху. Я не стал стрелять, но хотел поймать ребенка. Когда я за ним погнался, то он на четвереньках быстрее оленихи побежал и убежал от меня. Нашел я место ночлега оленихи и ребенка. Дома стал решать: здесь кроме нас никто не живет, откуда упал на нашу землю ребенок. И решили: что бы ни произошло, все равно поймает этого ребенка. Сшили необычную рубашку. Утром этот охотник понес (рубашку) и подбросил туда, где ночевали мальчик и олениха. Сам отошел подальше и не теряет ее из виду. Вечером олениха на своих рогах принесла мальчика и подошла к месту (где они жили). Когда мальчик увидел рубашку, то смотрит на нее, что с ней делать. Наконец надел на себя рубашку, и когда надел, то голова накрылась. Голова (мальчика) запуталась в рубашке, тогда к нему подошел охотник, поймал его и понес домой. Олениха тоже пришла за ним (мальчиком) в село. И после этого (олениха) каждый вечер приходила и кормила (мальчика) своим молоком. Мальчик не умел разговаривать. Постоянно был грустным. Как-то раз они (сыновья Дзица) молотили пшеницу. Другие мальчики молотили пшеницу, и он тоже был с ними. Прилетела ласточка и села на каменный (или саманный) забор, там, где они молотили пшеницу и защибетала. Мальчик

запел. Это показалось удивительным для остальных мальчиков: «Ты же до этого момента никогда не разговаривал».

Они спрашивают его:

– Почему поешь?

Мальчик ответил, мол, я запел потому, что двенадцать человек в поисках меня пересекли Дзамура (перевал Бурсамдзели). Мальчики, узнав об этом, испугались, что они нападут на них. Когда (те, кто искал мальчика) спустились с перевала, старший мальчик, который был хорошим охотником, сказал:

– Давайте напугаем их, пока они не добрались сюда.

У того, кто шел впереди, на верхушке шапки был бубон, и охотник выстрелил в него. С головы мужчины слетела его шапка. Тогда они (те, кто искал мальчика) испугались, мол, мы не сможем их пересилить, и положили свое оружие на этом месте. С того времени это место называется «Место, где положили оружие» (под Бурсамдзели). Далее пришли в село. К ним вышли старшие села и пригласили их в гости. Те сообщили, мол, мы вышли в поисках мальчика. Кто-то, мол, нам сказал, что вы нашли такого и такого мальчика. Мужчина завел их в дом и выводит к ним одного за другим своих сыновей. О каждом они говорят, мол, это не наш мальчик. Напоследок остался мальчик, которого нашли. Когда вывели его, то узнали его: «Это наш мальчик». Мужчина спросил их, откуда они узнали то, что это ваш мальчик. Они ответили, у нас, мол, у него на руках (тоже) по шесть пальцев.

– Теперь, – сказали они мужчине, – просите у нас, что хотите за то, что приютили нашего мальчика. Мужчина и говорит, мол, мне ничего не надо, уводите своего мальчика. Их фамилия была Бакарта. Они сказали, назовите свое село, мол, нашей фамилией. С этого времени наше село называется Бакарта. Дали им также грамоту, что они благородные люди, приютили нашего ребенка, хорошо нас приняли. И, мол, они должны быть алдарами (дворянами), им полагается дворянская грамота. Эта грамота сохранялась до 1920 года, до того, как убежали (отсюда). Эта бумага была написана золо-

том. Когда в 1920 году Грузия напала, сожгли ее вместе с домом. Бакарта поручили Дзидзоевым семь фамилий: Багиата, Тегиата, Комайта, Дзагиата, Халита, другие не помню.

Помимо сакрализованного центра реального пространства, а также точек по пути к нему, в традиционном осетинском художественном топонимическом пространстве может быть обозначена/поименована вся дорога, как особый путь, например: ««Дорога, (по которой везли) Алутон» – мифическая дорога в Дзомагском ущелье, идущая якобы по гребню хребта от горы Бурхох в сторону Северной Осетии. Существует предание, согласно которому по этой дороге из Куртатинского ущелья на вершину горы было поселение, жители которого и питались чудесной пищей»³⁸.

Несомненно, идея пространственной организации любого фольклорного текста есть часть космогонии мифологии данного народа, которая продолжает жить в фольклоре ³⁹. Для осетинской мифологии, судя по реконструкциям через волшебные сказки и другие жанры осетинского фольклора, центрами сакрального пространства могут быть: молочное озеро, башня, коновязь и другие объекты мифологического пространства. Мы также знаем, что мифология имеет особенность «ложиться» на реальное пространство, мифологизируя и сакрализируя его. Следовательно, если мы имеем дело с несказочной прозой, одной из главных особенностей которой является достоверность, то допустим следующий путь мифологических элементов в ней: первичная мифологизация всего, что окружает человека (миф как способность и инструмент постижения мира) → вторичная мифологизация реального пространства, когда одни объекты мифологизированы, а другие нет→отражение в текстах несказочной прозы вторич-

³⁸ Фидиуаг. 1998, №5. С.81. Цит по: Цховребова З.Д., Дзиццойты Ю.А. Топонимия Южной Осетии: в 3 т. Т. 1: Дзауский район. М.: Наука, 2013. С. 189.

³⁹ Суслов А.А. Особенности восприятия пространства в русской сказке // Известия Томского политехнического университета. Т.319. №6, Томск, 2001. С.102-106.

ной мифологизации, так как обычно описывается не все пространство, а лишь выбранные рассказчиком объекты.

На эту же особенность, но в отношении английской сказки, обратила внимание О. А. Плахова: «Отдельные гидронимы имеют локальное значение, и их известность ограничена узким кругом местных жителей... Их названия могут получать в английской сказке эксплицитную мотивировку, которая, как правило, отражает общечеловеческое мифологическое мировидение»⁴⁰.

Итак, из анализа обозначенных нами текстов видно, что центр мира в фольклорном тексте может быть обозначен косвенно, как определение особенности персонажа или ситуации (предание, нартское сказание, новеллистическая сказка). Что касается фольклорных текстов, связанных с обрядовой жизнью осетинского народа, в данном случае устных рассказов, то и здесь последнее слово остается за рассказчиком, хотя все обрядовые действия и их пространственная локализация в таких текстах подробно описываются⁴¹.

Центр пространства фольклорных текстов осетинского фольклора рассмотрен нами на материале разных жанров осетинского фольклора: предания, нартского сказания, новеллистической сказки, устного рассказа об обрядовой жизни. Задачей нашего исследования было – обозначить центр фольклорного пространства в конкретных текстах и определить его семантическую нагрузку в каждом случае. В предании «Ахсак-Тимур» и нартском сказании «Сказание о Деденаге» с помощью описания пространства и мифологизации персонажа достигается эффект масштабности личности. Обозначение центра пространства новеллистической сказки как земной оси в конкретном тексте упоминается в связи с чувством

⁴⁰ Плахова О. А. Роль названий природно-географических объектов в создании топонимического пространства сказки // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. 2012. № 2 (1). С. 369-371.

⁴¹ Сказочная и несказочная проза осетин: реалии сакрального мира / сост. Д. В. Сокаева. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2012.

большой силы небожителя Уаскерги: он вдруг решает, что может сдвинуть земную ось. Окаzionaleльным центром традиционного осетинского обрядового действия является точка реального пространства, в районе которой помещают ритуальную пищу и произносят молитву. Словесная часть обряда дополняется ритуальными действиями. Считаем, что в несказочной прозе осетин запечатлена вторичная мифологизация. В таких текстах обычно описывается не все пространство, а лишь выбранные рассказчиком объекты.

4. СИМВОЛИКА В ОСЕТИНСКОЙ НЕСКАЗОЧНОЙ ПРОЗЕ: КАМЕНЬ

Символика камня, а также гор рассмотрена во многих российских и зарубежных исследованиях⁴². Например, в одном из исследований камень представлен пространственным локусом гор как особой местности наряду с внешними объектами, такими как горным хребтом, вершиной горы, ущельем, пещерой, скалой, лесом, деревом, рекой, озером, родником и подземными внутренностями гор: шахтами, каменоломнями, приисками ценных ископаемых, горной расселиной⁴³. Исследователь осетинского фольклора Т.К. Салбиев рассматривает гору Тбау-хох как ось мира осетинской космологии⁴⁴. Многочисленность топонимических объектов, связанных с камнем, видна и из их перечня в исследовании А.Дз. Цагаевой «Топонимия Северной Осетии»: «Чызджыты Хох» («Девичья гора», «Девушек гора»), «Дзиццайы дур» («Мамин камень»), «Хъахъ-хъæдур» («Каккадур»), «Фæллад дор» («Место, где обнажали головы», «Усталости камень»), «Цирттæгтæ» («Надгробные памятники», «Предназначенные для надгробий»), «Æлдар-резæн циртдзæвæн» («Надгробие того места, где дрожал алдар»), «Батъай дор» («Бата камень»), «Майрæни дор» («Св. Марии камень»), «Æргъаудæрæни къулдун» («Пригорок для прогона стада»)⁴⁵. Кроме того, помимо приоритетных направлений исследований в области фольклористики, нами движет

⁴² Дзиццойты Ю. А. «Золотой век» в осетинской мифологии // Известия ЮОНИИ им. З. Н. Ванеева. Вып. XXXVI. 2000. С. 139-159; Надель-Червиньска М. Семантика горы в польской народной сказке и лингвокультурологический контекст европейского фольклора // Политическая лингвистика. 2006. Вып.20. С. 229-253.

⁴³ Надель-Червиньска М. Семантика горы в польской народной сказке и лингвокультурологический контекст европейского фольклора // Политическая лингвистика. 2006. Вып.20. С. 229-253.

⁴⁴ Салбиев Т.К. В поисках создателя. Мифология и традиционная культура осетин. – М.: СЕМ, 2013.

⁴⁵ Цагаева А.Дз. Топонимия Северной Осетии. Часть II. (Словарь географических названий). Орджоникидзе: Ир, 1975.

желание рассмотреть функционирование концепта «камень» в современной осетинской сказочной прозе, которая является богатым материалом для подобного рода изысканий.

Нами предпринят анализ современной сказочной прозы осетин, устных рассказов о святилищах, в частности, святилище Авзандаг, которое представляет собой камень, поэтому требуется важная оговорка: камень Авзандаг не просто пространственный локус гор, это – святое место.

Итак, святилище Авзандаг – это камень и находится в Куртатинском ущелье Северной Осетии. Свое исследование мы основываем на анализе текстов устных рассказов, собранных нами и опубликованных в других изданиях. Нами зафиксировано три устных рассказа о святилище Авзандаг, переводы которых с осетинского языка мы представляем ниже:

1. *Æвзæндаг – Къорайы сæрмæ, у – стыр дур. Таурæгъмæ гæсгæ, уыд стыр дур, цæуæг иу дуар бакодта, бау æмæ бахæр.*

Хуыцаумæцæуджытæ иу æнæгъдау уыдысты æмæ дур фестад. У Фæндаджы бардуаг // Авзандаг – над Кора, это большой камень. Согласно преданию, это был большой камень, путник открывал дверь, заходил и угощался. Идущие молиться были невоспитанными, и он превратился в камень. Он ведаёт дорогами⁴⁶.

2. *Æвзæндаг. Ахæм таурæгъ и Æвзæндагæй. Уыди лæг. Æмæ йæ дурыл дзуары нывтæ йæдтæ и, йоцы дурыл. Æмæ иуырдем цæуæджы æххормагæй нæ уагъта, дыууæрдæм нæ лæвæрдтта. Иуырдем иу цæуджыты бахуыдта, хорз фæдта, иннæрдæм ницыуал, салам лæвæрдтта. Æмæ уæд иу ахæм фæци, иу фыдгулæн Уæлладжы'рдыгæй, уæртæ Урсдон хуыйны. Дыгуры дæр и Урсдон, фæлæ ам. Уæлæ тæккæ, Хъæриуы тæккæ бынмæ. Æмæ уый алы бон дæр цыди йордем, мæ та иу æй хорз фæдта, мæ та иу сæрыздæхти. Гæмæ загъта <...> йам хынджылæг кæнын райдайдысты, 'мæ хауды <...> Хуыцау цавд дур мæ фæкæ. 'Мæ цавд дур фæци.*

⁴⁶ Авзандаг – над Кора, это большой камень НА СОИГСИ. ОП.1. Д.642. Л.21, исп. Цагараев Созрыко А. (1902 г.), 08.08.1992 г. в с. Хидыкус зап. Каргаева А., ир.д. Перевод автора.

– Йæ дуры уæлæ дуары?
– Нывтæ-йæдтæ. Уæд афтæ фæкувы: «Æвзæндаг, табу дæ хорзæхæй. Фæндаджы бар дæумæ и. Нæ бæлицæттæ нын фæндараст фæкæ. Сæ фæндæгтæй сæ зæрдæ рухс куыд кæна //

Авзандаг. Есть такое предание об Авзандаге. Был мужчина. На его камне есть рисунок двери, на этом камне. И путников в одну сторону он угощал, в две стороны не угощал. В одну сторону путников приглашал, хорошо угощал, на обратной дороге просто прощался. И вот нашелся один, на несчастье, со стороны Алагирского ущелья, Урсдон называется. В Дигории тоже есть Урсдон, но это здесь (другой). Вон там. Сразу под Кариу. И он каждый день ходил туда, и святой каждый раз хорошо угощал его и он возвращался. И сказал святой, начнут здесь безобразничать, преврати меня Бог в столб каменный. И он превратился в каменный столб. На камне дверь. Разные рисунки. Так молиться: «Авзандаг, табу тебе. Ты ведаешь дорогой. Отправь наших путников. Чтобы их дороги приносили им счастье»⁴⁷.

3. Æвзæндаг. Уыди лæг. Царди кувæндон кæм и, гъе уым. Иу комæй иннæ комæ чидæриддæр цыди, уый уыцы-иу бауазæг кодта, иу фæндаггон дæр нæ раздæхта. Фæлæ йæм иу æнаккаг лæг алы бон дæр цыди Урсдонæй, хæрынмæ. Æмæ дзы куы сфæлмæцыди, уæд Хуыцаумæ скуывта, цæмæй йæ фæцæфдур кæна. Æмæ йæм адæм куы фæкувынц, уæд афтæ фæзæгъынц: «Фæндаг нын ратт, фæндаджы бар дæумæ и» // Авзандаг был мужчина. Он жил там, где святилище. Если из одного ущелья в другое кто-то шел, он его принимал как гостя, ни одному путнику не отказал. Но один невоспитанный мужчина каждый день ходил к нему из Урсдона есть. И когда он от него устал, то взмолился Богу, чтобы Бог превратил его в камен-

⁴⁷ Авзандаг. НА СОИГСИ. ОП.1. Д.642, Л.30, исп. Марзаганов Ш. (1901 г. р.), 11.08.1992 г. в с. Харисджын зап. Хамицаева Т.А., Сокаева Д.В., Хамицаева А.А., ир.д. Перевод автора.

ный столб. И когда люди молятся, то так говорят: «Дай нам дорогу, покровитель (этой) дороги ты»⁴⁸.

Вот как представлен материал о святилище Авзандаг в «Топонимии Северной Осетии»: «Авзандаг «Покровитель молодых» (Авзандаг= авзонг «молодой» + дуаг «покровитель», «дух», «серафим». Кроме того, авзæн «рой пчелиный, из которого выделяется второй рой». И еще авзандаг, авдзандаг «опасный, высокий путь» по словарю В. Ф. Миллера⁴⁹. Последнее значение слова нам неизвестно. Старинное капище на пути из Куртатинского в Алагирское ущелье. С капищем Авзандаг связана следующая легенда. Некогда это капище или духи этого капища угощали путника, оказывали ему приют, но при одном условии: путника принимали при следовании по пути один раз. Если он возвращался назад, то уже не имел права воспользоваться гостеприимством Авзандаг. И вот однажды из Алагирского ущелья пришел один путник. В капище его приютили. Когда этот человек возвращался назад из Куртатинского ущелья, то захотел еще раз угоститься. Повелители капища были страшно разгневаны, захлопнули перед ним двери, а само капище превратилось в камень. Это капище было общим местом для жителей сс. Верхний и Нижний Кора и Харисджын. Кроме того, А. Дз. Цагаевой приводится этимология слова Авзандаг по В. И. Абаеву. В этом случае Авзандаг можно перевести как «светоносец», «небожитель» или «место священного огня»⁵⁰.

История происхождения этого святилища стоит особняком, хотя историй об окаменении по той или иной причине в осетинском фольклоре много. Рассматриваемая нами история носит абсолютно этический характер, и, судя по тексту

⁴⁸ *Авзандаг был мужчина.* НА СОИГСИ. Оп.1. Д.642. Л.9, тетр.№1, исп. Марзаганов Ш., в июле 1992 г. в с. Харисджын зап. Хамицаева Т. А., Сокаева Д., Хамицаева А., Каргаева А., ир.д. Перевод автора.

⁴⁹ *Миллер В. Ф.* Осетино-русско-немецкий словарь: В 3 т./ Под ред. и с доп. А. А. Фреймана Т.1. Л., 1927. XIII. С. 93.

⁵⁰ *Цагаева А. Дз.* Топонимия Северной Осетии. Часть II. (Словарь географических названий). Орджоникидзе: Ир, 1975.С. 110-111.

№2, святилище произошло благодаря человеку, жившему ранее около святилища и служившему этому святилищу. На особый характер этого человека в приведенных текстах не указывается. В тексте №2 говорится, что первоначально человек, живший около святилища, приглашал к столу всех, кто шел к святилищу и угощал их, пока его гостеприимством не стал злоупотреблять житель села Урсдон Алагирского ущелья. Деятельность этого человека выглядит как добровольное выполнение долга по отношению к святилищу. Когда он понимает, что его действия истолковываются неправильно и его долг по отношению к святилищу профанирован, он решает перестать быть человеком. Бог по его просьбе превращает его в камень – он и является на сегодняшней день святилищем Авзандаг.

Согласно традиционным представлениям осетин, каждый объект почитания, будь то камень, роща, река и т.д., имеет духа, который неразрывно связан с этим местом. Именно этому духу и возносит молитвы осетин. Такое раздвоение произошло и с Авзандагом: он окаменел, но и превратился в дух дороги, у которого и по сей день путники, проезжающие мимо, просят благословения, просят у него хорошей дороги.

Следует отметить, что в осетинской традиционной культуре покровителем путников является небожитель осетинского пантеона Уастырджи, именно ему молятся осетины перед дорогой и о тех, кто находится в дороге на момент произнесения молитвы⁵¹.

То есть мы в данном случае имеем дело с локальным вариантом покровителя определенной дороги в Куртатинском ущелье, Авзандаге.

Символика камня дополняется в текстах №№ 1, 2 символикой дома через обозначение на камне двери. Камень, окаменевший Авзандаг, служит и по сей день поддержкой для путников конкретной дороги в Куртатинском ущелье. Камень-святилище является мистическим продолжением де-

⁵¹ *Бекоев В.И.* Христианизированное божество Уастырджи в об-разной системе мифологической поэзии осетин // Известия Россий-ского гос. пед. ун – та им. А.И. Герцена. 2007. №9 (47). С. 67-72.

тельности человека после его смерти. Текст об Авзандаге, представленный А. Дз. Цагаевой⁵², говорит нам не о человеке, а о «духах капища», которые обязательно привечали путника, но только по пути к святилищу. По этой версии сюжета в камень превратился не человек, а капище.

Со временем, как всякое предание и легенда, анализируемый текст обрастает индивидуальными штрихами, которые мы можем видеть в устных рассказах, текстах сказочной прозы, более индивидуализированных, чем предания и легенды. Дополнительные детали, встретившиеся в приведенных текстах: на камне нарисована не только дверь, но нанесены и другие рисунки; он угощал путников только по пути к святилищу. Сравнение трех текстов устных рассказов об Авзандаге, зафиксированных нами и текста, данного А. Дз. Цагаевой, наталкивает нас на мысль о вторичной мифологизации. Вторичная мифологизация – явление, замеченное исследователями, то же, что вторичное истолкование. Причины в каждом случае могут быть различные. В данном случае причиной появления новой версии устных рассказов, в которых окаменение святилища превращается в окаменение человека, может быть недопонимание бестелесной природы духа святилища Авзандаг. Вторичная мифологизация имеет место быть в нашем случае еще и потому, что речь идет об объяснении происхождения сакрального объекта, по сути – топонимического предания. Г. И. Канакина пишет: «Это фольклорные прозаические тексты свободной формы изложения, объясняющие происхождение названий различных географических объектов. В них отражается менталитет народа, накопленный им культурный опыт»⁵³.

Названия святилища, которому, будучи еще человеком,

⁵² Цагаева А. Дз. Топонимия Северной Осетии. Часть II. (Словарь географических названий). Орджоникидзе: Ир, 1975. - 560 с.

⁵³ Канакина Г. И. Топонимический текст как жанр устного народного творчества, репрезентующий фрагменты провинциальной культуры // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. 2012. №27. С. 270-274.

служил Авзандаг, мы не зафиксировали. Через представленные нами тексты устных рассказов фиксируется момент косвенного происхождения одного святилища, Авзандага, от другого святилища, которому Авзандаг служил при жизни. «Прямое» происхождение святилища от другого святилища в осетинской традиционной культуре происходит при перенесении части старого святилища (камня, доски и т.д.) на место нового и присоединения к нему.

Второй блок текстов устных рассказов, которые мы привлекли для анализа, – это тексты об окаменении людей и животных в осетинском фольклоре, выполняющие в данном случае роль контекста. Речь в нашем исследовании идет о святилище, и процесс превращения человека в святилище происходит через окаменение, что иначе можно представить как реализацию в данном тексте культуры метафоры «камень–смерть», которая встречается и в других традиционных культурах⁵⁴. Приведем текст, в котором данная метафора не связана со святилищем: «Девичья гора...Гора между сс. В. Кани и Тменикау, с одной стороны, и Даргавсом – с другой. С названием горы Чызджыты хох связана следующая легенда. В незапамятные времена девушки-сиротки отправились на эту гору с обедом для косарей. Дорогой их застал ураган. Девушки заблудились и не находили дорогу ни к косарям, ни в селение. Измученные, они вознесли молитву Богу и просили его превратить их в камни, чтобы избавить от мучений. Бог внял их просьбе и превратил их в камни, из которых и состоит названная гора. По другим преданиям, название «Чызджыты хох» восходит ко времени монгольского нашествия. Предание гласит, что женщины и девушки, спасаясь от преследований Тимура, прятались в пещерах названной горы»⁵⁵. Приведенная выше легенда связана с мотивом избавления от мучений с помощью превращения в камень после просьбы,

⁵⁴ Демиденко Е. Л. Значение функции общесетинского образа камня // Русский фольклор. Т. XXIV. Л., 1987. С. 85-98.

⁵⁵ Цагаева А. Дз. Топонимия Северной Осетии. Часть II. (Словарь географических названий). Орджоникидзе: Ир, 1975. С. 12-13.

обращенной к Богу. Тексты осетинских устных рассказов, легенд и преданий, реализующих мотив окаменевания человека или животного по какой-либо причине, образуют большое семантическое поле, состоящее из текстов несказочной прозы, в которых фигурирует камень, что не удивительно в связи с ландшафтом проживания осетин.

Как выясняется из обзора всего осетинского топонимического материала (Северная и Южная Осетия), знаковыми для осетин считались и считаются камни с нанесенными на них изображениями, именно о таких камнях слагались легенды и предания: «Исæн дур «Камень для поднятия» – гладкий камень шарообразной формы с высеченным на поверхности крестом в сел. Бырытат. Весит около 90 кг.»⁵⁶. Или: «Уайджы дур/Уаигы фад «Камень великана» или «След великана» – чашечный камень в окрестностях сел. Бадзыгат, местное население считает, что на камне отпечатался след ноги великана»⁵⁷.

Святылище может иметь вид камней, но не быть связанным с мотивом окаменевания: «Балы жуар «Святылище черешни» – святылище в окрестностях села Сидан. Святылище представляет собой нагромождение камней»⁵⁸. Еще один пример: «Горийы жуар – святылище в пределах сел. Танделата, с восточной стороны. Там стоит огромный камень. Святылище воздвигли в честь божества, охраняющего скот от сибирской язвы, косившей скот. Святылище посвящено покровителю сибирской язвы (Хусары бардуаджы кувандон) (Святылище покровителя Южной Осетии – Д. С.). Праздник в его честь приходится на Балдаранта (календарный праздник, приходящийся на первое воскресенье после Пасхи – Д. С.)»⁵⁹. Груда камней, обозначенная как святылище, может быть остатками бывшей постройки из камней, и в данном случае мы констатируем синхронный план почитания камня/камней.

⁵⁶ Цховребова З. Д., Дзиццойты Ю. А. Топонимия Южной Осетии: В 3 т. Т.1: Дзауский район. М.: Наука, 2013. С.191.

⁵⁷ Там же. С.193.

⁵⁸ Там же. С.304.

⁵⁹ Там же. С.305.

Чтобы картина знаковой роли камня в осетинской традиционной культуре выглядела более полной, заметим, что камень может быть не только святилищем или топонимическим объектом, о котором рассказываются легенды, предания и устные рассказы. Камень может быть связан и с демонологическими силами:

Первый блок, состоящий из устных рассказов, являющихся вариантами топонимического предания о святилище Авзандаг Куртатинского ущелья, мотивирован религиозными установками этического плана. Мы видим, как привязка мотива окаменения не просто к месту, а к святилищу порождает новый вектор творчества рассказчиков: они стараются указать имя обидчика, того, кто не считается с традиционным осетинским этикетом. Таких нарушителей этикета в традиционном осетинском обществе всегда выявляли и выставляли на всеобщий суд.

Таким образом, мы имеем дело с заново проакцентированным известным осетинской традиции сюжетом, а также поддержанием сакрального статуса пространственного локуса через актуализацию этой темы в устных рассказах. Нами рассмотрено два блока устных рассказов, реализующих мотив окаменения или метафору «камень-смерть»: устные рассказы об окаменевании через просьбу к Богу из-за обиды и устные рассказы об окаменевании через просьбу к Богу, чтобы убежать от преследования. В осетинском фольклоре есть еще немало тем, которые актуализируются посредством концепта «камень» в виде различных сюжетов. Кроме того, просто данность, выраженная как камень/камни, например, груда камней от разрушившегося святилища и т.д. может в настоящем и будущем породить новые сюжеты в связи с происходящими вокруг них событиями. Сказанное касается текстов устных рассказов о различных видениях, атмосферных явлениях и т.д., привязанных в том или ином устном рассказе к камню/камням/ каменной постройке.

Приведем такой текст:

Куыртаты комы дзуæрттæ. Ам бирæ къуыбыртæ ис,

емæ дзы алы ран дæр и (кувæндон – Д. С.). Æппæты разы
 кувæндон и Сау хохы æфцæгыл, уæлейы, мæ йæ хонынц Сау
 хохы Уастырджы, зæгъгæ. Уырдыгæй куы 'рцæуай, уæд Анди-
 аты хъæу ком комæ, фæз, мæнæ йахæм фæз. Уыцы ран ис
 Зариноныхы кувæндон, йой куыд у, Зæриноных, зæгъгæ, йæ
 ном афтæ у. Кувæндон у ам хицæн, уый дæлæ, мæнæ йам. Уæлæ
 мæсыг, зæгъгæ, мæнæ мæсыг зыны, йой кувæндон. Уæлæ мæ-
 сыджы кувæндон. Йæ фарсмæ та и Мадымайрæмы кувæндон,
 агъуст йæ тæккæ фарсмæ, æмæ йой, йоцы уæтæры и. Рагæй
 цыдтæн æмæ дзы иу йахæм боцъоджын лæг, цыргъ боцъо, йæ
 худ дæр Къостайы худы хуызæн, ахæм, æмæ йе къах йæ 'ннæ
 къахыл, æмæ мæсыг дыууæрдыгæй зæрватыччы къæдзилы
 хуызæн къахыр уыди, кæрæдзийы ком-комæ, къахыр. Æмæ
 йоцы къахырыл бады. Хуыцауы тыххæй, зæгъын, йордæм
 кæуылты схызти ай, зæгъын, йой куыд æсхызти ордæм, зæ-
 гъгæ, æнæхъæн æмбисонд, æмæ фæзылдтæн къах вæндагыл,
 'мæ схæццæ дæн гъер, уæлæ йардыгæй машинæ уонг, схæццæ
 йæм дæн. Æмæ сыстади, æмæ мæсыджы тигътыл уæлæмæ
 'ссыд, 'мæ фалæрдыгæй рауон и. Бæрцытæ йыл нæ уыди, хъ-
 ама йыл нæ уыди, фæлæ цъæх цухъа, зæронд гомау цухъа, йе
 'гънæджытæ æвæрд нæ уыдысты. Стæй дзы хъама куы уыда-
 ид, æз æй фæдтаин уæд, куы сыстади уæд. Уый афтæ джихæй
 баззæдтæн 'мæ, уæлæмæ 'ссыдис, 'мæ комы 'рдæм баууони.
 <...> Цæуджиу дон кæй хонынц, бынæй та уыцы дон цæуы,
 'мæ йоцырдæм баууони. Гъер йой мæ дыууæ цæстæй фæд-
 тон. Уæлæ мæсыг Мадымайрæмы кувæндонæ фарсмæ. Уымæ
 гъер мæнæ Захъатæ йæдтæ чи 'сты, уыдон афтæ, ард дæр
 афтæ хæрыны: «Хохы дзуары стæн», «Хохы Уастырджийы
 стæн», «Сау хохы». Мырзагъантæ йедтæ йомæй сомы код-
 той. Дыууæ комы астæу йоцы ми. Уый та уыди æргом дзуар
 (Зæриноных – Д. С.), афтæ иу дзырдтой, æргом. Уæртæ уым,
 йæ бынæй иу давæг адафта исты – басусæггæнæн нæ уыди.
 Æнæсæргом иу хос нæ уыди. Æмæ йæ бынæй фос ничи уал
 давта. Уæд бæрæг кодта. Йæ кувæнбон у Джеоргубайы къуы-
 рисæры. Йом кувды куы вæййæм, уæд рацæуæм 'мæ алчи йæ
 хæдзары уæд дыццæг æхсæв йæ кусарт акæны, фæлæ <...> та-

иу сержавстой галтæ, алы хæдзары дæр гал сержавстой. <...> Уæддæр дыууæ кусарты фæкæнын æз. Йер Зæриноныхæн, стæй уырдыгæй куы рацæуын, дыццæг æхсæв та Уастырджи кувæн æхсæв, Уастæрджи номыл дæр хицæн кусарт.

– Уæлæмæсыгы дзуар. Цы афон æм фæкувынц? Стæй цæй тыххæй у?

– Кæрдæгхæссыны къуырисæры, о, стæй комахсæны дыццæджы. Кæрдæгхæссæн вæййы Хуыцаубон, мах та йæ куывды <...> къуырисæры, æстæй Джоргуыбайы дыццæджы // Курта-тинские святилища. Здесь много есть бугров, и в каждом месте есть (святилище –Д. С.). Во-первых, святилище есть на перевале в Черных горах, наверху и называют его Черных гор Уастырджи. Спустившись оттуда, напротив – село Андиевых, поляна. Вот такая поляна. В этом месте есть святилище Зариноных, вот так, Зариноных, так оно называется, святилище отдельное, ниже его, вот здесь Верхняя башня, мол, вон виднеется башня, ее святилище. Около нее находится святилище Мадымайрам, строение около него. И вот там, в этой ограде находится. Рано шел и там один бородастый мужчина, острая борода, и шапка его (была – Д. С.) похожа на шапку Коста, такая, сидит нога на ногу, а башня как хвост ласточки была с двух сторон раздвоенная, друг напротив друга раздвоенная. И он сидит на краю. О, Бог, говорю, как он поднялся туда, это же целая история, повернулся по тропинке и дошел вот отсюда до машины, дошел до него. Он встал и по краю башни взошел наверх и с другой стороны исчез. Газырей на нем не было, кинжала у него не было, синяя (серая – Д. С.) черкеска, старая черкеска, застёжки не были застегнуты. Если бы у него был кинжал, я бы увидел его, когда он встал. Я так удивился: он пошел вверх и со стороны ущелья исчез. <...> Река, которую называют Цаджиу, там внизу протекает, и вот в этом месте он исчез. Все это я видел своими двумя глазами. Верхняя башня – около святилища Мадымайрам. К ней обращаются жители Зака, и клятву дают: «Клянусь Горным Святилищем», «Клянусь Горным Уастырджи», «Черными горами». Марзагановы и другие клялись ею.

Это находится посредине двух ущелий. А это был являющийся людям святой (Зариновых –Д. С.), так говорили, являющийся людям. Вон там, если под ним вор украл что-то – это раскрывалось. Спрятаться было нельзя. Под ним нельзя было красть скотину. Это раскрывалось. День этого святилища – понедельник Джеоргубы. После того, как мы там помолились, мы идем домой и каждый в своем доме, в понедельник вечером приносит свою жертву, но <...> резали быков, каждый дом приносил в жертву быка. Я приношу в жертву двух. Это Зариновых, придя оттуда в понедельник вечером – вечер молений Уастырджи, ему посвящается отдельная жертва.

– Верхней башни святилище. В какое время ему молятся? Что просят у него?

В понедельник Троицы и во вторник Комахсан. Троица бывает в воскресенье, а мы ее справляем в понедельник, затем во вторник Джеоргубы ⁶⁰.

В дальнейшем нами будут рассмотрены и другие варианты смысловых метафор, связанных с камнем и реализованных в осетинском фольклоре и этнографии.

В этом разделе мы рассмотрели аспект рефлексии носителей осетинской традиционной культуры по поводу происхождения святилищ, в данном случае, святилища Авзандаг Куртатинского ущелья Северной Осетии. Функционирование темы рассмотрено нами в синхронном плане на примере трех устных рассказов в контексте развития метафоры «камень-смерть». В случае происхождения святилища Авзандаг использован распространенный в фольклоре народов мира сюжет о превращении человека в камень. В нашем случае это превращение происходит по воле человека с помощью Бога. В легендах, преданиях и устных рассказах осетин встречаются и другие мотивации превращения людей и животных в камень, например, когда они спасаются от погони. Сюжет превращения в камень акцентирован с точки зрения этики: нель-

⁶⁰ Куртатинские святилища. НА СОИГСИ, ОП.1. Д.642. Л.25-26, исп. Марзаганов Шахман (1901 г.р.), 11.08.1992 г. в с. Харисджын зап. Хамицаева Т. А., Сокаева Д. В., Хамицаева А. А., ир.д. Перевод автора.

зя злоупотреблять человеческой добротой. Старый сюжет о превращении человека в камень получает новое звучание при столкновении с сакральной сферой. Он служит инструментом мотивации происхождения святилища Авзвндаг.

Несомненно, каждый устный рассказ, является индивидуальным прочтением известного в традиции сюжета легенды ил предания. Посылкой к созданию рассказчиком устного рассказа может служить также любой мотив фольклора и эпизод, взятый из жизни. Таким образом, наша задача усложняется тем, что мы должны расслоить текст на известную традиционную часть и новую, индивидуальную, а также показать, как индивидуальная часть текста «крепится» к известной традиционной.

На основании сравнения «старых» и «новых» текстов, а также в связи с тем, что «новые» тексты устных рассказов о сакральной сфере осетина с традиционным мировоззрением погружаются нами в широкий жанровый, межжанровый и обрядовый контексты, мы можем выявить и выявляем те или иные акценты времени, локального проживания той или иной части этноса, движущие в тот или иной период времени образы, мотивы и т.д.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Индивидуальные акценты в традиционных текстах в совокупности дают картину локального по пространству и по времени – современного прочтения традиционных сюжетов. Локальность может означать существование того или иного сюжета в рамках села, нескольких сел, почитающих одно и то же святилище, фамилию/род, несколько фамилий, объединенных по какому-либо признаку.

В исследовании рассматривается видение религиозной системы осетинской традиционной религии рассказчиками современных устных рассказов о сакральной сфере осетин.

При рассмотрении указанной темы мы затронули проблему определения статуса рассказывающего устный рассказ. Нами выделяется два уровня знания и передачи традиции: рассказчик и сказитель.

Религиозная система осетин представляет собой культ, не закрепленный в письменном тексте. Речь идет не о результатах усилий фольклористов, этнографов и путешественников, ведших путевые дневники. Речь идет о «базовой», канонической письменной форме закрепления культа. Таким образом, как и полагается в устной культуре, культ осетин есть виртуальная совокупность индивидуальных текстов, которые сориентированный на некий инвариант.

Нами определены нюансы иконографии небожителей осетинского традиционного пантеона. Нами выявлен индивидуальный компонент в осетинских устных рассказах о небожителях, который структурирует текст и имеет, как правило, эмоциональный характер. Можно сделать вывод, что трактовка характера небожителей в устных рассказах может отличаться от «канонической».

Небожителей, как правило, характеризуют с помощью эпитетов.

Нами выяснена роль пантеона осетинских небожителей в духовной жизни осетинского народа. Собранный нами материал «погружен» в конкретный исторический контекст (место отправления обрядов: ущелье, село и т.д.). Определяется связь небожителя со святилищем и особенности культа небожителя уже с привязкой к святилищу опять же через тексты устных рассказов и различную информацию (в том числе и СМИ).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О СВЯТИЛИЩАХ

1. Мах кувæм Дзирийы дзуармæ, йæ хорзæх уæ уæд. Далае уом, уæллоз. Æргом. Æргом æххуыс кæны. Афæдзæй-афæдзмæ йын ис бæрæгбон (на вопрос, является ли святой в каком-нибудь виде людям), ‘мæ йæм быдыртæй æрбацауынц, Мæздæгæй дæр, не ‘рвадæлтæ. Карз дзуар у. Йомæй иу сомы кæнынц. ‘Мæ куы смæсты вæййын, уæд афтæ фæзæгъын, Дзирийы дзуарæй ма расомы кæн уæдæ. Мæ дзы тæрсгæ кæнынц. Стæй нæм и хъæуы зæд, мæ фыдæлтæ йæм куывтой, мах дæр ‘стæм йодоны кæстæртæ, мæ мад дæр, нæ фыдæлтæ куыд куывтой, афтæ йæм кувæм, сыгъдæг зæрдæйæ, нæхи фæллоуæ. Хъæуызæд. Йер уымæй дарддæр нæм ис Хуыцауы дзуар. Мæ йын фæкувын, Хуыцауæй хорздзинæдтæ дæтты, мæ нын æххуысгæнæг куыд уай, мæ нын мад-фыд тæригъæдгæнæг куыд уай, йоцы арфæ нын саккаг кæ, нæ кæстæртæ де ‘уазæг, бафæдзæхсын цæ. Æз куы фæкувын, уæд дис фæкæнынц, Хуыцауы тыххæй, мæ зæгъын мæ фыдæй цы хъуыстон, уыдон фæдзурын, кувын. Далае Дзывгъисы комы Уастырджы, мæ йын фæзæгъын, кæдæм цауæм, йом нæ фæндараст кæ. Дæлæмæ цауæм зæрдæрухсæй дæ бынты куыд æрбацауæм арфæйагæй, ну мысайнаг сывæрæм, йой дæр тынг дзуар у, афæдзæй-афæдзмæ уым стыр галтæ ... Æнæуый дзуар (осетинское святилище). Комы Уастырджийы кувæндон.

– Уациллаы кувæндон ис искуы? – Д. С.

– Ис. Уый Дзирийы. Чъиритæ. Мæхæдæг та йæм фæкувын мæ комкоммæ. Мæ комкоммæ хæстæгæн мын куыд уай. Мæ йæм фæкувын сыгъдæг зæрдæйæ.

– Сылгоймæгтæ йæм цауынц? – Д. С.

Цæуынц. Ис ын кругом сис амад, мæ мидæгæй куыд комнат, афтæ, мæ йæм базилæм, чъырæй йæ сцæгъдæм, цы мысайнаг æрымбырд вæййы, уымæй йын афæдзæй-афæдзмæ кусарт балхæнæм. Бæгæны скæнæм ам, кусарт та уым, йæ быны.

– Нывонд равзарут? – Д. С. Аз раздær?

Аз раздær. Стæй мæнæ Джеоргуыбайы Уастырджийы кувæн бонтæ. Йомæн дær йæхицæн нывонд.

– Нывонд йæхæдæг фæцæуы? – Д. С.

Сыкъатыл лентытæ. Кърест йæ ныхыл. Æрмæст урс. (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

2. Алы мыккагæн дær ис хицæн кувæндон. Уациллайæн.

Уациллайы кувæндон алы мыккагæн дær. Мах стæм Чъерджиатæ, мæ Чъерджиатæн и хицæнæй, Цопанатæн – хицæнæй, Бæрæзгатаен – хицæнæй, алы мыккагæн дær Уациллайы кувæндон у хицæнæй. Æз æй афтæ зонын, махæн нæхи мыккаг чи у, уыдонæн и хицæнæй. Мæнæ уыдонæн та (Ахполовых) уалæ уым иу стыр дур и, Æхполæттæн, мæнæ йом уæлейы. Æмæ дам ай афтæ загъта, суанг суткæгæйтты, мæнæ йай фæдзуры, суткæгæйтты йом баззадысты нæ зæронд лæгтæ.

– Уациллайæн цыдær æндær хъуыддæгтæ фæкæнынц? – Д. С.

Æрмæст дær йæ бон. Аргæвдынц ын, мыккаг æрымбырд вæййынц. Например, мах мыккаг. Æз ам никуыуал бацыдтæн йардæм куы рацыдтæн, уæдæрынмæ, Æхполæттæм. Уæдæрынмæ дзы никуыуал дæн, фæлæ мæ хотæ, мæ уодон æд цотæй иууылдær, мæ мын алы хатт дær кæнынц уайдзæф, цæй тыххæй нæ цæуыс, зæгъгæ. Фæлæ йер куыддær ... Уыдон иууылдær сæ цыдæриддær цын ис, сæ фæстæ, йодонимæ мæ дыууæ хойы бацæуынц йордæм коммæ алы Уацилла бон дær, йафтæ. (Исп. Ахолова-Черджиева Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка – Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

3. Уари нæ фыд. Йер Дзирийы дзуар кæй хонæм, йом Уари цыдær ракодта, на, йæхæдæг цыдær нæ ракодта, уый йæ фырт уыди, Гаппуатæй. Уарийæн йæ фырт цыдær ракодта. Мæ уый

уыди тынг хорз ләппу дам, әмә йоцы Дзирийы дзуары бын, йер мәнә нә Дзирийы дзуар, махмә йомәй каджындәр дзуар мәнмә гәсгә, әз әй йафтә фәхонин, әмә йой йын цыдәр тынг әвзәр ард бакодта. Мә куы рацыдысты куывдәй, уәд йә ләппу цыдәр кодта, әмә сси мәнә ахәм нә, әмә иу йә уәлә скодта бызгъуыртә, стыхта, йә ләппу уыцы ләгән, әмә иу йә къәхтә стыхта, царм йә уәлә батыхта, йафтәмәй фәцарди. Уарийән йә фыд ард бахордта, Уарийән, Уари ард чи бахордта, уый фырт уыди, мә Уарийыл әрцыди. Не сдзәбәх и, йафтә йоцы тыхстәй әнә усәй әнә 'ндәрәй царди дам иу, мә-а, цыдәртә иу тынг дзырдтой. Зәронд уыди, куы амарди, уәд. (Исп. Ахолова-Черджиева Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка–Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

4. Әнәуый уый уыди тынг каджын ләппу, уый цы хъасты нә уыди, уыцы хъаст нә фидыдта. Известный ләппу уыди. Фәлә йын память уыди хорз. Мә әз гыццыл ләппу уыдтән, мә уәлә Цымытийы иу ран чындзхаст, мә йәм нузәән әрхаудта, скафыди хорз, мә уәд әз бахүдтән әмә афтә зәгъы, чызг, дә фәндыры цагъд ма фәуадз, уартә уый Әхполәтты Дзиуайы фырт нәу, йахәм память ын уыди. (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

5. – Уыдис ахәм дзуар, рынчынты кәдәм кодтой? – Д. С. Уый та ис уалә Дәргъәвсы. Гуццаты кувәндон. Мәнә ардәм куы нәма рацыдтән, йер йацы мыккагмә, уәд иу мах алы аз дәр цыдыстәм йордәм, мә мад, мә хотә, иууылдәр нә бинонтә, стәй нә хъәу, йер уортә йоцы Дзуарыхъәу чи у, йом иунәг хәдзар дәр йахәм нә уыд, мә йордәм куывды чи нә цыди, Гуццаты дзуармә. Дзырдтой иу афтә, дәлә Д. И., ам директырәй куыста, раджы скъола Ләцы куы уыди, йеод. Әмә йын цот нә уыди, әмә йын бацамыдта чидәр афтә, Гуццаты дзуармә ацу, әмә дам йом кусарт акә. Мә йын уый

фæстæ цот рацыди. Йордæм куывды ацыди, кусæрттаг аласта. Йер йафтæ чи у, нæ, чи иу уыди исты хуызон, уый хъуамæ уæрыккимæ æрцыдаид, кусарт уом акодтаид. Ахæмтæ бирæ и. Йер иу мах куы ацыдыстæм, уæд дзы кусæрттæ кодтой. Æз мæхæдæг дæр федтон ахæм. Йæ кусарт хъуамæ æнæхъæнæй уырдаæм аласа, мæ йæ уым аргæвда, уым ын æй аргæвдой дзуары лæгтæ. Мæ мæхæдæг дæр федтон, мæ йафтæтæгæнгæ рбакодтой иу дзæбæх лæппу, йер æз уже чызг уыдтæн, мах иу <...>, йер мæнæ ацы хъæуæй дæр никуыуал ацыдтæн æз, фæлæ ацы хъæуæй дæр дзы бирæтæ фæцæуы. Йер уыцы Дзæбетæ, йæхæдæг уыцырдыгон у йæ ус, йой алы аз дæр уырдаæм фæцæуы æд цотæй. Æмæ йæ федтон йафтæ æмæ дын фæстæмæ дзæбæхæй æрцыди. (Исп. Ахолова-Черджиева Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка – Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

6. –Æхсинæгæй ницы зонынц? – Д.С. Дæлæ Дæллагхъæу зоныс кæм и, уый. ‘Мæ мах, уым уыдис цыппæрæм к’ласмæ ахуыр, мæ четвертыйтæм цыдтæн, мæ мах Дзуарыхъæуæй уырдаæм цыдыстæм. <...>. Мæ рацæйцыдтæн скъоламæ æмæ йер æмбисмæ куы ‘рхæццæ дæн йоцы комы, иунæгæй, уæд йафтæ, уым уыдтæн, йафтæмæй уыди, йафтæ æстахти хæрдмæ, ‘мæ йыл йахæм цæстытæ-цæстытæ сæрбæттæн. Я своими глазами видела. Цъиуы хуызæн, нæ, фæлæ йер цы уыди, уый нæ бамбæрстон. ‘Мæ фæстæмæ ралыгътæн хæдзармæ, нал ауæндыдтæн. ‘Мæ йафтæ стахти æмæ, сæрбæттæн ыл, вот так, бынмæ, куыд мæныл баст и, афтæ. Дзæбæх, о, йер цæргæсы йас, цæргæсы хуызæн уыди. Æмæ йафтæ фæтарстæн нæ, мæ ма цæй скъола, ралыгътæн фæстæмæ, уый æцаг уыдис. Æмæ йер уый сæрмæ дзуар. Уæлæсыхы дзуар, ну я не знаю. Кæд дам уый уыди, иууылдæр загътой. Я не такая маленькая была. Я лицо не видела. Я только зад видела. Йафтæ куыд спæр-пæр кодта, мæ сæрбæттæн белый, мæ дзы то ли зеленые, вот такие горошки, большие. Мæнæ йер мæныл куыд баст у сæрбæттæн, йафтæ йæ сæр. (Исп. Ахолова-Черджиева

Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка – Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

7. Уæлæ Касуты дзуар кæм и, йоцы ран хос цалдæр æфсымæры карстой. Чи зоны, уый фехъуыстай. Æмæ сайн аджы мæнæ хилæг чи у, калм, уый бахаудта. Æмæ цæргæс чи у, уый кругом зилы аджы, ‘мæ адæм дис кæнынц: «Ай цы кусы?» ‘Мæ йæ Созырыхъо дзырдта йæхæдæг. Йестæй йоцы фыцгæ аджы йæхи фæтгыста. О, мæ ныддис кодтой, ай цы хабар у, ‘мæ йæ рафæлдæхтой, ‘мæ дзы калм разынди. Йæ уд мæлæтмæ радта. Уый цæргæс, зæгъгæ, йæ ном йафтæ, фæлæ йер цы уыди, уый нæ зонын. (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

8. Æз æхсæвыгон фенын атаехгæ, куыд мæнæ, куыд дын æй зæгъон, судзгæ-судзгæ, арты хуызæн иу хохæй, мæнæ Тбауæй, табу йæхицæн, Тбауæй Хъæриумæ, Хъæриуæй уырæм, бирæ хæттыты, æхсæвыгон. Куыд мæнæ ракетæ, афтæ. Мæнæ куыд нæмыг судзы, афтæ атаехы. [Хъæриуы зæдтæ]. Вæццæгæн цын сходкæ вæййы уыдонæн дæр. (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

9. Иннæ та ахæм, мæ æртæ хойы стæм мах. Мæ мæ астауккаг хо чи у, уый йæ цæстытæй йафтæ нæ уыдта, мæ цыдæртæ йафтæ бацыди, сынтæджы мæйгæйттæ йафтæмæй хуыссыди, чындзæзон чызг. Мæ иу йафтæмæй хуыссыдис æмæ иу, нæ уыдта иу цæстæй мæ цæсгуйтæ згъæлдысты. Стæй та уæд мæ мад уомæ ныццыдис, йоцы Гуассæмæ, мысайнаг ныххаста, ‘мæ та йомæ ныццыдис æмæ йын афтæ зæгъы, у дам ын Алардыйы аххос. Мæ уæлæ йер Хæрисджынмæ куы бацæуай, уæд уым уæлæ куы ссæуай, уæд уæлейы ис æфцæг, Æфцæджы дзуар æй хонынц. Йер Садоны ‘рдæм кæм фæуырдыг кæны, уым мах, махон йоцы хæрзæфцæгыл. Мæнæ

дзы мах аимæ йæды уыдыстæм, ‘мæ ма мæхинымæр йед кодтон, афтæ цæудзыстæм, уалдзæджы скъудамæ ссыдыстæм, уæд, зæгъын, æртæ чъирийы схастаин. Скъуда – черемша. Мæ зæгъын, ардæм æссæудзыстæм, уый куы зыдтаин, уæд зæгъын æртæ чъирийы схастаин. ‘Мæ, уæд нын афтæ бацамыдта мæ дам, урс уæрыкк аргæвд, ссар, балхæ, ну нæхимæ уыди фыстæ, мæ дам йой аргæвд, ‘мæ æртæ чъирийы скæ, мæ дам иу адæймагимæ дæ чызджы йордæм акæн, мæ дам йафтæмæй ацæуыт, йордæм æй акæ. ‘Мæ йоцы цæссыгкæлгæ къуырисæр бон, ‘мæ уортæ Хæрисджыны йæд цардис, цы хуынди Гамлейы ус, Людæ, æмæ нæхицæй, мит йайуонгты, йафтæмæй мæ мад æмæ мæ хо йер ацыдысты цы хъуыди уыдонимæ, мæ йоцы ус семæ акодтой, зивæг дæр дам нæ фæкодта, æдзух мæ мад йой дзырдта, зæронд ус. Йафтæмæй чызг æнæцæстытæ уынгæйæ, йер цы уыдта, йоцы хуызонæй, йахæм урс йæдтæй иу рацыди мæнæ, йафтæ йæ гагуытæм иу суанг бахызтысты. Йер кæд исты гæды зæгъын, уæд мæхицæн уæд, мæнæ мæ удæн. Æмæ æссыдысты ‘мæ йой, æвæццæгæн йом диссаджы куывдытæ фæкодта, мæ чызг цæстытæй кæстæ æрцыди. Циркæн æй дзырдтой. Циркы хуызæнæй йæ цæстытæй ракасти йом, ‘мæ йафтæмæй рацыди йордыгæй. Йер ницы и, зæгъгæ. Мæ-а. Æз алцæуыл дæр æууæндын (Исп. Ахолова-Черджиева Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка-Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

10. Æрмæстдæр Хæрисджын фæцæуынц, фæлæ мах дæр куы фæцæуæм, уæд ыл нæхи бафæдзæхсæм, Уæлæмæсыгмæ. Мадымайрæммæ иннæ хъæутæй ничи фæцæуы. [Иконæ] уыди. Ныртæккæ ма йæ къултæ сты (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

11. Æз дзы никуы уыдтæн, æз Дзуарыхъæуккаг уыдтæн. Йордæм Мырзагантæ фæцæуынц, Уæлæмæсыгмæ. Мырзагантæ рагон мыккаг сты. Уыдон Хилаккаг дæр не сты,

Хæрисджынаёй сты. Дыууæ хæдзары дзы и Мырзагантæй, 'мæ дыууæ хæдзары фæцæуынц Уæлæмæсыгмæ куывды. Мадымайрæм Мадымайрæм у. Канечно йæм цыдысты устытæ (Исп. Ахолова-Черджиева Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка– Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

12. Уæд ваенныйтæ, уыдон сæ акалдтой, 'мæ цæ куы ластой, уæд сæ зæнгтæ ныппырх сты, йæ рæбынмæ дæр не 'рхæццæ сты. 'Мæ дынджыр урс бæлæстæ, æмæ салдæттæ ныппырх сты, уымæн æмæ уымæ æвналæн нæй, 'мæ йæм фæкувынц, Аларды, кæстæртæ де 'уазæг. Хæстæгмæ нæм ма цу, дармæ дæм кувдыстæм. 'Вæццæгæн налат дзуар у.

– Бæрзбæлас дзуары бæлас у? – Д. С.

Уæдæ. Рагæй, зæронд бæлас у. Цымийæ йæм цæуынц.

Дзирийы дзуар чи у, Дзирийы дзуар уæд [Уациллайы] ссæуынц сывæллæттимæ, фæсивæд, мæ дæлæ йер хидæй куы 'рбауайай, йер Цæгæраты бынмæ, уыцы дынджыр палянаёйы, уом ваййы æхсæз-фондз машинаёйы, мæ дзы кафынц, мæ дзы цирк ваййынц. Уæлейы хæдзары хуызæн.

Мырзагантæ, Цгойтæ – йодон æм фæцæуынц кæрдæгхæссæны, мæ горæтæй дæр æрбацæуынц иууылдæр, Мырзагантæй чи у, уыдон дæр, Цгойтæй чи у, уыдон дæр. Мæ йом фæбадынц йæ быны, фæкувынц (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

13. Уый Мады Майрæмы дзуар у. Нæлгоймæгтæ дæр æм фæцæуынц, сългоймæгтæ дæр æм цæуынц. Ирон дзуар, йер æм фыдæлтæ, йер цæ дæлæ уый хуыздæр зоны (указывает на мужа). Цы фæхæссут? – Д.С. Æртæ чъирийы, кусæрттæ акæнæм, бæгæнытæ скæнæм, йордæм æртыгай чъиритимæ фæцæуæм, æртæдзыхон чъиритæ, физонæг, бæгæны, ну, арахъхъ дæр дзы ваййы уæдæ, нæлгоймæгтæ æнæ арахъхъæй кæм и (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г. р.), зап. 01.11.01 г. в с.Харисджын, зап. Гостиева Л., Сокаева Д. Личный архив).

14. (– Горæтæй дæр æрцæуынц Мады Майрæмы бон куы вæййы уæд? – Л. Г.). **Æрцæуынц, горæтæй дæр æрцæуынц, Нартыхъæуæй дæр æрбацæуынц.** Йер нæ мыккаг Цгойтæй иууылдæр цы сты, йодон иууылдæр æрбацæуынц. Йой сæ дзуар у? – Д. С.

– О.

– Æндæр мыккагтæ йæм цæуынц? – Л. Г.

– На-а, æндæр æм ничи цæуы. Венерæ цæуы. Венерæ (о Тедеевой В.) Мырзаганты ус нæу. Дзуккатæ та сты Тарскийæ. Фæцæуынц, уыдон ам рагæй цæрынц.

– Раздæр дзы исты ныв адтæй? – Л. Г.

– Ис, уымис дур, стыр дур, йед чи у дзуар, уымæн йæ дуармæ дур æвæрд и, мæ йоуыл фыст сты Цгойты мыккагæй дæр сæ хистæртæ, Мырзаганты мыккагæй дæр сæ хистæртæ. Йер æй кæд скодтой, мæ кæд йед у, йой дæр ыл и вæццæгæн дзуары, йоцы дурыл. О, мæ йафтæ йæ дуарыл æвæрд и. Нывтæ та, йер æм фæцæуынц, бабтисттæ дæр æм мæммæ гæгæ фæцæуынц сæрды, ‘мæ дзы иконæтæ æвæрынц, свечкæтæ дзы фæсудзынц, мæ цын мæнæ йер нæ лæг афтæ зæгъы, уый ахæм аргъуан нæу, мæ дзы свечкæтæ ма судзут, уым фыдæлтæ дæр свечкæтæ нæ сыгътой. Просто йафтæ йын кусæрттæ кодтой йæ номыл æмæ йæм цыдысты æртыгай чъиритимæ, физонæгимæ, йафтæмæй æмæ нозт, бæгæны, фылдæр бæгæныйæ кувынц уым, арахъ дæр можно, куыд нæ хæссынц арахъ дæр, фæлæ бæгæныйæ фæкувынц.

– Бæгæны нæ ныуадзынц уым? – Д. С.

– Нæ ныуадзынц. Йер иу кæд фыццаг уагътой.

– Зæд дзы исчи федта? – Д. С.

– Вæццæгæн.

15. **Æргом дзуар у, афтæ фæзæгъынц.** Æнæуый та, йер Лæцаг нæ дæн, мæ Лæцы дæр Хуыцауы дзуар и, мæ йоцы дзуары номыл тынг, быдыртæй йæм алчи дæр цыди, суанг Дзуары хъæуæй дæр, Нарты хъæуæй дæр, хъæутæ иууылдæр йордæм иу цыдысты, йер та цыдæр æм нал фæцæуынц, куадзæны цыппæрæмы иу æм цыдысты, мæ æз гыццыл

чызг куы уыдтæн, уæд ма æз йой хъуыды кæнын, тынг æм зонын, бирæтæ йæ зонынц зонгæ дæр, Бæлдæрæн æхсæв иу цыдысты иу цалдæр хъæуæй. Æмæ йоцы æхсæв иу хуыдтой чындзыты, йоцы дзуармæ. ‘Мæ дзы бирæ чындзытæ уыд, мæ дзы йахæм хъаст уыди, йахæм. Мах та гыццыл чызджытæ, мæ ратæх-батæх кодтам, мæ цын иу сæ касынкæйы кæрæттæ иу бабастам. Мæ иу куы ракафыд, уæд та иу иннæты касынкæтæ дæр раластой. Æмæ хъаст йæ тæккæ тынгæй куы уыди, йеод йафтæ дзуары сæрты, йоцы сых-сыхгæнгæ дæлæ Дзывгъисы дзуары хъусут, йом хохы сæрты ахызтис дзуар æртæкъахыг бæхыл, бадти, йафтæ йайонг зачъетæ йыл, йафтæ æргомай, мæ адæм йахæм тынг куывтой, ‘мæ йахæм уомен кодтой, йой ма дзы гыццылæй ... Йер Бæлдæрæн æхсæв, уый раджы уыди, куадзæны цыппæрæмы вæййы, до войны. Канд æз, нæ фæлæ бирæтæ йæ зонынц уый.

– Лæгты дзуар уыди? – Д. С.

– Æвæццæгæн.

– Мæ исты загъта? – Д. С.

– Зæгъгæ ницы кодта, фæлæ йафтæ ‘хситт кодта, йахæм сых-сыхгæнгæйæ ахызти, рухс тынг, æнæхъæн ком дæр йæ рухсæй ныррухси. Йер дзуар кæм и, Лæцы, Хуыцауы дзуар, йой сæрты ратахти, йом къуыбыры сæрты, мæ йом дæлæмæ ахызти, комы ‘рдæм.

Мæ фыд дзуары лæг уыди, мæ иу кæмæн скуывта, йомæн иу йæ куывдтытæ æнæцæугæ дæр нæ уыдысты. (Исп. Тебиева Тамуса Сосланбековна (1935 г.р.). 01.11.01 в с. Харисджын, зап. Гостиева Л., Сокаева Д. Архив автора).

16. (– Мады Майрæм дæр æргом хъуамæ цæуа сылгоймæгтæм? – Д. С.). **Афтæ фæзæгъынц æргом дзуар у, зæгъгæ.** Йер йордæм иу сылгоймаг йæ хуылфмæ цæугæ дæр нæ кодта, æз æй цас зонын, йой бæрц, фæлæ иу чи бацыди, мæнæ нæ хъæуæй Любæ, зæгъгæ, сывæллæтты фæдзæхсынмæ бакодта, æмæ иу йæ дзабыртæ раласта, йафтæмай, æнæ дзабырæй, уый дæр, æндæр сылгоймæгтæ уырдаем никуы цыдысты, йер та йæм цæуынц. Мæнæ цæ мах лæг дæр нæ

фæуадзы, ма цæут, уырдаем сылгоймаг никуы цыди, нæлгоймаг йедтæмæ, кæд сылгоймаг дзуар у Мады Майрæм, уæддæр æм сылгоймаг нæ цыди, фæлæ йæм йер та, чи дын бауыромдзæн æртæккæ адæмы.

– Куыд фæцæуы дзуар адæммæ? – Д. С.

– Уыцы хъуыддагæн афтæ æргомæй фенæн нæй. Уый фыны хъуамæ, фыны хуызы, фын дæр нæ вæййы, фæлæ фыны хуызы адæймагæн йæ цæстытыл бакæны, æндæр мæнæ æргом рацыди, афтæ никуыма уыди. Йер дын æз куыд зæгъын, фæдтон мæнæ куадзæны Лæцы сæрты атахти дзуар, уый æргом у, уый адæм иууылдæр зонынц. Бирæтæ йæ зоны. Фæлæ йер афтæ æргом рацæугæ, зæгъгæ, фæлæу, æртæккæ бафæрсдзыстæм. (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г.р.). 01.11.01 в с. Харисджын, зап. Гостиева Л., Сокаева Д. Архив автора).

17. (– Нæ фехъуыстай, ам раздæр ахæм ныв адтæй, уæдта йæ Мæздæгмæ фæлластой? – Л. Г.). **Йой дæр йацы Майрæмæй аластой, йардыгæй йæ аластой**, æз йафтæ фехъуыстон, йацы ныв аластой йардыгæй, æмæ йæ йам чидæр фыны фæдта, йоцы Мады Майрæмы аластой Мæздæгмæ ныв, æмæ йæ фæстæмæ сласут, зæгъгæ. Мæнæ æрæджы, æрæджы, раджы дæр нæ уыди, фæлæ æрæджы. Йоуыл цæудзæн иу дыууæ азы. Йафтæ йæ чидæр фæдта: «Мады Майрæмæй йардыгæй аластой ныв æмæ йæ фæстæмæ куыд ыласат, афтæ». Уый горæтмæ дзы дур аластой, йордыгæй дур систой, æмæ йæ горæтмæ аластой, Мады Майрæмы кувæндон дзы скæнæм, зæгъгæ. Йер скодтой – не скодтой. Æрæджы. Фарон уыди, æндæраз – йафтæ.

– Кæмæй уыди, чи йæ аласта? – Л. Г.

– Уый æз нæ зонын. Дуры чи аласта, уыдон мæнæ дзуæрттæ чи кæны, дзуæрттæ быдырты, мæммæ гæсгæ йодон уыдысты. Дур аласта, зæгъгæ фехъуыстон, фæлæ ... Дзуары дуртæй. Мады Майрæм дзы искуы скодтой горæты? Ну дзуар кæм скодтой, йордæм дам аластой Мады Майрæмæй, мæнæ мах дзуарæй дур, йафтæ фехъуыстон, йер ын йе ‘цæг хабар точно нæ зонын, фæлæ йæ мæммæ гæсгæ мах лæг дæр зоны. (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г.р.). 01.11.01 в с.

Харисджын, зап. Гостиева Л., Сокаева Д. Архив автора).

18. – Сывæллон куы фæцæйгæ ваййы, кизгæ лæгмæ куы рцæуидæ, уæд æй фæхонинцæ Мади Майрæнмæ? – Л. Г. О, кодтой иу цæ. Цыппæрæмы, дыццæджы дæр, Хуыцаубоны дæр. Мæ йæ Мады Майрæмæн бафæдзæхсынц. (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г.р.). 01.11.01 в с. Харисджын, зап. Гостиева Л., Сокаева Д. Архив автора).

19. Устыгæ иу цыдысты, фæлæ иу чындзыгæ кодтой фылдæр. Хуыцауы дзуары бынмæ. Йер уын æй æз куы загътон, мæнæ йæд федтон, йер Мады Майрæммæ æнæуи иу куывды цыдысты, фæлæ чындзыты кодтой Хуыцауы дзуары бынмæ æмæ иу уырдам дæр бацыдысты, уыцы бон нæ, фæлæ æндæр хатт, чъиритæ иу скодтой, фæлæ иу Хуыцауæн цæ фæдзæхстой, Хуыцауы дзуармæ иу цæ кодтой чындзыгæ йер дæр афтæ, ныр дæр цæ кæнынц, ног чындз кæмæ уа, ардам (Мады Майрæммæ) цæ нæ кæнынц, ног чындз кæмæ уа, йодон фæкæнынц дзуары бынмæ, обязательно, куадзæны цыппæрæмы.

– Сывæллæттæ куы фæсæйгæ ваййынц, уæд та кæдæм фæцæуынц? – Л. Г.

– Уæд та Мады Майрæммæ, ис Мады Майрæм, ис мæнæ мах дзуар, стæй дæлæ мах йæды дæр ис, хъæуы, Лæцы, стæй иу сывæллон куы райгуырæд æмæ иу йæ цæуæккаг куы ‘рхæццæ и, куы ‘рцыди, йæ цæуæккаг, йæ æртыккаг азы æрцæуы сывæллонæн, мæ иу ын цыппæрæм скодтой йод, кусарт иу акодтой, мæ иу йеоддæр цыдысты Хуыцауы дзуары бынмæ дæр, алкæмæн дæр йæхи хъæуы дæр ис дзуар, Хидыхъусы иу цыдысты Хуыцауы дзуары бынмæ. (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г.р.). 01.11.01 в с. Харисджын, зап. Гостиева Л., Сокаева Д. Архив автора).

20. –Хидыхъусы æргом дзуар та куыд фæцæуы адæммæ? – Д. С.

Уый дæр æргом дзуар у, табу сæхицæн уæд, ницы бары, карз дзуар у. Дзуæрттæ æвæццæгæн иууылдæр адæмы хуызы сты. Мæммæ гæсгæ, æз æй афтæ æмбарын, адæмы

хуызы сты, мæ цæм адæмы хуызы мæнæ куыд фыны заегъгæ, афтæ цæм цауынц, фæлæ фын нæ ваййы вæццæгæн, æцæг ваййы.

– Мæздæгмæ исчи ацыди нывмæ? – А. Г.

– Ничи. Никуы никай фехъуыстон. Йер кæд фыццаг рæстæджы, мæ уæддæр мæммæ гæсгæ ничи цыди, фæлæ йой фендæ уыди йафтæ фын. (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г.р.). 01.11.01 в с. Харисджын, зап. Гостиева А., Сокаева Д. Архив автора).

21. Мады Майрæмы йардыгæй ахастой, йæ къам заегъгæ, мæ йæ фæстæмæ куыд ‘схæссой, заегъгæ, мæ йæм исчи дæр ацыд – нæ ацыд, уый дæр нæ зонын

– Дзуар кæм и, уым адæм бирæ царди? – А. Г.

– Уым ничи царди, ничи дзы царди.

– Майрæмы хъæу дзы адтæй? – А. Г.

– Махмæ нæй, уый дæлæ быдыры и. Майрæмадаг.

– Хæдзæрттæ дзы нæ адтæй? – А. Г.

– Ницы дзы уыди, æрмæст дзы и стыр мæсыг. Чи зоны, хæлдзæгтæ дæр дзы и. Ничи йын ницы зоны. Мæсыг дæр дзы и, стыр мæсыг. Мæнæ йæм цы мæсыгтæ и, ахæм мæсыг. Стæй йой раз и бирæ хæлдзæгтæ, дуртæ амæдтæ, æвæццæгæн дзы исчи искуы царди, мæ цæ фæхонынц найфæттæ. Найфæттæ та цæ уымæн хонынц, æмæ вæццæгæн алы мыккагæн хицæн йæд уыди, æрбадæн. Бæгæнытæ иу кæм кодтой, бадгæ иу кæм кодтой, йахæм бууæттæ вæццæгæн. Æндæр дзы мæммæ гæсгæ цæрæг никуы уыди, йер дзы ис хæлдзæгтæ, æз дзы кай фæдтон, лæг фосмæ куы ацауы, уæд цæ фæнæм, мæнæ цæ мæ ходыгъд дæр зоны, хæлдзæгтæ-йедтæ дзы бирæ и, йой, стæй дзы хорз мæсыг и. Ну, афæсти, йæд æй ныццæфта, арв æвæццæгæн æмæ афæсти.

– Никуы фехъуыстай, ардыгæй чи ралыгъди горæтмæ, йоми дзуар скодтонцæ? – А. Г.

– Фехъуыстон, мæнæ Ирыхъæуы скодтой, заегъгæ, фехъуыстон. Æрæгæй ардæм. Рагæй нæу. Кæнгæ дзуар у уый дæр. Ирыхъæуы ис, заегъгæ, фæзаегъынц, йер æй æз

дæр точно нæ зонын. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

22. О святилище-церкви около дома. Уый ахæм хъæздыг уыд, ахæм хъæздыг. Уым ахæм иконтæ уыди, хæсты заман раскулачить скодтой. Рæхыс дæр дзы уыди. ‘Мæ колоколтæ, уыдон куы федтаис. Иу дынджырдаер, аннæ ... Ахæм ставд бæндæны. Æнахъæн коммæ дæр хъуыст, бæндæнаей йæ хой æмæ. Дзывгъысы иу колокол ис. Дзывгъис чидæр сремонт кодта. Ай дæр цыдæр лæппутæ ... мæ цы фесты мæ-а. Мах дам æй скæндзыстæм. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

23. Чызытыл куыд нæ вæййы, лæгтыл нæ-а, нæ вæййы (об обуви). Бæгæныйæ, æз арахъхъæй хæларгæнгæ нукуы федтон, стæй кувгæ дæр. Къахы дарæс ласын хъæуы (хæрдмæ?) куы цæуай, афтæ иу кодтой. Цырагътæ дзы судзынц, иутæ дзы иконтæ æварынц, аннæтæ та цæ давгæ кæнынц. Кæм хъæуынц (йой диссаг у?)

– Нæ хъæуынц иконтæ? – Д. С.

– Хъæуынц, фæлæ иутæ цæ æрбахæссынц, аннæтæ та цæ давгæ кæнынц. Фæкъаддæр вæййынц. Иннæ хаттмæ фæкъаддæр вæййынц. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

24. – Зæронд иконæ дзы адтæй раздæр, мæнæ Мæздæгмæ ка рандæй? – Л.Г. Уый ардыгæй ахастой дур Мæздæджы Мады Майрæммæ, йæ дур ардыгæй ахастой, афтæ дзырдтой, ардыгæй, ардыгæй, ам зæронд кувæндон уыди, 900-ый аз. Дур ахастой, дур. Ам æй 900-ый азы сарæзтой. Афтæ фыст ыл и. Фарон дæр дзы ахастой горæтмæ, æмæ æнаарæзт фæци мæммæ гæсгæ. Уæлæ горæты кæмдæр куы аразынц кувæндон. Йардыгæй йæ аластой.

– Чи йæ фæласта? – Л. Г.

– Сеппæтмæ лæг куыд кæса. Йер дæлæ скъæт аразын, мæ йын чи цы кæны, дæлæ кувæндонь. Уый размæ дæр куывды ссыдтæн æмæ куыддæр уæлæмæ ссыдтæн, афтæ иу «Волгæ» æрбацыди, ‘мæ мæ фæдыл цыдæр сылгоймаг цæуы, æз дæр ссыдтæн, мæ уæртæ Уæлæмæсыджы разы æрлæуыдтæн, ‘мæ зæгъын, хорз ус, ардæм рацу, ‘мæ де ‘ртæ чъирийы скувæм. <...> Диссаг цæм фæкаст, иунæгæй куывтон уым, æмæ.

– Æхцатæ куы рымбырд ваййынц, уæд дзы цы скæнут? – Д. С.

– Уымæй скæнæм, кæрдæгхæссæны дзы хъæуыкуывд скæнæм. Кусæрттаг балхæнæм, æрымбырд ваййы, хаттгай дзы æрымбырд ваййы. Давгæ кæнынц уыдон дæр.

Тебиева Тамуся: Айдагъ кæрдæгхæссæны фæкæнынц куывд? Цæмæн, Джеоргуыбайы дæр æм куывды фæцæуæм, фæлæ хъæугуывд йеод фæкæнæм. Йæ бон у кæрдæгхæссæны, Троица.

– Мады Майрæммæ комуадзæны бон ба нæ фæцæуынц? – Л. Г.

Тебиева Тамуся: Куадзæны та фæцæуынц Хуыцауы дзуармæ.

(Рæстдзинады куывдтыты тыххæй ныффыста) – Д. С. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

25. –Хъæууон аргъуаны тыххæй ма исты радзур. – Д. С. **Аргъуан гыццыл аргъуан, фæлæ хъæздыг аргъуан**, æз æй гыццылæй æрийæфтон, хæсты заман æй ныппырх кодтой. Чырыстон аргъуан уыди уой. Сауджын дæр дзы уыд, уый дæр зонын. Сæхи та цæуыннæ дастой, уый мæм диссаг кæсы. Омæ пысылмон лæг куы уыдаид. Пысылмон лæг йæхи нæ дасы, фæлæ чырыстон куыд нæ дасы. Пять на четыре куыддæр у. Тынг дзæбæх уыди, йæ штукатуркæ дæр, астауæй дæр дзы дынджыр йæд уыди, къултæ дæр дзæбæх рæсугъд уыдысты, иконтæй цæхæр калдта. Куыд цæ нæ хъуыды кæнын. 43 азы йæ ныппырх кодтой. Ам дыууæ полчъы уыди. Нæхиуæттæ. Фæндаг кодтой ‘мæ ам лæууыдысты. Дыууæ къуыримæ

сцæттæ и фæндаг Уæлладжыры коммæ. Суанг йæды ахызти, Фæснаæлы. Дыгургоммæ. Арвы коммæ. Йер дæр дзы цæуы фæндаг ацы комæй. Иконтæ дзы уыди. Тамуся: Ахастой йæ – Гуыриатæй йæ иу лæг, Айтег, зæгъгæ, ахаста, мæ йын цæ торджы ауæй кодта, дзаума, дзæнгæрджытæ дæр раппæрста, йер æз цы хъуыстон ме ‘фсин, мæ хицауæй, ай дæлей-уæлей кæны, фæлæ. Æмæ цæ куы ауæй кодта, уæд уый фæстæ уæртæ малатилкæйы най кодтой, ‘мæ йæ къах малатилкæйы аирвæзти йоцы лæгæн, цæрæнбоны æнæ къахæй фæцыди. ‘Мæ йын æй кодтой иунæг йой аххос. Йер æз мæ хицау ‘мæ ‘фсинæй цы фехъуыстон, йой дын зæгъын. Дæлæ дам скъоламæ хъæуынц. Мырзакул: Капитально йæ аразын хъæуы. Аргъуан дæр, кувæндон дæр уыди (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

26. Хъæриуы дзуар дæр дзы и, Тхосты дзуар дæр дзы и, Хæстæг дзуар.

– Хъæриуы хохы зæдтæ æргом цыдысты? – Д. С.

– Афтæ фæзæгъынц. Тæрхондоны дам бадынц.

Алкæмæн дæр йер, Хæрисджынæн хицæн дзуæрттæ. Мах фæкувæм Ныхасы Уастырджимæ, Тæмисчъы разы. Уым дæ разы къæдзæхыл. Æз сеппæтмæ дæр бакувын, Тбау-Уацилламæ, Æфцæгы обаумæ, Касуты дзуар, Æфсатийы дзуар, бирæ сты. Дзывгъисы Уастырджи, Хетæджы Уастырджи, горæты зæдтæ ... Æмæ йæд афтæ зæгъы. Лæгты дзуар нæлгоймаг у, Уастырджи.

Тебиева Тамуся: Хуыцауы минавар, зæгъгæ. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

27. Бурсамдзели дзуар у. Бæлас. Арв æй ныццафта, мæ йæ уый фæстæ скодтой кувæндон. Дзуар бæлæсты бын кодтой. Хæхты дон уæлиау нæ ваййы. Æнæмæнгæй дзуар кæм уа, уым хъуамæ бæлас уа, йер иу мах йоцы (дзуар) уыди, æртæ бæласы, тæгæр бæлæстæ уыдысты (горный клен).

Мæ бынаей-иу,стæй-иу фæхицæнтæ сты. Бынаей цыма-иу уыдысты. Аууон, дзæбæх. Суадæттæ. Махмæ фæлдыст суадæттæ уыди. Ныффæлдыстой-иу суадон. Уый тынг уыди, махмæ арæх уыди. Мæнæ ма Камал иу æмдзæвгæ фыста. Мæ йер уый афтæ уыди, мæ суадон ... раздæр-иу къæй сывæрдтой, 'мæ-иу зыдтой – уый фæлдыст суадон у. Уыди уазал, сыгъдæг, фæндагмæ æввахс, мæ фæндагонтæ цыдысты, мæ дзы цалынмæ баназай, уалынмæ рухсаг дзы зæгъ, кæмæн фæлдыст у, уымæн, стæй дзы баназ. Донæй йæхицæй рухс зæгъ: «Мæнæ уый рухсаг уæд, дæ разы уæд, дæ риуы цæрæд, сыгъдæгæй, уазалæй, рæсугъдæй». Чъиритæ дæр хастой. Кæмæн фæлдыст уыд, уымæн иу исты бон куы уыди, уæд хастой, æнæуый. Иуæн фæлдыстой. Уæлæ Тарскийы дæр, æз ма хъуыды кæнын, скъоладзау уыдтæн, Гаглойтæй Федæр хуынди, дзæбæх уыди. Мæ йын Гаглойтæ сфæлдыстой дон: «Афтæ мæ афтæ, фæлдыст цæуы Федырæн ацы дон. Чи дзы баназа, уымæн хæлар уæд. Рухсаг-иу загътой». Уый фæстæ мæхъæл цардысты уыцы 'рдыгæй, мæ ничи уал 'рцыдис. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

28. Хетæджы тыххæй, раньше туда вообще, сылгоймаг, мах йер хæстæг цардыстæм, уæддæр дзы никуы уыдыстæм. Нæ фыд нæ нæ уагъта. Уый, уым сылгоймаг хъуамæ ма уа, нæлгоймагтæ ахæм ран у, сылгоймаг та (чъиритæ скæ, мæ цæ арвит – Д. С.). Стæй хъуамæ куы кæна, уа сыгъдæг къахæй сæрмæ дæр. Стæй йæ хъуыдытæ чи сты, йодон дæр хъуамæ сыгъдæг хъуыдытæ йæм уа. Мæ иу нæлгоймагтæ ...

Что-то нарушено, были такие случаи.

Да, раздæр йер, мæ фыд ма лæппу куы уыди, уæддæр дам, йафтæ, чи дзы иу цыдæр рахаста, иу хатт, дам, йафтæ 'хцатæ мысайнагтæ систой, мæ цæ рахастой, мæ цыл фæзынди, йой фæстæ, йоцы бинонтыл, чи дзы рынчын фæци, чи дзы цы.

– Кто лечил людей в селе?

– Дохтыртæ нæ уыди, фæлæ йер уæртæ мах фалейы Сæрамтæй уыдысты. Сæ лæг Абысал хуынди, друг отца моего.

Æмæ Израилтæн куыд у?. Двоюродные, близкие. Она травами лечила, то, что я помню.

А Цаликов Умар? – Д. С.

А Умар Хъораны каст уыди. Он же образованный. Йер дзы иу пример, иу йед зонын. Махмæ уыдис чыргæдтæ, мыды чыргæдтæ. Мæ фыд мæнæ Советский власть куы райдыдта, балхæдтой кæлхостæ, мæ та цын иу амардысты, æмæ йæ йод сæвæрдтой сæ хицауæй. Мæ йод цас мæ цæ, по-моему фондзæссæдз чыргæды дзы уыди. Это кропотливый такой труд. Нæхимæ та æдзухдæр уыди. Йер нæ цæхæрадоны ис йахæм стыр къуыбыргонд йæдæй, уираг дуртæй конд, мæ раздæр? Йащицхытæ нæ уыди, чыргæдтæ хуындысты. Мæ иу цæ йоцы къуыбырыл сæвæрдтой, мæ, дам, йордыгæй тахтысты. Æмæ иу заманы куы уыди, йеод уалдзæджы, уже, дам, хур касты, йафтæмæй, мæ цæ, базылди цæм мæ æдтæмæ тахтысты мыдыбындытæ. Мæ нæм нæ сыхæгты ус æрбацыди, мæ цыл йер цыл дис кæнын цæмæн хъæуы, бындытæ мæ бындытæ, æмæ, дам, цы рæсугъд, куыд дам, дзæбæх хъазынц, куыд это, æмæ йоцы йæдæй райдыдтой, йафтæ калдысты, вот гибли и все, падали, мæ мæ фыд афтæ зæгъы, Ципырмæ, дам, алы рæттæй куы цæуынц, мæ дам, ацы, мæ, дам, ма йæ бафæрс, цы хабар у. Мæ ацыди, цæуын дæр æй тынг дардмæ нæ хъуыди, дæлæ Муриктæ кæм цæрынц, уым нæ цардысты. Ныццыди, мæ дам, хъуран байгом кодта, æркасти, æмæ, дам, иу саухил сылгоймаг цыл ныддис кодта, мæ цæ фæцæстдзыд кодта. Æмæ йын цыдæртæ ныффыста, дуатæ, дам, сты // ныффыста, мæ, дам, йой донæй цæхс, мæ дам, цыл æй бапырх кæ. Мæ мад иу æдзух дæр йоуыл дис кодта, куыддæр, дам, фыццаг йафтæ æркодтон, иунæг дæр, дам, дзы нал æрхауди. Чудеса и очевидное вот. Æнæуый уже нал æууæндыдысты адæм, уый тыххæй мæ властæй дæр тарстысты, фæлæ явное уже отрицать нельзя. (Исп. Сокаева Чабакан (1935 г.р.) 10.04.2005 г. в г.Владикавказ, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

29. Йамы цæ æрыййæфтон, уæртæ Сæрызæды дзуар, мæнæ йафтæ. Æрыдоны дон цæуы, æмæ фалæ амад уæртæ цы

хуыйны, мид бонизæрмæ иунагæй ваййын, мæ дзургæ нал кæнын, æмæ мæ фæрох сты иууылдæр æндæр, больницæмæ иу исчи истæмæ куы бацыди, имея в виду из этих работников, справка или диагноз <...>, уæд иу иууылдæр мæнмæ цыдысты. Спросите у Заиды Григорьевны, без журнала она вам ответит, я всегда <...> прокуратурæ дæр, Алагир дæр, горæт дæр, Мæскуы дæр, а теперь я уже ни с кем не разговариваю и забыла все что знала. Сæрызæды дзуар, йой нæ усæй йæ æрыхъуыстон æз, мæ заманы йордæм ничиуал цыди, во-первых йæ фæндаг ын фехæлдтой, уæртæ тунель куы къахтой, уæд взрывали æмæ алы взрывтæй потрескался, мæнæ уортæ йом, нæ бакомкоммæ, Æрыдоны фаллаг фарсы, мæнæ æрæджы 'рбацыдысты. Часовня здесь, а там башня, башня, башня уортæ йом, мæ иу йордæм цыдысты, дон æй нæ бахъыгдардта, фæлæ уортæ взрывтæ йæ бахъыгдардтой, стæй уæд йæ фæндаг дæр фехæлди, æмæ мын иу нæ ус афтæ загъта, раджы заман иу чындз куы 'рхастой, уæд иу нæ чындзыты хуыдтой уырдаем, при своем одянии, уырдаем иу фæндырдзæгъдгæ, хъаст, мæ иу йæ быны дæр фæкафыдысты, дзуарыл иу æй бафæдзæхстой чындзы. Хæдзары бинонты куыд уарза, дзæбæх куыд уа, æнæниз куыд уа, кæцæй рацыд, кæдæм бацыд, уыдон дæр цардæй æфсæст куыд уой, йафтæ. Мæ заман æм ничиуал бацыди, куы 'рцыдтæн, уæд уордæм бацæуæн нал ис. Уый дын иу дзуар. Иннæ дзуар та уортæ, мæнæ ам, табу йæхицæн, мæнæ нæ сæрмæ уыдис, йом дынджыр дуртæ ис, дзуар, æмæ иу æм Джеоргуыбайы цыдысты куывды. Мæнæ ацы дзуарæн (йæ ном) Лæгты дзуар. О, Лæгты дзуар. 'Мæ иу Джеоргуыба йер мæнæ не 'рхæццæ кæны, мæ иу йордæм цыдысты куывды. Æмæ дзы ныр, ничиуал дзы цæры йом, дур йафтæ базади, фæлæ йæ уæртæ бæлницæйы кæртмæ баивтой, бæлницæйы кærты мæнæ йацы хæдзары йас дур, мæнæ афтæ, ну къаддæр у, бафтыдтон ма йыл, æмæ йой сæр кувæндон скодтой, æмæ мæнæ йам главврачæй куыста бæлницæйы, Валитæй, Валиев, æмæ йой ма махæй къам дæр ахаста, мæ йæ дзуары йафтæ бакодта, лæгты къам, йер дзуары куывды читæ бадт, йодон. Æмæ йер йордæм фæцæуынц куывды алы хæдзар дæр,

æртæдзыхоны, физонаг, бæгæныйы авг, мæнæ йер 19-йы
Джеоргуыба, вот с этого, а девятнадцатого неделя будет. С
одного воскресенья на другое. Æмæ йер йордæм цæудзысты
куывды, йоцы дзуармæ. Уый дынафтæ. Ноджыдæр ма цыдысты
куывды кæрдæгхæссæны, уой кæцыран и, Лабæгомы, йом ис
Кæрдæгхæссæны дзуар, мæ уордæм дæр фæцæуынц куывды.
Ноджыдæр ма куывды фæцæуынц ... уæлæ Нæзыджыны
Хуыцауы дзуары куывдмæ, Нузалæй кæй фæфæнды, уыдон
æрцæуынц, кæрдзынтæ, физонджытæ, Садонæй æрцæуынц,
Галонæй æрцæуынц, уым хæстæг у, хъæдыл 'рбацæуынц, æмæ
йæ быны акæнынц кусарттæ, бæгæны ахæссынц, кæрдзынтæ
ахæссынц, æмæ бон-изæрмæ йом хъазт саразынц, чызджытæ
дæр æм цæуынц, лæппутæ дæр, лæгтæ дæр. Йæ бон кæмæн у
цæуын, йодон 'сæуынц. Уый уымæй дарддæр уæртæ Сидæны
дзуар, Мыкалгабырты дзуар.

–Сидæн æмæ Мыкалгабыр иу сты? – Д. С.

Иу сты, о. Йер-иу афтæ дзырдтой, мæ иу афтæ фæкувынц,
мæнæ, дам, Сидæны зæдтæ, Мыкалгабыртæ, дам, Сидæмонтæн
куыд баххуыс кодтой, уой æз дæр хъусгæ фæкодтон, в общем
йафтæ уыди, мæ уæртæ Буронмæ мама бахæццæ у, уод йоцы
ран, æмæ, дам, иу уæртæ Фæсхохæй, Фæсналæй, Дыгуры
'рдыгæй, дам, иу 'рбатахт, 'рбацыдис сау гæды. Сау гæды.
Дынджыр гæды, мæ, дам, иу йом æрбадт уæртæ, æрынцади
йер йæды дзуары цур, æмæ, дам, адæм марды кодтой,
цагъды кодтой. Уым ныццагъта æмæ уод ардæм æрбацыди,
мæ гыццылæй-стырæй, алчи дæр йæ сывæллонæн тарсти,
бинонтæн тарсти. Мæ йом æрынцад, æмæ, дам, куыд кæнæм,
цы кæнæм, зæгъгæ, мæ йæ бынмæ бацыдысты, чындзытæ æд
сывæллæттæ ацыдысты, авдæны цы сывæллон, æд авдæнты
ацыдысты, гыццылæй-стырæй æмæ йæ быны куывд скодтой,
æмæ куывтой, «А, Мыкалгабырты дзуар, баххуыс нын кæн, нæ
сывæллæттæн дæр, нæ гыццылтæн, не 'стыртæн, æмæ, дам, йод
дынджыр цæргæс æрбатахтис, цæргæс, мæ йоцы сау гæдыы
систа, æмæ йæ ахаста. Ахаста йæ, æмæ йодæй фæстæмæ
адæмæй ничиуал марди, дзæбæх кæнын байдыдтой, рынчын
чи уыди, уыдон дæр, æмæ алы аз дæр йордæм цæуынц куывды.

Йой у Сидæны дзуар. Ныр æй ацырдæмдæр раивтой, уæд та уыди уæртæ Буронмæ мама ныххæццæ у, йод. Сылгоймæгтæ йæм нал цæуынц, фæлæ йæм цæуынц нæлгоймæгтæ. Æмæ афтæ фæзæгъынц, Мыкалгабыртæ, дам, Цæразонтæн куыд феххуыс кодтой, ома, йоцы цæргæс.

– Мæ Цæразонты цагъта уоцы сау гæды? – Д. С.

Адæмы сеппæты дæр, Цæразонты дæр, Сидæмонты дæр, кæуыл хæст кодта, сеппæты дæр. Алардыйæн? Уый Зджыды и, Зджыдмæ фæцæуынц уырдаæм, сывæллæтты тыххæй. Это во вторник бывает. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета 06.11.2006 г. в с. Нузал, зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

30. Хуыцауы дзуар. Йордаæм-иу ссыдыстæм, йом йæ быны хъаст-куывд, мæ мæнæ хæст куы райдыдта, кæм нæ йом æрыййæфта, Хуыцауы дзуары. Ахæм хъаст дзы уыди, ахæм хъаст, мæ ма уæд гыццылтæ уыдыстæм, мæ неппæты кæстæрыл йод афæдз сыххæстис, мæ йæ уордаæм ахаста куывдмæ, мæ йом дынджыр хъаст уыдис, афтæмæй мæнæ Садоны ‘здыгæй фарсæй, иннæ фарсæй, дыууæ дынджыр бæхджыны ссыдысты, милицæйæ, мæ объявить скодтой, хæст райдыдта, зæгъгæ. ‘Мæ хъаст дæр апырх и, все это, мæ уый йас, фыццаг æдылыдæр уыдысты сывæллæттæ, ныр зондджын сты, мæ куы цыдыстæм, йод куыдтой, мæ мæхицæн афтæ къулыл банцой кодтон, мæ зæгъын, адон æдылытæ кæд не сты, уæд хæстæй цæмæн тæрсынц. Сколько лет? – Д. С. Иуæндæс азы. Зæгъын, хæстæй цæмæн тæрсынц, йер цæуыл кæуынц, нæ йæ ‘мбæрстон, уæдæ йер гыццылы бафæрс, уæд æй зоны. Мæ йордыгæй уод сæ йафтæ акодтой, куыд цыдысты, афтæ, хæстмæ. Мæ нæм ис, уæртæ Зæрæмæгмæ куы фæцæйцæуай, уæд фыццаг тунель чи у, йом фаллаг фарс уыди, уый дæр уæлæ Цъæйаг рагъыл, уый та Мыкалгабыртæ, бахатыр мын кæнæд, йæ ном ын махмæ сылгоймаг нæ дзырдта, Сидæн хуыйны, æмæ иу уырдаæм ацыдысты.

Сидæн æмæ Мыкалгабыр иу сты? – Д. С.

Иу сты, уæлдай цæ нæй. Йер иу æй сылгоймæгтæ Мыкалгабыртæ хуыдтой, лæгтæ та йæ Сидæн хуыдтой.

‘Мæ иу йордæм ацыдысты, æнæхъæн къуыригæйттæ йом баззадысты, йермæстдæр лæгтæ. Лæппутæ, лæгтæ, æндæр иу сылгоймæгтæй ничи цыди. ‘Мæ иу цын йом уыди сардахъытæ, уым уыди алцы дæр цын, мæ иу кусæрттæ йом акодтой, ‘мæ иу йом, йæхи мидæг уыдис, дам, йер иу мæ фыд куыд дзырдта, афтæмæй йæхимидæг уыдис ма ноджыдæр Мадымайрæм, йахæм йæдтæ, кувæндæттæ æмæ, дам, йер цот кæмæн нæ уыди, уыдон иу йой бынмæ бацыдысты, æмæ иу йом къуыбылой, къуыбылеццытæ кодтой, цæмæй цын цот рацæуа.

– Рекоммæ дæр цыдысты? – Д. С.

– О, цыдысты.

– Рекоммæ чи цыди, лæгтæ? – Д. С.

– Лæгтæ.

– Мæнæ, зæронд Реком ма хъуыды кæныс? – Д. С.

– Нагъ. Æмæ уый уæлæ Цъæйырдыгæй уыди.

– Мæ уырдаæм нæ цыдыстут сымах? – Д. С.

– Мах уырдаæм нæ цыдыстæм. Уæртæ йæм сæхирдыгæй цыдысты, уæртæ иу уым сæхимидæг уыдис. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

31. Кæрдæгхæссæн та иу ацы фарсмæ, мæнæ Буронмæ куы фæцæйцæуай, уод йом уыдис Кæрдæгхæссæн, йæд Галты доны.

Галтыдзуары кувæндон, зæгъгæ, Цъыфджыны дзуар та бæлницæйы кæрты и.

Цъыфджыны та уæддæр Кæрдæгхæссæны дардмæ чи нæ цыди, уый иу уæртæ бæлницæйы кæртмæ куы бахизай, уæд йом иу дынджыр дур и, йеддæр ыл ис, уæд иу кæрдæгхæссæн та йордæм цыдысты. Мидæмæ куы бахизай, кæртмæ, уæртæ фалæты, мæнам нæгъа, уæд иу йордæм цыдыстæм Кæрдæгхæссæны, йер зæрæдтæ иу дардмæ цæмæй ма цыдаигкой. Йой Цъыфджын иу æй хуыдтой йой.

– Махæн та загътой Лæгты дзуар.

Æмæ йой, уæлдай цæ нæй, Цъыфджыны дзуар. Цъыфджын æй хуыдтой йом. Йер æй уартæ фалдæр куы ацыдысты, уæд

уæртæ Буронмæ куы фæцæйцæуай, бæлницæйы хидæй куы бахизай, уæд афтæ фæзилæн дзы куы и, уæд йоцы ран уæлейы уыди йоцы Кæрдæгхæссæн, Цъыфджыны дзуар, фæлæ хæстæгмæ та йомæ цыдысты.

– Уыцы дуртæ цы ‘сты, уыцы бирæ дуртæ?

– Мæгъа, йафтæмæй цæ зонын æз. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

32. Сидæн. Карз дзуар. Иу аз ын Æрдонмæ йæ хъæд фæластой, стройкайæн, хъæд. <...> куы ‘рцæйцæуай, уæд йæ алыфарс иууылдæр хъæд у. Нæзы хъæд. Мæ йоцы хъæд чи у, прямой у, йой иу фæластой хъæдæрмæгæн. Мæ кæмдæриддæр цы скодтой, йодон куы сцæттæ сты, йод ахæм наводнени рацыди, æмæ æгас хъæу дæр тыххæй фервæзти, Æрыдон. Йордыгæй фæстæмæ йодон сæ къах ам никуы ‘рбавæрдтой. Йæртæккæ йæ бынмæ ничиуал цæуы, ныртæккæйы адæм. Мæнæ йæ дæлдæр æривтой, мæнæ ам, Буронмæ хæстæг. Æнцон цын кæм уа, йом. Уыдон дæр Сидæн æй нæ хонынц, фæлæ йæ Мыкалгабыр хонынц.

– Что-нибудь принесли со старого святилища? – Д. С.

Æрбахастой, æмæ сæ йом сывæрдтой. Йер ма йой дæр точно зонын, мæхи дыууæ цæстæй кæй федтон, йой, непæты кæстæр чызг гыццыл уыди, хъæбысы уыди, æмæ йой фæрынчын и, мæ фæрынчын ис, мæ мæнæ йафтæ-йафтæ кодта йæ сæр йафтæ-йафтæ. Где-то иу афæдз æмæ рдæг – дыууæ азы, йафтæ. Мæ йафтæ-йафтæ кодта. Мæ йафтæ куыд кодта, йафтæ йæ сæр разылдис, мæ цæсгом мæнæ йафтæ бæрзæйыл <...>. Мæ бонырдаем куы уыдис, уæд нæ фыд сыстадис. ‘Мæ хæлттæ не ‘пæрстой фыццагон адæм, хæлттæ, зæронд лæгтæй уыди йахæм специальный лæгтæ, алы хъæуы, ам ничи уыди, фæлæ уæртæ Бадыхъæу æй хонынц. Мæ йордаем ацыдис, хæлттæ ‘ппарынмæ цыди, мæ фыд, мæ бонырдаем бæхыл сбæдтис ‘мæ куы рацæйцыдис, уæд уæртæ куы рацæйцæуай, уæд мæнæ къæдзæхмæ кæм рахæццæ вæййы мæнæ Нузалай, йойуæнгты куы рахæццæ, йом доны фæдтæ дæр и, йордаем куы рахæццæ

и, уæд йæ бæх нæ бакуымдта цæуын, йæ къах, дам, иу йафтæ æртъæпп кодта, мæ нæ куымдта, йод, ‘мæ фæстæмæ баздæхти. ‘Мæ куы баздæхти, йод куы барухс и дзæбæх, уæд сыстад æмæ ацыди. ‘Мæ ацыдис, мæ куы ацыдис, уырдем та ацыдис, Бадыхъæумæ, мæ йын уæд хæлттæ сыппæрста, мæ йын йоцы йæд, мæнæ Цъыфджыны Мыкалгабырты йæд, мæнæ Буронмæ фæцæйцæуыны уæлвæндагыл, йом къуыппыл ис, йоцы хал схауди, йер иу Кæрдæгхæссæнты-йæдты кæдæм цыдысты. Æмæ, дам, ын фыс, зæгъгæ, аргæвд. Мæ, дам, дæ æз бакæндзынæн скъæтмæ, йæхæдæг дæм ‘рбацæудзæн, йер ын хæлтты ‘ппарæг афтæ. Мæ нæ фыд куы ‘рцыдис, уæд йер Нузалы нæхи хæдзæртты цардыстæм, двүхэтажный уыдысты, бынæй зымæгон хæдзар, æмæ дзы афтæ къæбицгонд уыди, мæ дзы йер афтæ дуары цур бахизæны фæстæ сынтæг æвæрд уыди, мæ йоцы сынтæгыл хуыссыд сывæллон, йафтæ базыл арæзт уыди <...>. Мæ нæ фыд куы рцыди, уæд скъæтмæ бацыд, мæ дуар бакодта, мæ сау фыс, уæрыкк, йер ма йæ хъуыды кæнын хорз, йой ‘рбацыди, йæхæдæг ссыдис, йафтæ ссыдис мæ хæдзарæй бахызтис мæ йер мæнæ йафтæ дуары фæстæ, мæнæ йафтæздæм сынтæг æвæрд уыди, мæ мæнæ йам хуыссыди йафтæ, мæ фыс йафтæ ‘рбацыдис, мæ мæнæ йафтæ сынтæджы къахыл йæ сæр æривæрдта йафтæ æмæ ма йафтæ базылдис сывæллонмæ мæ афтæ кодта, йæ сæр сывæллонæн иу цалдæр цыды ‘ркодта, ‘мæ йод фæстæмæ рахызти ‘мæ ацыдис. Мæ йын йод йæ боны, цыппæрæм бон вæййы, йоцы бон, йод ын æй йæ быны аргæвстой, мæ йæ схастой. Æмæ йæ уод фыс фæстæмæ куы раздæхтис, уæд та райдыдта йæ сæр йафтæ кæнын. Мæ уæд йафтæмæй фæстæмæ-фæстæмæ ракодта йæ сæр, мæ та фæстæмæ йæ бынатмæ ‘рбаздæхти. Мæ сдзæбæх и <...>. Абон дæр ма Бесланы цæры, цот ын и, цотæн цот и. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

33. Родник нет, но дерево. Арвдзæф бæлас нæм уыди, мæ иу ын алы аз дæр цоппай кодтой, сылгоймæгтæ иу кæрæдзийы къухтыл ныххæцыдысты, мæ иу йæ алыварс цоппай кодтой.

Зекъойы уыдис уыцы арвдзæф бæлас, ныр нал и, ахæм ком наем и, Зекъо йæ хонынц. Кæрдзынаен йæхи хуылфы и. Фæндаг йоуылаты цæуы, Владикавказ-Минвод, рахиз фарсыл, йом бынаей алы аз дæр хъæуы куывд уыди, стæй ма иу хатт та дæллаг кæрон, хъæуæн йæ дæллаг кæрон, уым хæсты заман консервный завод уыди, мæ уым дæр йæ дæлейы бæлæстæ баззади, уым дæр арв æрцафта, мæ афтæ загътой зæронд устытæ, йер, дам, уым куы фæуыдаиккам, уæд, дам., уым хъуамæ уыдаид рæхыс, арв, дам, куы ныццавы, уæд, дам, дзы рæхыс баззайы, сызгъæрин рæхыс. Уым дæр цоппай скодтой сылгоймæгтæ, пысылмон диныл хæст чи уыди, уыдон, фæлæ рæхыс не ‘ссардтой. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

34. Æнахъæн хъæу æрмæст дæр куывтой йоцы æрвдзæф бæлæстæн. Æндæр никæдæм цыдысты. Йер æй æз куыд фехъуыстон, афтæмæй, табу йæхицæн, мæнæ Уастырджийы бонтæ мах хъæуы райдыттой кæнын хæсты фæстæ. Хæстæй куы сыздæхтысты, уæд, дам, æз хæсты быдыры дæр загътон, йе, Уастырджи, баххуыс кæн, мæ иу уæд хæстæй чи ссыди, йодон кæнын райдыттой, уый фæстæ йæ иннæтæ дæр кæнын райдыттой. Уастырджийы æхсæвтæ махмæ кæнын райдыттой хæсты фæстæ. Уый размæ æрмæст дæр йоцы бæлас, стæй уыдис мæнæ пысылмон бæрæгбонтæ, Хъуырман, Комуадзæн, Комдарæн – уоцы бæрæгбонтæ уыди, фæлæ мæнæ Уастырджийы бонтæ, уыдон райдыттой кæнын хæсты фæстæ. [Уациллайæн?] Уый нæ хъуыды кæнын. Табу йæхицæн, фæлæ йой нæ хъуыды кæнын. Бынаты хицауæн кодтой, хæйрæджыты ‘хсæв кодтой. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

35. Фегъустон ма мæнæ йохæн тауæрæхъ, цардæнцæ лæг æма уосæ, хонхи медæгæй мæгур цардæй. Ма биччеуæнгъæлæй цин али анзæ дæр сувæллон гурдæй, ма син иссæй уотемæй

аст кизги. Еци аст кизги ка 'дтәй, уони фәсте ба удта хонхи еу дормә цудәенцә, хонхи еу ковәндонә чи адтәй, ма ечи ковәндонәмә ка'й, йомә али бонә дәр цудәенцә, кәд мин Хуцау биччеу баләвар кодтаидә. Ма е әвәджи рәстәги цудәй, ма Хуцау ка'й, е цә кувддзинадә ка'й, е раиста, ма цин раигурдәй биччеу, аст кизгийы фәсте. Ма уохән биччеу рауадәй, ма хәрз әгъдау, коммәгәс, әгәс адән дәр әй уотә уарзтонцә, уотә, мәнә цима сәхе сувәллон адтәй, уотә. Ма ку рагъомбәләй, уодта ин ә фидә ка'й, е уорс байраги байлхәдта, ма ечи байраги хәццә биччеу ка 'дтәй, йетә әмхузони рәстәнцә. Кәрәдзәбәл уотә ахур адтәнцә, ма әнә кәрәдзәй әвәдзи әхсәвә дәр нә фунәй кодтонцә. Гъәуи медәгә йәскәми йәсчи багъудайдә, ма 'ймә багъәуам фәдзурдтайонцә, уод фәстәмә некәд ракастаидә, алкәд дәр син сә гъудтаги саразтаидә. Мә хъәбәр рәсугъд ләхъуән әссәй, бәх дәр йеотә рәсугъд бәх дзи рауадәй. Йеод еу рәстәги кәми адтәй, уоми ә бәх ка'й е, тайун байдәдта, атә цъәстә кәсгә-кәсгәй бәх ка'й тадәй, тадәй әма тадәй, әма чи адтәй, йой нә ләдәрдтәнцә, чи кодта. Йеодта йә баләдәрдтәнцә, хъәрәу биндзәй бәл ке хуынстәй, уой. Хъәрәу биндз, это овод. Әма биччеу ка, е загъта, әз әй гъуамә багъәуай кәнон, ма'й рамарон ечи хъәрәу биндзә, цәмәй мә бәх ка'й, йой мин ма бахуәра. Бәхәй айдагъ дәр цъар әма әстгутә байзадәй, әндәр дзи нечи бал адтәй. Йема еу бон кәми адтәй, уоми ба йә будурмә фәлласта, ма ин будури ә къәхтә ин әнгоми исбаста ә сәр. Әма йә отемәй ә сәргъи сбадтәй әмай гъәуай кәнун раидәдта, мәнә ку рбатәха хъәрәу биндзә, ма'й бәл ку хәнцә, уәд әй а рамарон, зәгъгә. Әмә'й еу рәстәги ба ибәл әвәдзи нихуәстәй, ма уотә хъәбәр нихуәстәй ибәл, ма ә бәх ка, е ечи фәдар бәститә ка'й, йодон ратудта. Ратудта, ма къах ку рацавта, уод әй Хуцау биччеубәл сәмбәлун кодта йә цъәф ка'й, ма биччеу ка'й, уой фәммардәй. Адән ка'й, йетә әгәс дәр хъәбәр-хъәбәр ибәл фәммаст кодтонцә, мадә ма фидә ка 'дтәй, йетә уодәгәс хуызән дәр нәбал адтәнцә, сә фур зинәй, ма йин адән тәрхон кәнин райдәдтонцә и

бæхæн, æрбайкодтонцæ фидæ мæ ма йин загътонцæ, мæнæ дин топп, мæ йæ фехсæ, раймарæй. Чи хуызи тæрхон ин скодтайонцæ, уой нæ лæдæрдтæнцæ. Йеод фидæ ка адтæй, уой загъта, мæнæ бал нæ мард банигæнæн, йой фæсте бæхæн дæр йести кæндзинан, зæгъгæ. Ма бæхбæл идонæ бакодтонцæ ма мард бахастонцæ, хонхи сæрмæ син уæлмæрд адтæй, бæрзонд рауон, ма уордæмæ, ма йордæмæ æрцудæнцæ, бæх сæ фæсте ластонцæ кирæ хастонцæ, ма æ бæх ка 'дтæй, гъæуæй цалинмæ йечи уæлмæрдтæмæ хъæрдтæй, уæдмæ уорс-уорсид бæх ка 'дтæй, уой сау-сауид фестадæй, сау бæх фестадæй. Ма æ сæр йечи губурæй идардта, мæнæ адæймаг куд уа, уотæ, ма мард ку банигадтонцæ, сæ гъудтаг ку ба рахецæн кодтонцæ, уæдта æхе, кæй ласта, уой къохæй ратудта, ма чиргибæл æртæ зилди æркодта, йеотæ ниууаста, ма билæй йæхуæдæг æхе рагæлзта. Йеоци хабар ма фегъустон. (Исп. Камболова-Хутяева Зоя Созуровна (1935 г.р.) в декабре 2005 г. Архив автора.).

36. Арвдзæф бæлас. Хуыцауы номыл арæзт у, о, мæ нæ зæгъын, алы азы майы мæйы скæнынц куывдтæ. Арвдзæф бæлас. Бæлас йæхæдæг уым нал и, бахус и, фæлæ дзы скодтой дур, сæвæрдтой дзы дынджыр дур, æмæ дзы мысайнаг афæдзæй-афæдзмæ æрымбырд кæнынц, уый фæстæ йæ быны, бынæй ис мæнæ ахæм лæгъз бынат, стыр лæгъз бынат æмæ уым алы аз дæр скæнынц куывд. Раздæр та иу уæлæ Заманхъулы 'рдыгæй Куклайы, Кукла йæ хуыдтой, уым Заманхъуылæгтæ куыстой, æмæ дзы иу сылгоймаджы арв æрцавта. Йæ ном Кукла хуынди. Æмæ иу алы аз дæр сылгоймæгтæ алы аз дæр, уалдзæджы æрымбырд ысты æмæ иу йер æртæ чъирийы скодтой æмæ иу алы аз дæр ацыдысты Кукламæ зæгъгæ, уордæм иу ацыдысты, цы бынаты йæ æрцавта, уым, мæ йер Хуыцаумæ куывтой уыдон дæр, цоппай дæр кодтой. Раздзоджы мæ Заманхъулы 'хсæн, уом хъæды рæбын, уом кæмдæр иу гыццыл æрдузгонд уыдис, мæ уым куыстой, мæ цæ йафтæмæй. (Исп. Сокаева Л. В 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д. Архив автора).

37. Хилак маэ Дзири сты махмаэ. Иу мыггагтæ «Дзири» кæнынц, иннæ мыггагтæ та Уацилла кæнынц. Зæгъæм маенæ мах, Сокатæ, кæнæм Уацилла, Годжысатæ та кæнынц Дзири. Сокатæ (им. ввиду Эммаус – Д. С.) Хидыхъусæй сты. (Исп. Сокаева Л. В 2003 г. в с.Раздзог, зап. Сокаева Д. Архив автора).

38. Махоттæ йæ йафтæ скодтой (Касутæ). Къранты цур йед сæвæрдтой стъол, æртæ чъирийы, куыд æмбæлы афтæ, æмæ чындзы фæндырдзæгъдгæйæ-кафгæйæ донмæ ракодтой. Кърантмæ. Хъæуы мидæг кърантытæ махмаэ арæх нæй, алкæмæн дæр йæи хæдзары, фæлæ уынджы йоцы иу ран йедтæмæ нæ уыд, мæ цæ йом сывæрдтой, уырдыгæй хаста, чындз рацыди, йæ разгæмтты æмæ æрцыдысты уырдаем, фæкафыдысты, фæзарыдысты, чындз фæлаууыдис. Уый фæстæ фæкуывтой донбеттыртæн дæр, Хуыцаумæ дæр, алы йедмæ дæр, уый фæстæ уже, уый фæстæ ведратæ систой æмæ æд кафгæ-йæдæй къухылхæцæг æмæ йе ‘мдзуарджын, мæ йæ йодон хæдзармæ скодтой фæстæмæ (къранты) донимæ. (Исп. Сокаева Л. В 2003 г. в с.Раздзог, зап. Сокаева Д. Архив автора).

39. Мадымайрæмы кувæндон уæртæ Уæлæмæсыджы, Хæрисджыны фалæ ис, йом Мадымайрæмы къам уыдис, ‘мæ йæ уырдыгæй райстой æмæ йæ Мæздæджы кувæндонмæ, Мадымайрæмы кувæндонмæ аластой, уым ис, йой хистæртæй фехъуыстон, ‘мæ йой зонын.

– Ардыгæй йæм фæцæуынц? – Л. Г.

Мадымайрæммæ æцæгдзинадæй уартæ Хæрисджын кувынц, ардыгæй дæр куывды бацæуынц, уыдон фæканынц йæ быны куывд, Хæрисджын. Йер махонтæ та уырдыгæй дæлæмæ йер Хидыхъус, йæ боны куынæ сæмбæлынц, уæддæр чи фæцæйцæуы, уый дзы мысайнаг сæвæры, науæд æртæ чъириймæ бацæуынц æмæ скувынц уый искæдæй искæдмæ.

– Хъæу дзы нæ адтæй? – Л. Г.

Æрæдджы газетты дæр фыст уыдис, æз статья ныффыстон. Уый Æхсинбадæн хуындис. Йом Дзангубек-æлдар цардис, маенæ Уæлæмæсыг уæллаг фарсы ис, фæлæ Цъæджиукомæн

йæ ацы фарс, йæ цæгаты ‘рдыгæй фарс, уом агъуыстытæ, цæрæнбууæттæ ис, уом асинтыл цæм хызтысты, уый уыцы хæлдзæгтæ, уый Æхсинбадæн хуындис, йом цæргæ кодтой. Æхсин уый хуыдтой хъæздыг лæджы чызг. Æмæ Æхсинбадæн æмæ йом цæргæ кодтой. Уым йер йæды алыфарс, Уæлаәмæсыджы алыфарс, уым цыдæр таддзæгтæ дæр зыны, ‘вæццæгæн дзы куырды куыст кодтой, ахæм сыгъдæгтæ зыны. Ис дзы уым, мæнæ звездный мир кæдæм хаст у, йоцы къæй, уый дæр федтаиккам. Уæлаәмæсыджы цур. <...> Стыр къæй, валун, уырыссагау зæгъгæйæ, уыуыл стъалыты нывтæ. Цыдæр хатдзæг кодтой уымæ гæсгæ. Уый ма ис мæнæ Лæцы дæр, ахæм къæй, Лæцы, мæнæ ам хæстæг дæр у. Мæ йоцы дыууæ раны ис, Уæлаәмæсыджы раз æмæ мæнæ ам, Лæцы, дæлæ Тегаты цур. Уым нартæ цардысты, Лæцы. ‘Мæ мæнæ ахæм ныхас куы баззади, мæнæ диссаг, нартæй цыртмæ лæг фесæфти, зæгъгæ. Уæртæ Лæцы уæле, уым стыр Хохдур лæууыд. Лæгæй бæрзонддæр, уыдон сæ арæнтæ уыдысты, уырдыгæй. Исчи цæм куы дзырдтаид, уæд уырдыгæй хæстæгдæр цæуыны бар нæ уыдис. Иннæрдыгæй Хсаудоны ‘дтейы, уым Сау цырт уыдис, уый мæнæ фæндæгтæ-йæдтæ гæнгæйæ рудник куы куыста, уæд æй фехæлдтой, уый уым нал и. Ацырдыгæй дæр цын афтæ цыртытæ сагъд ис, йедтæ, арæнтæ. Цырт нæ хуынди, фæлæ арæн. ‘Мæ нартæм йордыгæй дзырдтой, дæлæ астæуæй та, Лæцы астæу, цыппар, æртæ дзы зыдтам. Йер иннæрдыгæй, доны фаллаг фарс уым нæ зонын. Уым та гæнах, значит куыдзæппарæнбыл, зæгъгæ, афтæ стыр был уыдис, мæ уым арæн æвæццæгæн нæ уыди. Йер ныхас йом астæуæй Лæцы, йом бадæн, дуртæ – æндæртæ, Тебиаты афицеры бюст дæр дзы сæвæрдтой йом. Куы бацæуат, уæд æй базондзыстут. Нартæй-цыртмæ лæг фесæфти, нартæй, о цыртмæ. Цырт хуыдтой цы хуыдтой. Йом лæг æрбайсæфти, зæгъгæ. Уый æмбисондæн баззади. Уый нарты чиныджы дæр афтæ фыст и.

– Куырттаты комæн комы ныхас нæ уыди? – А. Х.

Куырттаты комæн комы ныхас нæ рыййæфтон, нæ фехъуыстон, фæлæ алы хъæуы дæр уыдис ныхас. Йе, бæлвырдæй, Цымыти, уæлæ Хуссар ‘здыгæй Цымыти чи у, йой

Куырттаты комæн дæр æмæ Ирыстоны кæмтты цы хъæутæ уыдис, йодоны 'хсæн уый уыдис базарадон центр. Цымыти.

(Торговый центр). Йордæм цыдысты. Йой уыдис сæ. Цымыти уыдис тынг стыр хъæу, уый уырыссагау зæгъгæйæ влиятельный æнаехъæн комбæсты. Уый у цырт (на вопрос о памятнике рядом с домом) не 'рвадæлтæй, Къори, зæгъгæ, 1860 азы амардис, мин аст сæдæ æхсайæм азы, мæнæ йай та у Цæгæраты мыккаджы зæппадз. Мах Цымытийæ æрлидзгæ стæм, Хидыхъус иууылдæр, æмæ йер Цымыти зæппæдзтимæ йай иу рæстæджы амад æрцыдис, ома Цымытийы зæппæдзты хуызæн амад йай 'рцыди, иннæтæ сты ныккæнд зæппæдзтæ, ис ма дзы æртæ мыккагæн уыдис ам, æви цыппарæн: Гусатæн, Цæболтæн, Цæгæратæн, Дзæбрæтæн (Джизæлатæн). Цæболты зæппадз йер дæлæ уым ис. Мах стæм Цымыти. Куырттаты ком, ком Куырттаты ком хуыйны, фæлæ Цымытийы приход, дыууæ приходыл дих кодта, Хидыхъусы сельсовет æмæ Дæллагхъæуы сельсовет уыдис паддзахы рæстæджы. Хидикусский сельсовет. (Исп. Цагараев С.С. (1932 г.р.), 07.11.01 г. в с.Хидикус зап. Гостиева Л., Сокаева Д., Хамицаева А. Архив автора).

40. – Церковь здесь была христианская? – Л.Г. **Дæлæ нæ бынмæ аргъуан**, æртæккæ йоуылты ныццаудзыстæм. [Разрушили] Революци куы райдыдта, уæд æй фехæлдтой. Архивты æркастысты, 'мæ иу æрбацыдис, 'мæ дам æй саразæм, зæгъгæ, йафтæ куыддæр æй схуыдта. Уым скъола дæр уыди йæ фарсмæ. Мæ фыд дзы æртæ къласы сахуыр кодта, мæ фыд уыдис сказитель осетинского народа, Северной Осетии. Йер Созырыхъойы хуызæн лæгтæ бирæ нæ уыдис, фæлæ почему-то кинолентыты нæ баззадис. Йер ничиты равдисын. Цыдæр кинофильм ис, фæлæ чтобы так (Исп. Цагараев С.С. (1932 г.р.), 07.11.01 г. в с.Хидикус зап. Гостиева Л., Сокаева Д., Хамицаева А. Архив автора).

41. Дæхсинбадæн, зæгъгæ нæ, йер йой куыд къæдзæхы фарсыл и, йафтæ, мæсыджы хуызæн, 'мæ дам иу æхсинджыты хуызон чызджытæ æрымбырд сты, зæдтæ, уынаффæ кодтой,

амæндтæ уæрстой. Чызджытæм æмæ лæппутæм амæндтæ уæрстой дам. Йер нæ хистæртæй хъуыстон. Мæ хицау æмæ ме ‘фсинæй. Мæ фыд диссаджы таурæгъгæнæг уыд, фæлæ уый хæрæфыртæй Хадыхъхъатæй уыд, мæ мад та Гусаты. Хидыхъусы. (Исп. Цагараев С.С. (1932 г.р.), 07.11.01 г. в с.Хидикус зап. Гостиева Л., Сокаева Д., Хамицаева А. Архив автора).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О НЕБОЖИТЕЛЯХ ОСЕТИНСКОГО ПАНТЕОНА

42. Æфсати. Алыксандр, Мамани йæ хуыдтой фæсномыгæй æмæ иу фæсарæнтæй куы ссыдысты, амарди мæгуыр, йер ыл иу цыппар азы цæуы, афтæ, йеод иу уый уыди сæ раздæуæг, йахæм цуанон уыди. «Æфсатийы дзуар, раздах нæм исты» – йафтæ фæкувынц, куы ацæуынц цуаны, уæд. Йæ лæппуйæн дæр ма иу кодта нæ мад гуыл, Æфсатийы лæппуйæн. Æфсатийæн афтæ баззади, цыдæртæ фехъуыстон, Æфсатийæн и лæппу. Æмæ дам Æфсатийæн йæ лæппу дзуры, уæлæ дам цуанæттæ ссæуы. Мæ дам сæ къæхтыл цы и, мæ дам цæхæр калынц, æрттивынц. Уæдæ дам мæ фосæн ма тæрс. Стæй та йæм бацыд æмæ йын загъта, æндæртæ та дам ссæуы, мæ дам уыдонæн та сæ къæхтыл цы и, мæ дам æрчъитæ, сæ фадхос дам фæстейы се ‘рчъитыл даргъ цæуы. Уæдæ дам йодонæй дæ фос хъахъхъæ. Йемæ иу мæ фыд куы куывта, уæд иу загъта: «Гъæйтт, æлдар Æфсати, табу дæ хорзæхæй, мæ фырт дæм куы ссæуа, уæд иу дæ фосæй иу зæронд хæрог сыкъа балæвар кæ». Хæрог – ома зæронд. Йемæ иу ссыди мæ иу æрхаста. Мæ иу йом фæкуывта, Æфсатийы лæвар, зæгъгæ.

– Æфсатийæн урс дзæбидыр ис? – Д. С.

Уый фехъуыстон, фæлæ дзы бирæ марæн нæй, бирæ марын не ‘мбæлы. Бирæ нæ фæччы. Дынджыр лæг уыдис. Æмæ æз дæлæ базары иу усы дуканийы фенын, мæ зæгъын æззонд дæр ма уыдтæн мæтыл. Йе Æфсати, зæгъын [], мæ худæгæй

рацæйхауд. Цæстытыл уайы, фыны. Лæджы хуызæн. Фасзачъе, дынджыр лæг. Боевой зæронд лæг. Стæй дзæбидыры дзидза у æнæуый дзидзайæ уæззаудæр. Уый тæхгæ кæны постоянно, æмæ у плотный. Дзæбидыр адджындæр у, стæй приятныйдæр у. Æмæ йæ куы сфыцай аджы, уæ йæ бас цыма дзы æхсыр ныккаеныц, афтæ урс ваййы.

– Æлутон? – Д. С.

Уый нæ зонын, фæлæ уæлæ уым Касутæ ис, уæлæ уым тигъыл, уырдам иу цæуккаг хастой афæдз иу гыццыл лæппутæ, дыууæ азы. (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А.).

43. Æфсати. Æфсати уыди сырды бардуаг, сырды æвзаг чи зыдта, уый, сагæй, дзуар искуы ма æрыгон ваййы. Зæронд. Зæронд Æфсати. Уалæ йын йæ йæд куы скодтой, уæлæ Уæлладжырыкомы. Сыкъа кæуыл ваййы, уый сырды у, уый фос у. Зачъеджын, зæронд лæг уыд. Сырды дзуар. Æфсати, мæнæ цуаны куы цæуæм, цуаны мах, уæд ай Æфсати. <...> Æфсатийы зарæг афтæ у, йæ хабар. Йеныр йой Къостайы фыдæбæдтæ сты йодон, æмæ уартæ кæддæр Къостайы юбилей куы уыдис, уæд йом мæм йафтæ 'рбахастой, йай, 'мæ дам, Къостайы тыххæй исты зæгъ. Зæгъдынаен Хуыцауыстæн, зæгъын. Къоста йæ дунейыл йæ мидбылты дæр никуы бахудти, æдзухдæр хъарджытæ кодта. Кæд ныззарыд. Æмæ ныр фæзæгъынц: Къостайы зарджытæ. Кæцы зарæг азарыди. Йер ма мæнæ, додой фæкæнат, мæ райгуырæн хæхтæ, сау фæнык ... Æмæ æдзухдæр додой кодта. «Сау фæныкæй уæ куы фенин уæдта». Йер Къоста æрдзы, хæхтæ афтæ рæсугъд цæ... Ирон æвзаджы рæсугъддынад Къоста равдыста. Къоста йæ равзæрста. (Рассказывает стихотворение Коста). Йертæккæ йацы цард фарагъ фæлдæхты иннæрдæм акæ, уæддæр Къоста баззайдзæн. Фæлæ мæнæ современный фысджытæ чи сты ...

Райсом цуаны цæуæм. Кæм æмбæлæм? Уæлæ Стыр Дауы комы. Йой ныхмæ уæм æнхæлмæ кæсдыстæм. 'Мæ йоцы ран. Ам нæхи кæмттæ сты, йодон. Æмæ ацы ран йод ... цуанæттæ алчидæр йæ хæдзарæй цыдæр ахæссы. Иу авджыдзаг,

дзидзайы комдзаг. Исты. Цуаны размæ æрæвæрынц афтæ, мæ акувынц. «Ай, Æфсати, табу дæ хорзæхæй. Дæ хорзæх нæ уæд. Дæ был сой. Уæ был сой» – кæрæдзимæ дзурынц. Ома физонæккаг куы радта, уæд дæ был сой нæ кæны, сой. «Уæ был сой». «Уæ был сой». Йод йафтæмæй. Йемæ йод значит вæййы дзы ды ацæудзынæ мæнæ йацы комыл, иннæ ауылты, размæ сбадтыстут сыхах, и вот начинается этот цуан // Исты сæ къухы куы бафты, исты, сыр, саг амарынц, мæнæ бырынкъджын хуы амарынц, сæгуыт амарынц, почему поют. Йер иууылдæр Уастырджийы зарджытæ вæййынц. Сæрмагондæй Æфсатийæн.

- Ай бæрзондылбадæг, Уастырджи, табу, дæ рын бахæрæм.
- Оу, дæ хорзæхæй, эй дæ хорзæхæй.
- Мах дæ кувæг адæм стæм:
- Дæ хорздзинадæй дæ хай бакæ, Уастырджи, эй! (Исп.

Алдатов Константин 24.03.2002 г. в с. Гизель, зап. Джанаева О., Газданова В., Сокаева Д. Архив автора.).

44. Таурæхъ Æфсатийы тыххæй. Æмæ рараст ‘сты æртæ барæгæй дард балцы. Дард балцы рараст сты. Æмæ цыл кæмдæр банафон ис, æмæ обауы цур æрфысым кодтой. ‘Мæ сæ иу афтæ зæгъы, ауай ма фийаумæ бауай, ‘мæ нын æхсæвæрæн нывонд авæра. Афтæмæй æмбæлттæй иу ацыдис æмæ фийаумæ: «Дæ фос бирæ уа, хорз фийау».

- Арфæ дæ Хуыцау ракаенæд.
- Бæлццон адæм ‘стæм, ‘мæ нын æхсæвæрæн иу нывонд исты саккаг кæнис.

‘Мæ йæ фийау фæрсы, ‘мæ чи дæ, цы дæ, цавæр дæ.

‘Мæ йын уый афтæ зæгъы, æз дæн Фæлвæра, фосы хицау, æз дæн Фæлвæра, ‘мæ табуафси, зæгъгæ. ‘Мæ йын фийау афтæ зæгъы, ницæмæй дæ бузныг дæн, кæмæн, дам, йæ фос ныццагъдын кæныс, кæмæн, значит, йер йафтæ фыдмитæ бакæныс. Дæуæн мæммæ ницы хорздзинад и.

Æмæ æнаеницæмæй æрбаздæхти йе ‘мбæлттæм. Уæд иннæ, стæ-ма ауайон мæхæдæг, зæгъгæ, ‘мæ ацыдис, æмæ дæ фос бирæ уа, хорз фийау.

– Арфæ дæ Хуыцау ракаенæд, чи дæ, цавæр дæ?
– Æз дæн Хоры Уацилла. Æмæ æхсæвæр, мæнæ фæндаккон стæм, ‘мæ нын æхсæвæр исты саккаг кæ, зæгъгæ.

Æмæ та уымæн дæр афтæ зæгъы: Хоры Уацилла, дæуæй дæр ницы хайыр зонын, адæмæн сæ хортæ дæ ихæй ныппырх кæныс, иннæтæн дæр йафтæ мæгуырджинадтæ бакæныс, зæгъгæ. Йемæ та уый дæр æнæницæмæй æрбаздæхт.

Стæй уæд æртыккаг ацыд, ‘мæ та йæм дзуры, дæ фос бирæ уа, фийау. Арфæ дæ Хуыцау ракаенæд. ‘Мæ, йафтæ фæндаккон стæм, ‘мæ фæндагæн æхсæвæрæн исты нывонд раттын хъæуы. Æмæ та йæ уый дæр фæрсы, ‘мæ ды чи дæ?

– Æз Уастырджи дæн.

Æмæ уæд афтæ зæгъы, Уастырджи, мæ дзуджы астæу бурæхъус нывонд, æмæ дæ фæхъхъау фæуæд, зæгъгæ, ды, дам, лæджы фарс дæр дæ, мæгуыр лæджы фарс дæр дæ.

Æмæ уæд æхсæвæрæн æрбахаста нывонд. Æмæ æхсæвиуат бакодтой, уæдæ цы уыдаид. Стæй дарддæр араст сты, ‘мæ уодон цыдысты Æфсатийы хæдзармæ. Минæвæрттæ цыдысты Æфсатийы хæдзармæ. Йемæ баминæвар кодтой, уæдæ цы уыдаид æмæ йыл раджы Æфсатийы чызгыл дзырдта Къомайы-фырт, йæ цуанонтæй иу. Йемæ йыл нæ барвæссыд Æфсати, ‘мæ йын афтæ зæгъы, йер ницæййаг цуанон, зæрдæмæдзæуæгæ цуанон, йомæн мæ, иунæг мын у, ‘мæ йын æй куыд радтон. Æмæ йын разыйы дзуапп нæ радта. Уæд дыккаг барæг, стæма æз бавзарон, зæгъгæ, ‘мæ та уый бацыди Æфсатийы хæдзармæ, ‘мæ йæм дуар бахоста, æмæ йын афтæ зæгъы: «Æз дæн минæвар Мæйы фыртæй, демæ хæстæгдзинад куы уаид, йой нæ фæнды», зæгъгæ. Йемæ Æфсати загъта, нæ дзы рауайдзæнис, мæйхортæ мын мæ иунæджы бахæрдзысты, ‘мæ разыйы дзуапп нæ радта.

Уæд æртыккаг ацыдис, ‘мæ та йæм уый дæр бадзырдта, хæстæгдзинад агурынц, Хуры фырт демæ хæстæгдзинад куы бакæнид, зæгъгæ. Йемæ та уымæн дæр разыйы дзуапп нæ радта. Иунæг мын у, ‘мæ мын æй хур куы басудза. О. Йемæ та уыимæ дæр разыйы дзуапп нæ уыди.

Уæд кæцæйдæр сау хъæдæй сау лæгсырд фæзынд æмæ

‘Фсатийы чызг чи у, уый дон хæссынмæ куыд рацыд, афтæ йæ лæгсырд ацахста. Йемæ йæ йæ дæлармы бакодта, ‘мæ йæ аскъæфта, ‘мæ йæ æйдтæй хæссы, значит. Æрдиаг кæны сылгоймаг чи у, уый, йæ даргъ дзыккутæ йæ цæнгтыл ныттыхта, ‘мæ йафтæмæй.

Йемæ ‘Фсати чи у, уой ныхъхъæр кодта, мæ иунæджы мын лæгсырд фæхæссы, фæдис, мæ дзаумæттæ кæм сты. Йемæ уод фæфæдис кодтой, уæдæ цы уыдаид, æмæ Къомайы-фырт рацыд. ‘Мæ йæм дзуры, кæцырдæм фæдис, кæцырдæм хаст у.’ Мæ йын бацамыдтой фæндаг, уыцы кæмтты йæ фæхæссы, зæгъгæ. Æмæ Къомайы фырт чи у, уый ауади æд хъримаг, уæдæ цы уыдаид, æмæ æд хъримаг ацыдис æмæ йæ куры, куры, уæдæ цы уыдаид, афтæмæй йæ размæ сæрджын саг фæци. Æмæ цуанонæн йæ зæрдæ нал фæлæууыд æмæ йæм хъримаг сæвардта, фехсон æй, зæгъгæ, сагы куы федта, уæд. Йемæ йæ фехсон, зæгъгæ, ‘мæ йæм саг дзуры, ма фехс, хорз цуанон. Уастырджийы нывонд дæн, æмæ ма фехс. Дæ топпы бырынкъæй сызгъæрин нæмгуытæ фæцæуæд, кæд дæ искуы бахъæуон, уæд дын баххуыс кæндзынæн, зæгъгæ. Саг æм дзуры, саг. Уыдон каджытæ сты. Йемæ уæдæ фæдисы цæуын, æмæ мын феххуыс кæн, зæгъгæ загъта Къомайы-фырт. Фæдисы цæуын, æмæ феххуыс кæ, Æфсатийы чызджы лæгсырд фæхæссы, æмæ йæ куыд баййафон, йой. Æрбабад-ма, зæгъгæ загъта. Æмæ йæ саг йæ рагъыл авæрдта, йемæ йæ хæссын райдыдта комæй коммæ сæррæтт кæны, комæй коммæ сæррæтт кæны, æмæ уæлеты йæ размæ кæмдæр фæцис. Йемæ йæ размæ фæцис, уæдæ цы уыдаид, æмæ йæм уæлæмæ дзуры, лæгсырд, суадз, уый дæу аккаг нæу, дæуæн нæ уыди уымæн йæ хъуыддаг.

Уый афтæ зæгъы, нæ, æз æй дарынæн рахастон, нæ йæ суæгъд кæндзынæн. Æмæ уæд Къомайы-фырт йæ хъримаг фæдардта, ‘мæ йæ фехста, ‘мæ йæ галиу фарсæй фæрсджытæ ахауди, ныппырх æй кодта. О. Йестæй уæд чызг чи у, уый фервæзт, ‘мæ йæ ай йæ хъæбысы ‘рбакодта, Къомайы-фырт, æмæ йоцы ран сау хъæды астæу хо ‘мæ æфсымæр ныккодтой. Хо ‘мæ æфсымæр ныккодтой. ‘Мæ йæ афтæмæй æркодта

Æфсатийы хæдзармæ. ‘Мæ йын уæд Æфсати афтæ зæгъы, йеныр мæ иунæджы ды мын фервæзын кодтай, ‘мæ йæ дæуæн аккаг кæнын, Къомайы-фырт. ‘Мæ йын уый афтæ зæгъы, æз æй дзæбæхæй куы агуырдон, уæд куынае сразы дæ, нæ йыл барвæссыд, минавæрттæ куы ‘рбарвыста, уæд ныр æз хо ‘мæ æфсымæр ныккодтон, æмæ уымæн ивæн нæй. Йемæ йын Æфсати зæрдæ сывæрдта, мæ сырдатæ иу афæдз цы цот ныккæной, йодон дæ хай уыдзысты йеод, æмæ йын не ‘сразы ис. Нæ йын сразы ис. Æмæ уом хо ‘мæ фсымæр ныккодтой, ‘мæ абон дæр афтæмæй баззадысты, хо ‘мæ фсымæрæй: Къомайы-фырт æмæ ‘Фсатийы чызг. (Исп. Алдатов Константин 24.03.2002 г. в с. Гизель, зап. Джанаева О., Газданова В., Сокаева Д. Архив автора.).

45. Уациллайы зарæг. Уациллайы зарæг, йой хæрз сæфт баци. Ничиуал æй зарыди, уæд иу заман Уациллайы бон уыдыстæм хохы куывды, Уациллайы бон. Дæргъæвсы Тбау-Уацилла. Æмæ йоцы ран, йер Уациллайы бон алы ранæй дæр не ‘мбырд кæнынц, уæртæ Быдтатæй Дзиуга, зæгъгæ, Дзиуга Быдтатæй, йой, æмæ Уациллайы куывддон йоцы ран, значит, алчи дæр йæ кувинаг, мæ цæм дзуры: «Алчидæр ма йæ кувинагтæ йæ размæ æрывæрæд. Вот. Йемæ æрывæрдтой. Уæдæ акувæм, Хуыцау, кæм дæ, Хуыцау дæ бæрзонддзинад, курæм дæ хорздзинад æмæ дæ хорздзинадæй хай бакæ. Зæдтæ ‘мæ дауджытæ, кæрæдзийæн æфсымæрдзинад хæссут, уе ‘фсымæрдзинад махыл дæр æнхъæвзæд, Хуыцау уоцы арфæ ракае. Рухс Тбау-Уацилла, абон дæ бон у, рæсугъдæй ныл разил, фыдих, фыдуарынтæй хызт куыд уæм, уый бæрц арфæтæ ракае. Рухс Тбау-Уацилла, Ирыстоны сæрты цæхæркалгæ зилыс, фыдбылыз иуфарс здахыс, амонд здахыс махырæм, амонджын нæ Ир куыд уа, уыйбæрц арфæ дæр ракае».

Мæйахæмкуывдтытæфæкодта. Йестæйуæд сылгоймæгтæн бар радта, уæ кувинагтæ сисут, ‘мæ уæ хæдзæрттæм ацæут, мах уал маенæ нæлгоймæгтæ йацы ран баззайæм. Йемæ йоцы ран уæд нæлгоймæгтæ кувинагтæ байгом кодта. Куывды цыдыстæм, нæ мад дæр-иу немæ уыди. Æмæ бангом мæм и

йоцы ран, æмæ йæм хъусын, æмæ Тбау-Уациллайы зарæг йой куы сисид: «Ард дæ хæдзары куыд бацыди», мæнæ зæгъын диссаг, æз мæ хъус дарæг дæн йахæм хабæрттæм. Йемæ йоцы ран йой куы ныззарыди; «Йей, рухс Тбау-Уацилла, табу дæ рын бахæрæм, æнхъæлмæ дæм кæсæм, дæ хорздзинадмæ, нæ хуссары хортæй чъириагæхсæнтæ куыд бафтауæм, Тбау-Уацилла, уыцы арфæ ракаæ.

Цæгат хортæй цæдджинагтæ куыд 'сфыцæм,
Тбау-Уацилла, уыцы арфæ ракаæ,
Рухс Тбау-Уацилла, фыдих, фыдуарын,
Йомæй хызт куыд уой адæм,
Уый бæрц арфæ дæр ракаæ.
Зæдтæ мæ дауджытæ!
Уеппæты хорзæх дæр нæ уæд.

Йой йæ зарыди. Æз ардæм хъæумæ 'рхастон, ардæм хъæумæ. Хъæумæ йæ 'рхастон, дзырды бадтыстæм. (Исп. Алдатов Константин 24.03.2002 г. в с. Гизель, зап. Джанаева О., Газданова В., Сокаева Д. Архив автора.).

46. – Мархо дардтой раздæр? – Л. Г. Куыд нæ дардтой, мæнæ йæды, мархо дарынц специально куадзæны рæстæджы, зымæджы никуы фехъуыстон, уалдзæджы Алардыты, рæстæ, йод мархо иу дардтой, иу къуыри иу нæ хордтой урсаг, фæлæ иу ахæм кæсæгтæ-йедтæ, картоф, йахæмтæ-йедтæ иу хордтой. Майрæмы куадзæны раздæр иу дардтой мархо.

– Къахы дарæс сесунцæ? – Л. Г.

– Нæ-а, уый махмæ нæ, уый æндæр, мæммæ гæсгæ уый махмæ нæу. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

47. – Нывонд та иу куыд равзæрстой? – Д.С. Нывонд иу æрбакодтой кæртмæ, 'мæ иу уæртæ пецай æхсидав æрбаластой, 'мæ скуывтой, 'мæ иу йæ ныхыл кърест сывæрдтой.

Тебиева Тамуся: Хæлттæ сæппæрстой алы хъæуы дæр, алы хæдзарæй дæр хъæуы, стæй хæдзæртты, 'мæ иу кæй хæзары стур схауди, йой иу райстой, асламдæр аргъыл иу æй радтой

æмæ иу æй комыл æрзилын кодтой, ‘мæ иу йемæ къусбар кодтой бæгæныйæн, стæй иу бастой лентытæ, мысайнагтæ дæр лæвæрдтой, æмæ иу æй афтæмæй йой Хуыцауы дзуармæ арвыстой.

– Æнæуый та, урс хъуамæ уа? – Д. С.

– Уый хал цы схауа, йой. Халы цы схауа, йой.

– Уациллайæн дам æрмæст урс гал æргæвдынц? – Д. С.

– Ахæм дзы æз никуы фехъуыстон, фæлæ иу хæлттæ сыппæрстой, мæ иу йафтæмæй кæй хал схауди, кæй стурь хал схауди, йой иу æй радта.

– Мады Майрæмы кусарт цы фæкæнынц? – Л. Г.

– Фыс. Нæл фыс. Æз æй не ‘рыйæфтон, фæлæ мæ фыд дзырдта, йом куывтой, уæлæ Уæлæмæсыджы, дзæбæх бууат дзы и, мæ фыс ссыди дзугæй, мæ чъирийæ сахуыста, йой иу дзырдтой. Ссыдис æмæ йæ уым аргæвстой. Нывонд нæ уыди. Æмæ йæ йом аргæвстой. Уый дам æцæг уыди.

– Нывонд йæхæдæг фæцæуы? – Л. Г.

Цгоев Мырзакул: На, нæ фæцæуы.

Тебиева Тамуся: Сабыргай иу цыдис нывонд йæхæдæг.

Бæттæныл иу хæцыдысты, мæ иу йæхæдæг сæ фæстæ цыди. Нывонды иу куы кодтой, чи йæ кодта, уыдоны фæстæ йæхæдæг цыди, æцæг ыл бæттæнæй хæцыдысты. Йер цы федтон, мæ цы зоньн.

– Уым скæнынц кусарт? – Л. Г.

Тебиева Тамуся: Уым дæр акусарт кæнынц, общий йæд куы скæнынц мысайнагтæй, уæд йæ быны дæр акусарт кæнынц, æнæуый хæдзæртты.

Мырз.: Йер кæрæдзийæн ныхæстæ кæнæм, дæлæ кæнæм – уæлæ кæнæм, фыдæлты æгъдау фæстæмæ не ‘рцæудзæни. Кувынæй дæр, æмæ куыстæй дæр, æмæ æгъдауæй дæр. Зæронд лæг бадти, æмæ сылгоймаг йæ рæзты не ‘рбалæууыд, æрлæууыд, сыстад, салам радта, йæ сæр æркъуырдаæн ... алы ран дæр. Любой хъæуы дæр. Фæлæ иу æрлæууыд йæ бедратимæ, æмæ иу зæронд лæг сыстад (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г.р.), 01.11.01 в с.Харисджын зап. Сокаева Д., Гостиева Л.).

48. (Цардысты) зæронд лæг æмæ ус, æмæ цын лæппу райгуырди. Фыд загъта, раст дæр дам чи у, уый дам ссарын хъæуы, æмæ дам мæ лæппуйыл ном сæвæра. Йемæ ацыд æмæ цæуы-цæуы мæ йыл иу лæг амбæлди. «Дæ фæндаг раст фæуæд, лæг. Кæдæм цæуыс?»

– Йафтæ-йафтæ дам мын лæппу райгуырди, мæ дам растдæр цы лæг у, уый йыл ном куы сæвæрид.

– Мæ дам æз Хуыцау дæн.

– А, Хуыцау, ды дам раст нæ дæ, давæгæн дæр дам æххуыс кæныс, марæгæн дæр æххуыс кæныс, нæ йæ бауагъта ном æвæрын.

Стæй та фæцæуы-фæцæуы, мæ та йыл иу лæг амбæлд, мæ та йæ афтæ бафарста, мæ дам æз Уастырджи дæн. Ды дæр дам раст нæ дæ, алкæмæн дæр дам æххуыс кæныс, давæгæн дæр, марæгæн дæр, нæ та бауагъта уый дæр ном æвæрын, не ‘сразы. Стæй та фæцæуы-фæцæуы, мæ йыл амбæлди лæг æмæ æз удхæссæг. Йемæ дам ды дæ раст лæг, иуæн дæр хатыр нæ кæныс, мæ йыл ном сæвæрдта. Тынг бирæ дам фæцарди йоцы лæг. Удхæссæг номæвæрæг скодта, ды дам иуæн дæр нæ хатыр кæныс, ай дам дын раст лæг. Уый йафтæ нæу йер. Давынмæ цæудзæн æмæ Хуыцаумæ кувдзæн: «Фæндараст мæ кæ». Ау, Хуыцау афтæ цæуылнæ зæгъы, кæдæм цæуыс, цæмæн давыс. Стæй уæдæ Уастырджи дæр афтæ. Никуы ницы адафта. Æз бæгуыдæр фæзæгъын мæнæ ам туристтæн дæр, æз куыд дæн зæххыл, милицæ нæ хъæуы. Хуыцауыстæн раст зæгъын. Стеод уырдыгæй хохмæ ралыгъдысты. Уый разæй ам цардысты, стæй та уæд фæстæмæ мæнæн мæ фыд ‘рбалыгъди. ‘Мæ йом цардыстæм [о, Лаце]: Нæ тæккæ цуры, мах кæм цардыстæм, уым креслæтæ, дурæй креслæтæ ис, чашечный камень, дынджыр дур. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ ОБ ИЗВЕСТНЫХ ЛЮДЯХ

49. – Ёлутон? – Д.С. Уый нæ зонин, фæлæ уæлæ уым Касутæ ис, уæлæ уым тигъыл, уырдаем иу цæуккаг хастой афæдз иу гыццыл лæппутæ, дыууæ азы. Ёмæ ма мæн схаста Цæгæраты Созырыхъо, мæ сæр мын кърест сылвыдта, фат мын ыскодта, мæ йыл фæсивæд лентытæ бабастой, мæ мæ йой йе ‘уæхскыл æсхаста йордаем. Мæ иу уым хъаст скодтой фæсивæд, уæ карæнтæ, мæ иу фæкафыдысты. Мæ йоцы лæг чи у, Созырыхъо, уый мын афтæ зæгъы, æдзых дæр мын æй цæстмæ дардта. Уырдаем дæ æз æсхастон ме ‘уæхскыл. Мæ горæты уыдыстæм мæ дыууæ ссады голладжы æрбаласта, мæ дам ам фæлæу, дæлæ автобусныйы, æз дам мæнæ суайон æмæ дам бæх æркæнон. Фæлæу ма зæгъын. Цæмæн дам. Ёз цæ зæгъын сдавдзынæн. Мæ йыл ирон формæ, цухъхъатæ-йедтæ, ам настоящий арæст, ирон формæйы, мæ голлаг схастон, мæ йæ дуармæ æрывæрдтон, стæй иннæ дæр схастон мæ йæ иннæ голлагыл нытътæпп кодтон. Мæ зæгъын цалдæр килæйы уыдтæн, мæ зæгъын цæрæнбонты йой мæ цæстмæ дардта. Адон зæгъын цал килæйы сты. Ёз уыдон йæ фыртæн дæр радзурын, мæ худæгæй амæлы. Бафыстон æй, мæ голджытимæ йæ ирон формæйы иу ахаудта, мæнæ дам мæ кæм æрцахста. Мæ уый дæсны уыди светтæ-йедтæм. Уæд техникæ нæма уыди. Куыройы свет сарæзта. Ёмæ йæ фæласын машинæйæ, гыццылерынмæ шоферæй кусын. Мæ мын афтæ зæгъы, йер дам ды цы зонис. Цæй зæгъын, дæлæ зæгъын куыройы гыццыл сарæзтай свет, æндæр зæгъын техникайæн цы зонис. Уæдæ зæгъын, бедный смесæн, машинæйæн, бедный смесæн цас хъæуы, кæрбюратаæрæн, стæй зæгъын, багатый. Ёмæ афтæ зæгъы, æрра, скъæргæ кæ дæ машинæ, мауал дзур. Мах бирæ æфсымæртæ уыдыстæм æмæ ма дзы æз иу баззадтæн, сæ кæстæр. Авд. Хо уыди, мæ уый дæр нал и. Ёмæ Дзывгъисы бынты куы фæцæуын, мæ мæстджын куы вæййын, уæд ын афтæ фæзæгъын: «Дзывгъисы дзуар, табу дæ хорзæхæй, мæ къухæй ма бауадз, мæ бæсты иу æй ды бафхæр». Ёмæ иу точно рауайы. Ёрцæуы йыл. (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с.

Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

50. О Церкви в с. Ногкау. Хъайтататы Тæтæрхъан.

Уый йæ скодта. Мæ фыд æй йафтæ дзырдта. Куыста, царди Петербурджы. Уыдис ын æртæ фырты мæ дыууæ чызджы. Йæ фырттæ уыдысты афицертæ. Йæ чызджытæ дæр ахуыргæндтæ. Æмæ уый паддзахæй уыди, афтæ иу дзы дзырдтой, мæ фыд дзырдта, афтæ дзы дзырдтой, что бадтис паддзахимæ иу стъолоыл. Йер цы куыста афицеры. Æмæ иу заман ссыди отпусчы æмæ сарæзта аргъуан, махæй гыццыл уæлдæр. Æз ма йæ æрыййæфтон, йафтæ фундаментæй ма цыдæртæ баззад æмæ иу нæ фос куы нæ рбацыдысты, уæд лæппутæм мæ фыд дзырдта, уæлæ ма цæм аргъуаны кæртмæ суайут, йахæм йæд баззади, по указанию, видимо, вот православие распространялось по всей Осетии.

– Как это допустили в мусульманском селе?

– Нормально. А потом власть алырдæмты сси, Советский власть куы райдыдта, уæд фехæлдтой. И во время войны все разрушилось.

Лæг æмæ ус цардысты махæй дыууæ хæдзары уæлдæр. Йæ ус уыди зæронд уже, рынчын. Гошка йæ хуыдтой, фæлæ ... Мæ мæ мад та уыди æрыгон чындз, мæ, дам, иу æм æз ссыдтæн, йæ хъуыцытæ дæр-иу ын радыгъта, хъуылыг цæгъдинаг иу æм кæд уыди, уæд сцагъта, æмæ, дам, иу æз цалынмæ йæ куыстытæ кодтон, йодмæ, дам, иу бадти, мæ, дам, мын ныхæстæ кодта. Мæ, дам, йахæм зæронд усы ныхæстæй иу ныхас дæр аппаринаг нæ уыди. Йахæм зондджын сылгоймаг, ахуыргонд уыди. Базадысты дыууæйæ. Йе 'ртæ фырты дæр ын амардтой, афицеров царской армии, йæхæдæг æссыди, мæ йом цардысты йæ усимæ. Йæ чызджытæй иу хæрз æрæджы амарди, æз дæр æй фехъуыстон, куы амарди, уой, ахуыргæнагæй куыста, Шурæ хуынди, кæмдæр дыгурон ус уыди, мæ уом царди, йе 'ннæ чызг та фæндагыл поездыл цыдис, мæхъхъæлон лæппуимæ базонгæ и, мæ йæ уый ракуырда, мæ иумæ ацыдысты, чызг ын дзы райгуырди, фæлæ уый ахæм цæрдтытыл ахуыр нæ уыди,

мæ фæстæмæ куы, ну, домдтой йæ алы куыст дæр, мæ йæ бон нæ уыди, мæ йæ цард нæ ацыди, уадзгæ та йæ нæ кодтой, мæ иу ралыгъди, стæй та иу æй фæстæмæ акодта, мæ фæстагмæ йæ сæр дæр фæкуыддæр и, йæ сывæллон, дам, цы хъæуы царди, уым доны бахауди, æмæ амæн йæ сæр уæд ... цард дæр æвæццæгæн ... Мæ, дам, иу рацыди, мæ иу доныбыл сбадти, мæ, дам, куыдта. Мæ чызг æртæккæ йам ныххауди. Уый фæстæ амарди. Лæг дæр амард. Сæ хæдзæртты йер, сæ бынаты йер йæдтæ цæрынц, Дзаболатæ. Махæй дыууæ хæдзары уæлдæр.

– Сколько Дзаболовых в селе?

– Иу цыппар-фондз хæдзары. (Исп. Сокаева Чабахан (1935 г.р.) 10.04.2005 г. в г.Владикавказ, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

51. Кундухаты муссæйы галуан. Кундухаты Муссæйæн Эммаусы уыдис тынг ыстыр галуан, æртæуæладзыгон галуан, дуртæ йын сæрмагондæй уæртæ Туркæй æрбаластой, через море они везли æмæ дзы йахæм стыр галуан ыскодтой, мæнæ йахæм цъуппимæ æмæ, дам, йе ‘фсымæр куы амардис, уæд йахæм бардзырд радта, цæмæй йæ хæдзæрттæ мидæгæй иууылдæр сцагътаиккой сау чъырæй, мæ цалымæ йæ дыууиссæдзæм бон ахицæн ис, уодмæ уоцы агъуыстытæ мидæгæй фесты сау чъырæй цагъд, йафтæмæй фесты. Æстæй уыди афтæ, æдтæмæ нæ цыдис, сау дарын, зæгъгæ, мæнæ Муссæ æдтæмæ нæ цыдис. Кæд ын мæнæ гæнæн нал и, мæ иу йод рахызтис, æндæр æппындæр æдтæмæ нæ цыдис, мидæмæ дæр уыйас ницы, ома, талынг агъуысты фæбадтис, цалымæ йæ дыууиссæдзæм бон ахицæн ис, йе ‘фсымæрæн, йæ фыд Эммаусмæ нал ныххæццæ ис. Дыууиссæдз боны фæстæ йæхи ныддаста, рацыдис, йæ агъуыстытæ сцагъдын кодта, æцæг уже, тар дæр нæ уыди, ирд дæр нæ уыди, йæды ‘хсæнты, афтæ. Туркмæ куы нæма ацыдысты, йой хæд размæ. Мин аст сæдæ æртын фарæстæм азы æрцыдысты Кундухаты Муссæ йæ кæвдæсæрдтимæ Эммаусы хъæумæ, уод йом æрцардысты, уыдысты æдæппæтæй иуæндæс хæдзары. Йертæккæ дæр ма уоцы уынг, йер кæм æрцардысты, уоцы æмæ йер паддзахимæ

цын цыдæр йедтæ-йедтæ рауадис æмæ уæд Туркмæ ацыдис. Уый уыдис мин аст сæдæ æхсай цыппæрæм азы. Уый фæстæ мах хъæумæ æссыдысты немцы. Уый та уыдис мин аст сæдæ æстай дыккæгæм азы, æмæ дзы немцы йахæм диссæгтæ сарæзтой, йертæккæ дæр ма уыцы хæдзæртты, адæм чи сты, уыдон цæрынц немцы хæдзæртты, йахæм диссæджы конд уыдысты, бындурон конд, сæхимæ уыдис сæрмагондæй агуыридуры заводтæ, сæхæдæг цæ кодтой йоцы агуыридурай, двүхэтажнйтæ, бынæй та сæ падвалтæ, мæнæ капитальный гонд, зæгъгæ, уираг дурæй, дурæй стеод мæнæ ахæм йæдæй. Муссæйæн йæ хистæр лæппу мæнæ ам кæмдæр ныгæд, министр иностранных дел Турчы, æртын æхсæзæм азы ардæм ыссыдис, фæндтæй Ирыстонмæ ссæуын, фæлæ йæ нæ бауагътой. Фæлæ, дам, ма йын йæ мард сластой, зæгъгæ, дзырдтой, фæлæ бæлвырд у, нæ йæ зонын. (Исп. Сокаева Л. В 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д. Архив автора).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О ЧУДЕСНЫХ ЯВЛЕНИЯХ

52. – Фæзынди ма иу ам комы лæгты дзуар?– Д.С. Йер цæ куыд зæгъон, уый нæ зонын, фæлæ иу заманы фыны фæдтон афтæ. В общем мæм, иу лæг мæм æрбацыди, мæ мын афтæ зæгъы, йоцы Хуыцауы дзуары номыл, дам, куывд æскæнæд æнæхъæн ком дæр. Уый уыдис иу æртæ-цыппар азы размæ, цыппар азы размæ. Цæугæ йæм кæнынц, ныр дæр æм цæуынц, цæугæ йæм тынг кæнынц, фæлæ йæм быдыртæ йафтæ нал цæуынц. Æмæ мын даже суанг æфсинтæ чи уыдзæни, куывд кæм уыдзæни, куывдæн бæгæны кæм кæндзысты, йодæттæ мын загъта. Йер куывдæн бæгæны кæм кодтаиккой, йоцы ран та уыди фыццаг клуб, йæ тæккæ цуры и, æмæ ныккалди, мæ как раз бæгæны йом скодтой. Æз загътон, стæй ма чидæртæ загътой. Æз куыд загътон, йафтæ куывд скодтой, радзырдтон æй йер адæмы астæу, мæ куывд скодтой. Кæмæндæртты адæмы астæу, стæй кæмæндæртæн загътон. Стæй ма йæ чидæртæ йафтæ фæдта. Æз куыддæриддæр фæдтон, афтæ йоцы агъуыст

сахуырстой, йом, дам, саууындзысты, ‘мæ иу дзуары номыл бæгæнытæ йом кæндзысты. Скодтой дзы агъуыст фæстæмæ (клуб им. в виду). Мæ дзы йой фæстæ дæр скодтой куывд. Мæнæ мах лæг куы ссæуид, уæд иу цæ уый точно радзурид. Уый дæр мах, мæ фæстæ федта.

– Чидæр дæр æй федта йæхæдæг фыны, æви йын ды загътай чидæрæн? – Д. С.

– Ну адæмæй ма йæ хистæртæй чидæр загъта, йафтæ бакæнын хъæуы, зæгъгæ.

– Ды цын нæ загътай? – Д. С.

– Æз загътон, йафтæ комы мидæг цалдæр лæгæн, йафтæ федтон, йафтæ мæ йафтæ.

Мæнæ йæ нæ лæгæн йафтæ радзырдтон.

– Æнæхъæн комæн скодтой? – Д. С.

– Быдыртæй дæр æм æрбацыдысты. Ахæм диссаджы куывд дзы уыди, фыццаг иу уом комгуртæ кодтой, быдыртæй дæр иу цыдысты, фæлæ йæ ныууагътой, мæ йоцы рæстæджы йафтæ фыны федтон, мæ йæ. Лæцы, о, Лæцæн йæхи мидæг у.

– Тхосты дзуар та? – Д. С.

– Тхосты дзуар та мæнæ Хидыхъусы дæр и, уым дæр ис (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г. р.), зап. 01.11.01 г. в с. Харисджын Гостиева Л., Сокаева Д. Личный архив).

53. – Мæнæ æхсинджыты хъуыстай, уыдон дам Хуыцауы цъиутæсты? – Д. С. **Æхсинджытæ ис.** Æхсинæджытыххæй дæр уын радзурдзынæн. Нæ лæппуйы лæппу. Нæ лæппуйы цоты мах хъомыл кæнæм. Мæ хистæр лæппу чи у, уый æхсинджытимæ-йедтимæ йæд уыдис, баст. Æмæ иу бон æрбацыди æмæ афтæ зæгъы, «бабу, диссаг дам дын радзурон, иу æхсинæгæн дам, æхсинæджы бууат, йæ ахстон, мæ дам дзы ис фондз айчы, æмæ мæнæ скъоладзаутæ-йæдтæ нæ фæцæуынц, йафтæ быдыртæй автобусты, æмæ чидæр рагаткæйæ æхсинæджы сыхста мæ сыл æхсинæджы амардта». Æмæ йын афтæ зæгъын уæд, æйчытæ цы фесты. Мæ дам кæсын, мæ дам иу бон иу фондз æхсинæгæй ус æхсинæджы æрбакодтой, æрбатахтысты æмæ семæ иу ус æхсинæг, мæ дам йедыл абадтысты, мæнæ телыл, точы телыл,

мæ дам дын кæсын æмæ иу æхсинæг мæ йоцы ус æхсинæг – йодон ахстонмæ æртахтысты. Мæ ус æхсинæг чи у, уый дам йæдыл абадти, ахстоны æйчытыл, аннæтæ атахтысты, æнæуый та дам бирæ фæбадтысты, фæйæд кодтой æвæццæгæн. Стæй уыдон атахтысты, уыдон дыууæйæ баззадысты». Мæ цæ наблюдать кодта, æмæ æхсинæг æйчыты рауагъта, ус чи у, уый. Нæл æхсинæг дам иу батахти, мæ иу йæ цуры фæбадти, мæ иу атахти, мæ иу хæринаг æрбахаста. Йафтæ.

– Мæнæ цæргæс куы фенынц, уæд адæм исты фæдзурынц? – Д. С.

– Ницы. Ахæмтæй (дзуар) ницы фæдзурынц. Тынг дынджыр цæргæстæ. Раст мæнæ йафтæ йай йæстæ сты. Хохæй куы ратаехынц фæззæг, кæнæ уалдзæг куы ратаехынц, уæд йахæм стыртæ сты, йахæм, фыстæ ахæссынц, уæрыччытæ. Йай бæрзæндтæ ваййынц. Тынг дынджыр. Сæ сæртæ дынджыр, дзæбæх, сæ бырынчытæ дæр йафтæ. Коричневыйтæ. (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г. р.), зап. 01.11.01 г. в с. Харисджын Гостиева Л., Сокаева Д. Архив автора).

54. Хидыхъусы зæд дам æргом цыди. Рацыди иу адæймаджы хуызæн.

– Мæ иу истытæ дзырдта? – Д. С.

– Дзырдта, фæлæ цæ æз нæ хъуыды кæнын.

– Фыны дæр иу цыди? – Д. С.

– Æз мæхæдæг фын федтон, цыдæр мæм æрбацыд, ахæм зæронд лæг, боцъоджын, мæ дам ам комгуывд ыскæнын кæ, кæннод дам сæфынц адæм. Иу цалдæр азы йыл цæуы, мæ дам уæллаг хъæутæй, йафтæ рамбырд кæ адæм, мæнæ паселæккæй нæ-а, уæлæ уæлдæрæй: Цымытийæ, Къадатæй, Дзуарыхъæуæй, æмæ йафтæ, мæхæдæг цæ сйед кодтон, æхсæз лæгæн загътон, Хадзыбатыр, Гацыр, уæртæ Куыдзиаты Асæхмæт, Хæдарцаты Мурат. Хæдарцатæй, Къаболатæй, Хуыдзиатæй, Гаппуатæй Хадзыбечыр, Дзтиатæй Гацыр. Цымытийæ – Хадзыбатыр æмæ Хадзыбечыр, Гаппуаты Хадзыбечыр. Йемæ цæм ацыдтæн, ам бæгæны скæнын кодтон, кусарт акодтон, уыцы лæджы æрбакодтон, æмæ

бауынаффæ кодтой, куывд скæнын хъæуы Хуыцауы дзуары раз. Цæмæн, фондз мыккаджы. Уæллаг хъæутæй дам, мæ афтæ рауадысты, стæй дам кусæрттаг дæр. Мæ скодтой, по 100–150 рублей æрæмбырд кодтой. О, быдыртæй дæр нæм тынг бирæ адæм рбацыди. Уæлæ Хуыцауы дзуар, уым уæл уæлейы скодтой. Йер дæр ма мæ афæрсынц, омæ, зæгъын, ницы, зæгъгæ, йер уæ куыд асайон. Фын та дам куы фенис. Мæ ницы уынын, ‘мæ уын цы кæнон.

– Сыгъдæг цæ фæкæныс? – Д. С.

– Бæгуы дæр цæ фæкæнын, уæлæ Уæлæмæсыджы. Уым дыууæ кувæндон и.

– Сылгоймæгтæ дзуармæ цæуынц? – Д. С.

– Цæуынц, иууылдæр цæуынц. Мидæмæ нæй [цæуын].

Кæм ма и уыцы закон. Дæ дзабыртæ ралас, кæд дæ дзуары лæг кæна, уæд бацу. Ау, уæдæ æнæхсадæй дзуары бынмæ цæуынц (Исп. Цгоев Мырзакул(1929 г.р.), 01.11.01 в с. Харисджын зап. Д. Сокаева, Л. Гостиева. Архив автора).

55. – Цы хуызы фæцæуынц зæдтæ? – Д.С. Уый цæхæр фæкалы, стæй маментальнæ цыдæр æрбавæййы.

– Круги бывают? – Д. С.

– Круг нæ вæййы, фæлæ куыддæр афтæ йедгонд вæййы, цыма йыл базыртæ и, афтæ вæййы, мæнæ самалеты хуызæн, арвыл атъыффытт ласы (треугольник) цæхæр калгæ.

– Куы ныррухс вæййы, уый дæр дзуар у? – Д. С.

– Мæнæ цыма токарный станокыл йæд куы кæнай, цæхæртæ калы.

– Саджы хуызæн та? – Д. С.

– Никуы фæдгон ахæм.

– Адæймаджы хуызæн, зæронд лæг æмæ цæхæртæ? – Д. С.

– Лæдзæг дæр æм вæййы. Къæлæтджын лæдзæг. Стæй боцъоджын вæййы.

– Иронау фæдзуры? – Д. С.

– Цæстытыл фæуайы. Æз цæ бамбарын (Исп. М. Цгоев (1929 г.р.), 01.11.01 в с. Харисджын зап. Д. Сокаева, Л. Гостиева).

56. Небесные явления. Уый раджы уыдис. Примерно, йæ размертæ дынджыр, мæнæ йафтæ, йой йас, серебристая, как рисуют, точно такое же, только серебристое, æмæ лæууыди фыццаг значит мæнæ йафтæ, на небосклоне, уый уыди бон сихорафон, на небосклоне, мæнæ афтæ æнцад лæууыдис. [Дырочки были]. Были. Æмæ мæнæ афтæ æнцад лæууыдис, где-то полчасы вот так. Я стояла, наблюдала, мæ афтæ, с западной стороны, где-то после обеда, над горой, уæлейы. Где-то полчасы, уый фæстæ сабыргай уæлæмæ ссыдис, вот так несколько раз, афтæ фæкодта дæлæмæ-уæлæмæ, мне уже надоело и я бросила, лет 10 или 12 назад. Потом, значит, я еще видела так, вечером, йер иу мæ куыст æрæгмæ фæдæн, я возвращалась с клуба, мæ æз иунæгæй нæ уыдтæн, фæлæ иу цалдæрæй. И значит, махмæ къуыбыртæ ис и не вот такие скалистые, а песчанники. Значит мæнæ ахæм, светящиеся шары, дыууæ дынджыры, мæ æртæ та гыццылтæ ... Пæть штук, два больших, иннæтæ та как бильярдные шарики. И вот къуыбырæй йæ иу йæдæй ратахтысты, прямо на одинаковом расстоянии и они летели с одной и той же скоростью, медленно, сабыргай передвигались примерно так, уæд иннæ йæдмæ бацыдысты, не могу объяснить, что это было. Все красные, ярко-красные. (Исп. Сокаева Л. В 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д. Архив автора).

57. Арджинарæджы тыххæй. Мæ мады мадæн йæ хойы лæг, Бигъатæй, Заманхъуылаг, Бæцца йæ хуыдтой. Æмæ Заманхъулаей Йелхотмæ фæцæйцыдысты. Æмæ йер æрыгон лæппу, мæ бæхыл хъазгæ, уæд иу бæхтыл мæ бричкаetyl цыдысты, мæ бæхыл хъазгæйæ фæцæйцыдысты, мæ йоцы Æрджынараг чи у, уый мæнæ афтæ дæлæмæ æмраст йæд у, был æй схонон, цы йæ æсхонон, ахæм куыддæр. Ацы лæппу чи у, йой уоцы былæй рахаудта æд бæхæй, хъазыдысты афтæ куыддæр æмæ бæхæн йæ къæхтæ фæбырыдысты мæ уордыгæй рахаудта. Ææ йер йæ дæргъ стыр йæд у, гыццыл уырдыг нæу, фæлæ стыр у. Мæ уордыгæй куы рахаудта, уæд бæхæн йæ къахы стджытæй мæнæ йам ыстыдта. Мæ бæх дзыхъмард

фæци, лæппуйæн цъæрæмыхст дæр нæ фæци, цъæрæмыхст, ома уыцы Æрджынарæджы йæд. Мæнæ дзы Тæтæртупский минарет дæр уым нæ уыди. (Исп. Сокаева Л. В 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д. Архив автора).

58. Фæзæгъынц уый дæр, ахæмтæ ис, йæ ныхас фехъуысы, цыдæр афон, дам, ваййы райсомæй, йер цы афон дæр, мæ, дам, уыцы афон уод ваййынц зæдтæ, æрымбырд ваййынц, мæ тæрхон фæхæссынц, кæмæн арфæ, кæмæн цы. Мæ, дам, йоцы рæстæджы или арфæ куы ракаена, или æлгъиттæ куы ракаенай, обязательно, дам, уæд сбывается, афтæ дæр фæзæгъынц. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07.06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

59. Гыццыл чызг уыдтæн, скъоламæ нæма цыдтæн, афтæмæй мæ хуыссын иунæгæй, мæ мад иу раджы сыстади, мæ фыд дæр раджы сыстади, мæ æз иунæгæй хуыссын, мæ иу афон райхъал дæн, мæ афтæ мæ дыууæ цæстæй кæсын, æмæ стъолы разы бадынц дыууæ лæджы, æртыккаг та уыди мæ фыд. Мæ ныхæстæ кодтой, фæлæ йер цы дзырдтой, уый абон дæр æй нæ зонын, нæ цæ æмбæрстон, фæлæ цæм афтæ кастæн. Мæ дын уод иу афон куы уыд, уæд цæ мæ фыд фæрсы, мæ, дам, ма мæнæ ацы чызджы тыххæй исты зæгъут, йæ амонд, дам, куыд уыдзæнис. Мæ мæм æрбакастысты дыууæ дæр, мæ стеод кæрæдзимæ бакастысты уыцы дыууæ лæджы, мæ къухтæ мæнæ афтæ акодтой (разводит руками – Д. С.) дыууæйæ дæр. Нæ зонын, йер цы зæгъон, зæгъгæ, дыууæйæ дæр. Стæй уæд цыдæр фесты. Æз дын рауадтæн, мæ дзаумæттæ акодгон, мæ рауадтæн, мæ адон, зæгъын, цы фесты. Мæ мæ фыд æдтейы фосимæ архайдта, мæ йын афтæ зæгъын, уыцы дыууæ лæджы, зæгъын, цы фесты, йер мæн тыххæй кæй дзырдта, уой мын интересно уыди. Мæ, зæгъын, уыцы лæгтæ та чи уыдысты, мæ, дам, цавæр лæгтæ. Мæ зæгъын йертæккæ уæртæ мидæгæй нæ бадтыстут, стъолы раз дыууæ лæгимæ, зæгъын, нæ бадтæ. Кæд, дам, бадтæн, æз, дам, райсомæй куыд рацыдтæн, уæд ма, дам, мидæмæ нæма бацыдтæн. Бадтæ, зæгъын, уæртæ,

загъын, уом дыууæ лæгимæ бадтæ. Нæ бадтæн, дæ фыны, дам, цыдæр федтай. Ницы, загъын, федтон. Хъал уыдтæн, мæнæ афтæ уæм кастæн. Йодон ма, дам, уыдысты зæдтæ. Уый мын уод уый фæстæ загътой, мæ фыд æй нæ загъта, фæлæ йæ куы дзырдтон, уæд мын æй нæ сыхæгты ус афтæ загъта, уыдон, дам, уыдысты зæдтæ. Мæ тæрхон кодтой, æмæ цæ мæ фыд мæн тыххæй бафарста, йæ амонд куыд уыдзæн, зæъгæ. Ницы. Вобщем, мæнæ къух афтæ акодтой æмæ йер мын исты хорз амонд куы уыдаид, уæд æй загътаид, о, уый афтæ цæрдзæн, йахæм амонд дзы уыдзæни.

– Тынг дзæбæх амонд. – Д. С.

Мæ мын цæмæй хорз? (Исп. Цахилова В.А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

60. Меня интуиция никогда не подводит. Йер цыдæриддæр æсдзурон мæ зæрдæйы загъон, мæ мæхи тыххæй дæр уа, æнæуый дæр, все сбывается.

Фæрсгæ нæ кæныс? – Д. С.

Нæ-а, фæрсгæ нæ кæнын, ахæмтæн-йедтæн ницы ‘мбарын фæлæ фынтæ та, йер мæнæ исты ‘взæр фенон, обязательно, уодон дæр æрцауынц. Хорзæй исты куы фенон, уыдон та нæ цауынц.

Прямой сон, йафтæ йæ куыд феныс, йафтæ æрцауы? – Д. С.

О. (Исп. Цахилова В.А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

61. Молодой чызг куы уыдтæн. Вот сколько мне было, девятнадцать, двадцать лет. Мæ йод мæ фыны уынын, кæмдæр уыдтæн, мæ дынджыр дурыл бады, ну æз мæнæ ацырдыгæй, мæнæ афтæрдæм бадын, йер дурыл фæстейы, зынгæ мæм нæ кодта, цы уыди, пæлæз йæ уæлæ. Мæ мæм дзуры, чызг, цалымæ дын нæ байрæджы, уæдмæ дæхицæн исты хос скæн. Хос? – Д. С. О, уæдмæ, дам, дæхицæн исты хос скæн. Мæ йæ

уый фæстæ мæ мадæн дзырдтон, куы райхъал дæн, уод, афтæ фæдтон, зæгъгæ, мæ мады ницы уырныдта, ма ма, дам, иу зæронд усы ныхæстæ кæн. На этом все. Стæй та уый фæстæ ногæй фæдтон ахæм фын. Уæд та йын йæхи нæ уынын, просто мужской голос хъусын. «Чызг, цалымæ», æртæ хатты фæдтон уыцы фын.

Те же слова? – Д. С.

Те же, «цалымæ дын нæ байрæджы, уæдмæ дæхицæн исты хос скæн». Уый та мæн йед кодта, ома дын хинтæ конд и, мæ дæхицæн рагацау исты хос скæн. Мæ мæ мады ницы уырныдта, зæронд усы ныхæстæ, дам, ма кæн.

Третий раз? – Д. С.

Третий раз дæр афтæ. Вот одни и те же слова.

Исты хос, уый цы у? – Д. С.

Ома, искуыдæм ацу, дæхицæн схос кæн. Не скодтон, йер дын æз цы мбæрстон, мæ мадæн иу загътон, ацу ма искуыдæи, уый та не ууæндыд. (Исп. Цахилова В.А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

62. Стæй та уæд уынын ахæм фын. Нæ сыхæгты дуармæ дынджыр куыдз. Æмæ рымбырд сты адæм, нæ сыхæгты устытæ, æмæ мын афтæ зæгъынц, уый, дам, зæд æртахти, мæ, дам, ма рауай, мæ йæ бафæрс, дæ амонд куыд уыдзæни.

Куыдзы хуызæн? – Д. С.

О, дынджыр урс куыдз. Мæй йæм æруадтæн, мæ мæ куыддæр ауыдта, афтæ фестад æмæ дын дæлæ фæцæуы, лæугæ дæр мæм нæ фæкодта. Ницы мын загъта. (Исп. Цахилова В.А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

63. Иннæ хатт та фæдтон ахæм фын. Йоддæр та нæ сыхæгты чызытимæ, йер мæхи мгар чызытæ, æртæйæ лæууæм, мæ дын нæ размæ калм æрбабырыди, мæ мæм афтæ мæ дыууæ цæстмæ кæсы, мæ дзы чызытæ тæрсгæ кодтой, мемæ цы чызытæ лæууыди, йодон, фæлæ æз æнцад лæууын, мæ йоцы

раѣстæг мæнæн уыди зонгæ, мæ мын иу ус афтæ зæгъы, ма, дам, дзы тæрсут, уый, дам, лæппу у, мæ, дам, ын хинтæ конд и, мæ, дам, калмы хуызы цæуы. Йер, дам, цалымæ йæ хинтæ сиса, уæдмæ, дам, йафтæ уыдзæни. Мæ дзы æз нæ тарстæн, уый та йер уый фæстæ йафтæ бамбæрстон, значит йын йафтæ хинтæ конд и, цæмæй ма баиу уыдаиккам. Мæ мыл куы дзырдта, уæд мæ мад загъта, йой мын ма фенын кæн, мæ чи фæнды дæр уæд. Мæ удхæссæг, дам, бурхил æмæ цъæхцæст, мæ уый та уыди бурхил æмæ цъæхцæст. Мæ мæ нæ радта уымæн. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

64. Хæдзары уыдтæн иунæг. Мæнæ йер квартирайы, мæ цызг Украинæйы уыдис. Мæ æхсæв иу афон райхъал дæн, иу æртæ сахаты уыдаид æвæццæгæн, мæ кæсын, æмæ спальный дуары раз сылгоймаг æрбахызти дуарыл. Уыдис бæрзонд, йер мæнæ мæнæй дæр бæрзонддæр, мæ йын мæнæ ахæм прическæ мæнæ йай уæлейы. Цыдæр коричневый къаба йыл, три четверти рукав, йахæм дзæбæх, ну йæ комплекци, мæнæ мæхæдæг куыд дæн, йафтæ, крупная. Мæ мæм æрбацæуы, мæ йæм æз дæр йафтæ кæсын, уый дæр мæм кæсы, мæ уже куы федта æз æм кæсын, уæд æрлæууыди. Мæ йæм афтæ кæсын, мæ фæстæмæ-фæстæмæ ацыдис, мæ дуары уонг бахæццæ и, мæ дын мæнæ афтæ йæд куыд уа, фæздæг, клубком фæздæг нæ фæцæуы, ахæм, мæ цыдæр фæци.

– По часовой стрелке клубок? – Д,С.

Да. Мæ кæсын, мæнæ диссаг, зæгъын, ныр мæм афтæ кæсы, мæ тæрсгæ нæ фæкодтон æппындæр. Мæ, зæгъын, æвæццæгæн прихожийы мын кæсæн, дынджыр кæсæн, мæ, зæгъын, йер цымæ йой разы лæууыди, уый дæр мæм афтæ касти. Мæ ма бирæ фæкастæн, фæлæ йæ нал федтон. Мæ ма райсомы рдæм у ... иу цыппар сахаты уыдиад, афтæ афынæй дæн, мæ райсом рацыдтæн, никуы – ницы. Мæ йæ нæ сыхаг зæронд усæн радзырдтон, уже амарди, мæ мын афтæ зæгъы, уый, дам, у дæ бынаты хицау, мæ, дам, ын скæн æртæ чъирийы, мæ скодтон, фæлæ йæ уый фæстæ никуыуал федтон. О, сылгоймаг. Мæ,

дам, афтæ кæмæн нæлгоймаг у йæ бынаты хицау, кæмæн та сылгоймаг. Йер дæ бынаты хицау, уый та йахæм уыди, мæ, дам, йæ бынаты хицау нæ уарзы, зæгъгæ, мæ йыл йæ хурхыл хæцыдис. Нæлгоймаг, мæ, дам, ахæм йæд уыди хъæбæр мæ уазал, мæнæ йæд, стджытæ. Мæ, дам, ыл йафтæ, дам, ыл йæ хурхыл ныххæцыдис. Мæ уый та йæ бынаты хицау, дам, кæй нæ фæуарзы. О, маргæ дæр, дам, æй акæны. Йер дын бынаты хицау дæ куы нæ уарза, уæд дæ цард дæр нæ цæудзæнис, цард дæр дыл нæ хæцдзæнис, фæлæ дæ куы уарза, йæ ном ын ссарын фæхъæуы, мæнæ зæронд ног аз куы вæййы, йой размæ, йой бынатаен скæнынц. Йер хъæуты та афтæ у, мæнæ фæззæг куы вæййы, мæ уже сæ хор куы бафснайынц, уæд сæ цъиутæ кæрчтытæ куы свæййынц, уæд уодонæй аргæвдынц, цæмæй цыл бæркад æфта, уый тыххæй сæ ног хорæй скæнынц, йæ ном ын ссарынц бынатаен.

Мæ мах та цæ æрмæстдæр иу бон зонаем.

–Æнæуый йæ нукуы федтай? – Д. С.

Мæ иутæ фенынц, даже афтæ дæр зæгъынц, уæртæ нæ къусты хъæр цыди, мæ чызг дæр загъта, уæртæ, дам, кухнийы нæ къусты хъæр цыди, чи, дам, уыдтæ, дам, кухнийы. Нæ уыдтæн, зæгъын, дæ фыны исты федтай. Мæ ер дпустим хæдзар аүæй кодтай, дæ квартирæ аүæй кодтай, ндæр ран æлхæныс, уæд хъуамæ скæнай æртæ чъирийы, мæ рбацу, уже дæ ног хæдзары скæ æртæ чъирицы, мæ рбацу, кæм цардтæ, уырдаем, мæ йын афтæ зæгъ, мæ бынаты хицау, адон дæ номыл скодтон, мæ рацу йер нæхимæ (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

65. Мæ фыд йахæм адæймаг уыди, мæ искæйы кой нукуы ракодта, фыдгой нæ кодта, фæлæ иу хатт радзырдта йахæм хабар. Йер ын йæ ном нал хъуыды кæнын, фæлæ дзырдта афтæ, Цæлыккаты лæппу, йер цыма Саламджери уыд, загъта иу, уыди рæсугъд, кафаг, зараг æмæ йæ хохмæ чындзхæссæг хуынд уыди. Мæ райсомæй раджы, бон куыд цъæх кодта, йафтæ сыстад, барæгыл ысбадти æмæ ацыди хохмæ. Фæстæмæ

куы ‘рыздæхти, уæд æрсади, мæ къуырийы бонмæ амарди, цы кодта, уый иу дæр нæ зыдта, фæлæ йæ радзырдта йæхæдæг афтæ. Куы фæцæйцыди, уæд мæнæ махæй куы ссæуай, хъæуæй куы рауайай уæлæмæ, Салуыгæрдæнырдæм, уæд дзы къуыбыр нæй, æмæ йоцырдæм, дам, фæкастæн, мæ дзы уыди цъына амад, хосы цъына, мæ дам, кæсын æмæ иу рæсугъд, бæрзонд хæрзконд сылгоймаг æмæ разгæмтты мидæг лæууы. Æмæ, дам, бадис кодтон, йер ирон чызг йацы афон йам цы агур, зæгъгæ, мæ дам, мæ бæхы ехсæй æрцæфтæ кодтон, æз йой куынаæ базонон, зæгъгæ. Æмæ йордæм ссыди, æмæ дам, æй сурын байдыдта. Чызг лидзын байдыдта цъынайы алыварс æмæ йæ фæдыл бæхы уæлæ ай дæр йед кæны. Раст, дам, йæ дыууæ дзыккыйы дæлæмæ уагъдæй, йафтæмæй. Æмæ, дам, куы нæ мæ, куы нæ мæ йæ уагътон, уæд, дам, мæм йафтæ фæстæмæ фæзылди, æмæ дам, мын афтæ зæгъы, мæнæй цы нæ фенай, дæ Иры хайæ æндæр мацы фен. Мæ, дам, йой адыл цыдæр фæци. Мæ ацыди йордæм хохмæ чындзæхсæвмæ, йом фæци, фæстæмæ ‘рцыд, йоцы хабар радзырдта, мæ къуырийы бонмæ амарди.

– Кæм и уыцы къуыбыр? Висилкæйы раз?

– Висилкæ уæлдæр и. Алагиры ‘рдæм куы рауайай хидæй, уæд галиуырдыгæй ис къуыбыртæ, мæ йоцы ран иу хосгæрстæ уыди, мæ дзы хосы цъынатæ амад. Я тоже застала.

– Хетæгæй дарддæр?

– Нет, Хетæг дарддæр и, уый Алагирмæ хæстæг, йед, куы фæцæйцæуай, уæд. Мæнæ нæхи тæккæ. Махæй гыццыл уæлдæр йæдыл куы бауайай. Йер мах кæронæй цæрæм, где-то в метрах 500-стах от нас.

– Что это за къуыбыртæ?

– Быдыртæ кæм сты, йом, хосгæрстытæ иу уыдысты.

– Мæнæ йоцы къуыбырæй иу цы дзырдтой, посредине кладбища?

– Это я не знаю. Я думаю единственное, уæртæ Хуыртаджы фарс, там, йед дзы кæлы, Суададжы дон, дам, дард, уыцы ран быдыры ис обауттæ, стыр обауттæ, æмæ дзы иу, мæ фыд дæр æй дзырдта, стæй ис хъæу, иууылдæр зæронд адæм зыдтой,

дзырдтой афтæ «Кæсæджы уæлмæрдтæ», зæгъгæ. Мæ цавæр кæсæг, æмæ, дам, йоцы раджы заманы цыдæр æвзæр низ цыл сыстад, халер уыди, цы уыди, æмæ дæлейæ лыгъдысты ацырдæм, мæ уод цагъды кодтой, мæ йафтæ иу рæтты йæдæй баззадысты, их же æвналгæ дæр цæм ничи кæны. (Исп. Сокаева Чабахан (1935 г.р.) 10.04.2005 г. в г.Владикавказ, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

66. Мах иу рæстæджы уыдыстæм, алы бон дæр æй фæдзурын. Мах иу рæстæджы уыдыстæм хосгæрсты, сæрдыгон мæ сæры хицауимæ. Æмæ изæрыгон æрцæйцыдыстæм, æмæ афтæ фæстæрдæм фæкастæн, уæлейы æрцæуы мæнæ цыдæр йахæм тымбыл къуыбар, серый, донхуыз, уæд та иронау, афтæ къуыбар æрцæуы, æрцæуы æмæ уый та разæй цыди, мæ йын æз афтæ зæгъын «Мæ дæндæгтæй мæнæ мæлын». Æмæ æз афтæ зæгъын «Мæнæ ма зæгъын, мæ, дам, дын дæ уд хæсдзæни, зæгъгæ, мæм афтæ бадзырдта мæ сæры хицау, дæ уд, дам, дын хæсдзæни. Мæ йæ уæд æз цух нал суагътон, æмæ кæсын, куыд раст æй дзурын, ... Хуыцау цын йахæм ныхæстæ ракаенæд. Æмæ дын йод фондз минуты фæстæ куы уыди, йод арв йафтæ байгом ис, байгом и, æмæ дзы мидæгæй йахæм рæсугъд арв уыди, йахæм, цъæх-цъæхид, уыцы-иу хуызон, æмæ иннæ æдтаг арвы тынтæ та мæнæ афтæрдæм ацыдысты, æмæ афтæ фæзæгъынц, фыдæлтæ иу афтæ дзырдтой, арвы дуар, дам, гомæй куы фенай, уæд, дам, исты хорздзинад райæд кæн, мæ мæ зæрдыл йой æрбалæууыд, æмæ йын зæгъын, иунæг каджын Хуыцау, табу де ‘стырдзинадæн, адæмы хорзæх мæ уæд, сыхбæсты хорзæх, хъæубæсты хорзæх. Куыддæриддæр раарфæ кодтон, абоны уонг, мæнæ йæ зæгъæд, абоны уонг мæ цард афтæ цæуы. Проблемæтæ дæр, уый уыди. Цы уыди, уый уыди, фæлæ йед, уыцы хъуыддаг ахицæн и. (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

67. Стæй ма иннæ хъуыддаг та афтæ. Мæнæ бæрæгбон рæстæг куы уа нæ, йеод табу се ‘стырдзинадæн, атæхы мæнæ

ракетæ зæгъон, стъалыйы хуызæн нæа, вæййы дæргъæтин, æмæ разæй мæнæ йафтæ фæцæуы, фæстейы та вæййы мæнæ стъалы-рæсугъд, цæхæртæ фæкалы, ахæм рæсугъд вæййы, æмæ иу вæййы уой уæд цыппæрæм æхсæв. Æз мæнæ нæхимæ хæдзары чызгæй куы уыдтæн, уæд æй йоцы ран дæр федтон, стæй йацы ран дæр федтон цалдæр хатты. Мæ табу се ‘стырдзинадæн, цалдæр хатты йæ загътон, мæнæ йам ис дзуары бæстæ, хъæуы дзуар, æмæ йоцырдæм атахы, æмæ йоцырдæм сæхи саразынц. Рацæуынц мæнæ йафтæ. Æмæ мæнæ афтæ сындаеггай дæр нæа, фæлæ цæ мæнæ цæст куыд райæд кæна, йафтæ цæ адæймаг. Йодон, æз йоцы хъуыддæгтæ мæхæдæг мæхи дыууæ цæстæй федтон. Мæ ис алцыдæр, афтæ мачи зæгъæд, ницы и, алцы дæр и. Махæн мæнæ йам нæ хъæубæсты фыдæлтæй цын цы баззади, Куырттаты комæй ралыгъдысты, йоцы бонæй йоцы бонмæ бæрæгбон куы вæййы, уæд кусартæй дæр, алцæмæй дæр, чъиритæ дæр, алцæмæй дæр, алы хъуыддаг дæр скæнынц, æмæ цын мæнæ тыхджын къæвдатæ куы вæййы, йод дæр цын Хуыцау кæцырдыгæйдæр баххуыс кæны. Куывд дæр ын алы аз дæр скæнæм, уалдзæджы, майы фыццаг йедты. Хъæубæсты дзуар. Мæнæ йæ йер райсæм. Къæвда куынæ вæййы, йеод дæр куывд куы скæнынц нæ, йеод йоцы бон цал хатты рауары, йеуал хорзæхы нæ уæд. Бæлас ныссагътой, мæ рæсугъд ссыд, стæй дзы скодтой æхца мысайнагтæ, æртыгай чъиритæ æрхæссынц, табу фæкæнынц, мæ цын сæ хъуыддæгтæ рæстæм.. (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

68. Дзуар, табу йе ‘стырдзинадæн цæуы афтæ æмæ цæуы боцъоджын адæймаг, арæх вæййы зæронд лæг, стæй фынтæ дæр цæуынц, стæй ма мæнæ мæрдты тыххæй дæр райсæм, газеты уыдис фыст афтæ, Зилгæйы амарди иу лæппу, мæ куыд судзаккаг мард уыди, уымæ гæсгæ дзы ничи йæм бавнæлдта къæбæртæм, ничи дзы сахуыста. Æз æй кастæн мæ йæ радзурын. Йам сбадын æмæ фæкæсын. Уæд æхсæвы мад куы бафынæй и, уæд уыны йæ лæппуйы лæдзæгимæ æмæ, дам, цы

кусыс мае ләппу, цәмае, дам, афтә, къуыбырыл, дам, ләууыди, мае, дам, къәбәртә ахста, дон цыди, мае къәбәртә ахста. Мае, дам, цы кусыс, әмае йын уәд ләппу дзуры, ай, дам, ма сыхах аххос у, мае, дам, цәй тыххәй, мае, дам, мын дзы ници скомдзаг кодта, мае, дам, йой тыххәй. Уәд райсомәй куы райхъал и, уәд әй диссагән фәдзырдта, әмае уәд нучь скодтой, адәм фәстәмае әрымбырд кодтой, мае дзы йеод сахуыстой, әмае дын йой әцәгдзинад, мәрдты дәр цыдәр ис. (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

69. Йер мәхиуыл та ноджыдәр әвзәр йәхицәй пайдадзинад фәйәд кәны. Фәлә әцәгдзинад кәй у, йой тыххәй. Мәнә дын райсомәй хъомтә ратардтон, мае дын уәртә, рухсаг уәнт, мае хицау, стәй йә чындз иу ингәны йед сты, мае цын сә кәрдәджытә йафтә тыдтон райсомәй, мае хицауән мае мае фәйнустан әмае кәрдәджытә тонын, мае куыд тонын, афтә кәсын, мае кәрдәджы астау мәнә афтә йед фәзынди туг, йой дәр мәхи дыууә цәстәй фәдтон райсомәй, ххормаг уыдтән, ноздджын дәр нә уыдтән, иу дәр нә уыдтән, әмае кәсын әмае туг, әмае зәгъын стәма куы йә ахәссин, ахст туг, мае зәгъын әй куы ахәссин, уәд фениккой зәрәдтә, ме ‘фсин мае нә сыхәгты устытә, әмае дын кәсын әмае йә нал әй әрцахстон, әрбайсәфти. Әрбайсәфти, мае уәд әз дәр фәтарстән, мае къухтә тугәйдзаг нә уыдысты, иу нә уыдысты, ницы уыди, зәгъгә. Әмае рацыдтән, ‘мае цә фәрсын, мае цын афтә зәгъын тугәйдзаг сты мийаг. Ницы, дам, дын сты, мае, зәгъын афтә мае афтә йеод йоуыл рацыди афәдз әмае әрдәг, йер бонтән әппын бәлвырд дын әй нә зәгъдзынән, афәдз әмае әрдәгәй фылдәр нә рацыдаид, әмае йод йомән йоцы усән, мае фәйнустан, амардта йын машинә йә ләппуйы. Уартә йеды, Дзуарыхъауы, йоцы йәд адәймагыл йә цәстытыл бакодта. Йер дын йой әцәг хабар. Амындгә нәа, йед чи у, йоцы туг чи у, йой февзәрди йоцы ран, мае йә цәстытыл бакодта, ома машинә цә не ‘скъуырда, мае туг нә уыдысты иууылдәр? Әз әй фәдтон, мае йә уод

радзырдтон, уыцы хабар та æрцыди. (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

70. Мæнæн мæ лæппу нудæсæздзыдæй амарди. Иунæг лæппу мын уыди, мæ мын амарди. Æз дæр фыны тыххæй, йой, йафтæ æвиппайды мын амарди, строительный техникум фæци, ГМИ-мæ бацыди, уже кæмдæр ма кустæ дæр кодта æмæ йер йæ сæрæй афтæ, æртæ бонмæ æрбамарди. Никуы, рынчын дæр никуы уыди, йафтæ. Æмæ йоуыл къуыри, йæ амæлæтæй къуыри размæ æмæ схуыссыдтæн, фынаей дæр нæ уыдтæн, йафтæ куы схуыссыдтæн, уæд фынаей дæр нæ бадæн, йафтæмæй дын йафтæ мæ тæккæ комкоммæ рудзынг, мæ дын йоцы рудзынг цыдæриддæр мæ рудзынгыл къам, афтæ цыдæриддæр у, рудзынг, йой. Æмæ йер йафтæ бадын, рабадтæн, мæ йæм йафтæ кæсын, йарæппын, зæгъын, æрра дæр нæ дæн, уæдæ, зæгъын, фынаей дæр нæ дæн, йафтæ акæнын, йарæбын, зæгъын, фынаей дæр куына дæн, уæд йоцы къам, зæгъын, йой йом чи сæвæрдта. Ныр æм йафтæ бацу æмæ йæ фен, уый та нæ кæнын, фæлæ йæм йафтæ кæсын иу цасдæр, стеод цыдæр дæлдзæх æрбацы. Мæнæ, зæгъын, цы диссаг и, йой, зæгъын, йом чи сæвæрдта, йер, зæгъын, йортæ уом. Йоуыл къуыри куы рацыди, уод уоцы къам уже амарди мæ фырт, æмæ уыцы къам, йеды чи уыд, уоцы къам, уже рбацæйхастой, уой. Æмæ йер йафтæ. Уже мын æй мæ цæстытыл бакодтой. (Исп. Сокаева Зоя в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

71. Стæй ма фыны тыххæй. Йер, уый ма æгас уыди, йафтæмæй дын йер кæмдæр мæ лæппу найы йæхи, æз уым лæууын æмæ уоцы доны нал сзынди йафтæ йæ фæдыл ратæх-батæх кæнын, мæ хæдзар, зæгъын, донæй, зæгъын, йер куынал сзынди, уæд ма, зæгъын, йер кæм и. Мæ дын йер йоцы дон цыдæр, нал дзы сзынди, дон йафтæ ахус и, мæ дзы хидтæ фестæди, мæ дзы адæм дыууæрдæм рацу-бацу кодтой, доныбыл мæн йахæм цъæх цæппузыр, палтойы цæппузыры хуызæн

цъæх цæппузыр, рæсугъд цæппузыр, йой кæм ныггæпп кодта донæй, йоцы ран йахæм цæппузыр, мæ йæ систон, мæ йæ мæ дзыппы сывæрдтон мæ рацыдтæн. Уый та рацыди уымæ, мæ уой фæстæ мын чызг райгуырди. (Исп. Сокаева Зоя в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

72. Фынты тыххæй. Йер райсом мæнæ Виталик, мæрдты рухсаг уæд, æрæджы нæ амардис. Æмæ йæ чындз Галя федта афтæ, алцы дæр иу сцæттæ кодтой, стæй алцы дæр цæттæ кæнынц, мæ цын, уый йын афтæ зæгъы, мæнæ хæрз æрæджы, мæ цын афтæ зæгъы, хæринагтæй, дам, иу цы хордтон, йодон, дам, мын мæнæн рахæссут, уый йедтамæ, дам, уыдон мæн цæмæн хъæуынц. Цы, дам, уарзтон, мæнæ фых натхор, кæсаг, нуры цæхдон, цывзы цæхдон – йер йодæттæй-йæдтæй, дам, мын рахæссут. Уæд æцæг дæр кæнд куы кодтой, йод ын æй сцæттæ кодтой. Стæй йер фынтæ дæр йафтæ, уый размæ йæ цух нал уагътой мæрдтæ, Виталиччы, æмæ иу æм æрбацыдысты, йемæ фæстагмæ куы уыди, йеод йæ фыд Годак, мæрдты рухсаг уæд, йой, дам, мæ тыххæй-фыдæй йæ разæй акодта. Æмæ, дам, йæ мадæн, Дибæйæн йафтæ зæгъы «Дибæ, къамæй, дам, ма мын афæрс, мæрдтæй, дам, мæ бон нал у». Йемæ йод рацыди цал боны, иу мæй рацыдаид, æртæ къуырийы рацыдаид, йоуыл лæппу, далæ, фыццаг хатт нæ фæцæйцыдаид, арæх иу цыди, уæхи зæрдæ уе ‘вдисæн, мæ йыл йод йоцы хабар ‘рцыди, йер дын йой фынтæ. Фынтæ, адæймаг цыдæриддæр у, уже мæлынмæ куы хъавы, йеод æппæты разæй фены мæрдты фынтæ, мæрдтæ йæм цæуын байдайынц. Уый у æцæг. Махæй хъуыды дæр не ‘ркодтам, ацы бæстæ, бæстæ мæнг нæу, ис алцыдæр зæххыл. (Исп. Сокаева Зоя в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

73. Зæй. Зæйтæ алы аз дæр вæййынц, кæд фæдыл-фæдыл нæ цæуынц азты, уæддæр се ‘хсæн иу цасдæр рæстæг рацæуы, ‘мæ та – зæй. Мæныл йод цыдис дыууын æртæ азы, уый уыдис мин фарастæдæ фæндзай æртыккæгæм азы, августы мæйы. Йер мæ Хъæрмæдонмæ цæй тыххæй фæраст кодта

мæ мад, уый дæр æз нæ зонын абон дæр. Фæлæ институтæй куы 'рбацыдтæн, уæд мын афтæ зæгъы: «Дæхи райсоммæ 'сцæттæ кæ, райсом уолæ Руздайытæ цæуынц Моргуаты усмæ, йæхицæй сæрæндæр сылгоймæ нæ уыд, стæй йæ кинзы дыууаз чыздæй, мæ йодонимæ Хъæрмæдонмæ ацу, уадз æмæ иугыщыл баулæфай». Иуæй мæ фæндыдис хохы фенын, къæдзæхты, Хъæрмæдоны. Мады ныхас уыдис цы фæнды æрвдзæфæй карздæр. Ныртæккæ бирæтæ ныййардæыты коммæ нæ кæсынц, фæлæ мæнæн мæ бон нæ уыдис на-гъ зæгъын. Барæвдз мæ кодта, мæ райсом радæй ацыдыстæм. Ёртыккæгæм уыди æви цыппæрæм числойы, мæ фæцæуæм, мæ хохмæ куы бахæццæ стæм, уæд мæм йер диссæ касти алцыдæр, мæ алы фæзилæнмæ дæр æз лыстæг кастæн, фæлæ ме 'мбæлттæ та размæ тындзыдтой, цæмæй тæбддæр бахæццæ уæм Хъæрмæдонмæ. Иу кæсын, мæ дзы уыдис фыст æеронд алфавитæй: «Зæй рацыди мин фарагстæдæ æртыккæгæм азы æвддæсæм августы». Гыщыл дарддæр куы ауадтæн, уæ та æндæр дурыл дæр фыст фæдтон мæхæдæг, мæ йæ бакастæн æмæ дзы фыст уыдис: «Уыцы фыдбылыз рацæудзæн фæндзай азы фæстæ». Æмгæ уод анымадтон число, мæ афтæ зæгъын, дыууадæс боны, дыууадæс æви æртындæс боны йедтæмæ нал и зæйы рацæуынмæ. Æмæ дзурын Руздамæ, нæ хистæр лæгмæ. Рузда, зæй та рацæудзæни, мæ нæ бирæ нал хъæудзæни ам ныллæууын, зæгъгæ. Фыдæнæрай цæ фæкæ дæ зæйтæй, зæгъгæ, мæммæ афтæ сдзырдта. Ныр зæйы тыххæй та Къоста ныффыста, Хетæккаты: «Зæй уæ фæласа нæ тæрхоны лæгтæ, иу ма фезмæлæд искуы лæгау!» Æмæ зæй, зæгъгæ, уæд, зæгъ, адæймадæй зæрдæ цæмæндæр тынг тарсти. Бахæццæ стæм Хъæрмæдонмæ. Хъæрмæдон уый фæстæ сарæзтой. Хъæрмæдон мæнæ дæлдæр, мгæ уыцы дыууæ Хъæрмæдоны иумæ абарæн нæ уыди.

Уым уыди æцæг Хъæрмæдон, ыстыр дон, мæнæ йафтæ метыртæй фылдæр уыди йæ крус, фыцгæдон абухы, кæлы. Иннæ та гыщыл æдтæдæр, се 'хсæн кæд уыдаид дыууæ метры, уым та дон кæлы. Мæ дыууæ доны кæлынц, мгæ гыщыл дæлдæр баиу вæййынц, мæ дæ цы хуызæн хъарм

хъæуы, уый дæхицæн равзар ‘мæ уырдаем бахиздынае. Уыцы Хъæрмæдоны аразгæ та скодта Отараты Ибырыхин, йæхицæй зындгонддæр дохтырæн скæнæн нæ уыди. Æмæ уый раздæр уым куыдæй йæ ссардтой, хæхбæсты адæм хос кæрдынмæ куы ацыдысты, уæд, ма æвæццæгæн ссывтой сæ хос, мæ цын æгæр баизæр и, мæ уæд æхсæв уым ныллæууыдысты. Мæ æхсæв уым куы ныллæууыдысты, йер æппæты разæй куыдæй ссардтой, уый тыххæй дын зæгъын. Æмæ бахордтой сæ къæбæр, æрхуыссыдысты мæ кæсынц, æмæ цъитимæ хæстæг, мæ йоцы ран бæлæттæ тæхынц, мæ мæнæ сызгъæрин куыд æрттивы, йафтæ æрттывтой, дам. Æмæ сæхи йом надтой доны, уыдон та уыдысты зæдтæ, æмæ райсом радæы сыстадысты, йер хохæ лæппутæ, лæппу- лæгтæ æмæ сæ фосы куыст бакодтой, стай уæд изæррухсæй ууылты рацыдысты, мæ уырдаем куы ‘рхæццæ сты, уæд уыцы доны куыд нæ бадис кодтой, мæ дзы сæхи цынадтой, мæ йахæм уæнгрогæй æрцыдысты сæхимæ, æмæ йæ радзырдтой, мæ йæ мæнæн йер мæхи фыдыхо, мад дæр æй дзырдта, зæдты бынат уыди. Уырдаем мæнæ афтæ æнæуæ ныхæстæ, йæ цуры дæр кæнæн нæ уыди, зæгъгæ. Иемæ айхъуысти йоцы ран, йахæм дон ис, йахæм Хъæрмæдон, мæ йæм алчидæр цыди, мæ уыдис æцæг Хъæрмæдон, æцæгæй æххуыс кодта, йер мах куы бацыдыстæм, уæд та-дзы стыр, даргъ саратæ уыди, рæсугъд фæйнагæй кæндтытæ, уыдон уыдысты иууылдæр Ибырхины кæндтытæ, путевкæтæй дзы тынг бирæ адæм уыди, нымæц дæр цын нæ уыди, йой бæрц, мах та æнæуый бацыдыстæм, йер дæхи цынадтай, уый иу хъуыддæ, стай уæд дарддæр цæуыс æмæ дзы ис ахсæны дæттæ, туæ бирæ кæмæн и йæ ахсæны, кæнæ та туæ хъуæ чи у, æмæ алкæуыл фыст и, чи дзы цæмæн бæззы, уый. Зæрдæйы дон, игæры дон, дæлдæр та дзы уыдис стыр дур. Иер мæнæ дзæбæх æбуыст цæййас уа, йахæм, æмæ дзы мæнæ арахъ куыд уайа, афтæ гыццылгай калди дон, æмæ зæронд устытæ мæ лæгтæ ыстыр рæнхъæй лæууыдысты, алчидæр æхсадта дзы йæ цæстытæ, уый та уыди цæстыты дон. Гыццыл ардæмдæр, уым та уыдис нодæыдæр стырдæр дур æмæ йæм йоуылты æссæуæн уыди. Уый та хуынди базары дур. Мæ-иу сæумæрайсом хохы

адæм уæрыччы фыд, сæрывцыхт æмæ æхсыр уæймаæ бахастой. Мæ цæ-иу уайтæъд, фæсивæд физонæг кæм нæ уарзынц, мæ-иу дзидзатæ балхæдтой, йер æрхæццæ кæны, æрхæццæ кæны число, йер мæнæ- иу чи бацыди, уый-иу æйчытæ, хуыйы фыд, къалбас йахæм бахаста, зæгъгæ, йод-иу мигъ ныббадти, мæ-иу уарын райдыдта, мæ йахæм сæрæн лæппутæ нæм нæй, нæ фæсивæдæй. (Исп. Базоева-Накусова Тамара, 05.04.06. в с. Гизель, зап. Накусова Н. Архив автора).

74. Фын. Мæнæ иннæ фын та уыди йахæм, æмæ Бесланы уыцы бæллæх сывæллæттимæ куы 'рцыди, уой размæ иу цалдæр'хатты федтон фыны мæ фыды. Мæ фыд уæе бирæ азты мард у, æмæ иу 'рбацыдис, æвæццæгæн полвека фæкуыста ахуыргæнæгæй скъолайы йæ царды бонты, цалынмæ царди, уæдмæ сывæллæттæй фылдæр никæй уарзта, йæ куыст уарзта тынг бирæ, æмæ йоцы бæллæхы размæ иу цалдæр хатты йæ федтон мæ фыны, мæ иу 'рбацыдис, æмæ иу æрлæууыдис уыцы тынг тыхстхуызæй æмæ-иу зæфта: «Æллæх, æллæх, уыцы сывæллæттæ». Фæлæ йæ не 'мбæрстон, цæмæн дзуры афтæ, уый. Иу бон размæ та, мæнæ 1 сентябры скъола захватить куы скодтой, йой размæ, иу суткæ размæ æхсæвы та фæстæмæ федтон фыны мæ фыды, мæ æрбацыдис æмæ æрлæууыдис æмæ зианы рæстæдæы мæнæ нæлгоймæ тæфæрфæс куыд фæкæны, йафтæ 'рлæууыди, сæрæй бакуывта æмæ йæм кæсын, фæлæ йæ не 'мбæрстон, цы бæллæх 'рцæудзæни, куыд уыдзæн, цы уыдзæн. Йестæй та мæм 'рбакасти æмæ мын зæфта: «Λ^ллæх, æллæх, æллæх, уыцы сывæллæттæ, уыцы сывæллæттæ», афтæ уыцы тынг мæтхуызæй зæфта.

Мæ йоуыл фехъал дæн. Æмæ æцæг дæр суткайы фæстæ Бесланы террористтæ захватить скодтой сывæллæтты, скъоладзауты æмæ йæ уоцы фынмæ гæсгæ зыдтон, хорз нæ уыдзæни хъуыддæ. (Исп. Моргоева Аза 04.04.06. в с. Гизель, зап. Накусова Н. Архив автора).

75. Цы иу дзырдта мæ мад. Иухатт кæмæдæр, мæммæ гæсгæ Тохтиатæй уыдысты, уыдоны кæртмæ базгъордта саг.

Саг сæ кæрты смидæг и, ‘мæ ма æз, уæд мыл цас цыдаид, иу фондз – æхсæз азы мыл цыд, фæлæ ма æз афтæ куыддæр мигъгомæй хъуыды кæнын, йæ фæстæ батахтысты сыхæгтæ, чи фæрæтимæ, чи топтимæ, ‘мæ сæ лæг чи у, Алихан, уæздан лæг уыди. Йер æй æз куы хъуыды кодтон, уæд ыл иу сто шестнадцать лет уыди, <...>цыппæрдæс азы цыд, фæлæ саг цæм куы базгъордта, <...> кæстæрдæр уыдис, æз та бынтон сывæллон уыдтæн, ай сæ размæ рацыди, ратахти, мæ зæронд лæг, цастæ згъордтаиккам, йафтæ лæууыди, иу дæр, дам, уæ ма бацæуæд. Уый, дам, Хуыцауы ‘рвыст, зæд у, зæд нæ загъта, фæлæ уый, дам, Хуыцауы уазæг у, æмæ цæ нæ бауагъта, ‘мæ йæ марын дæр нæ бауагъта, æмæ куы ‘ризæр, уæд æй рауагъта, ‘мæ йæ хъæды ‘рдæм, <...> хос ныккодта, ‘мæ алыгъди, æмæ йе уæд мæ мад чи у, уый, дам, бафарста, Алихан, цæуыннæ йæ амардтой, цæуыннæ йæ бауагътой амарын, уый саг куы уыди, уæд, æмæ уæд, дам, таурæгъ радзырдта, иу хатт иу хæдзармæ балыгъди афтæ, саг нæ загъта, фæлæ æндæр цыдæр сыр, мæ йæ амардтой, ‘мæ дзы, вобщем, бахордтой æхсæвы, ‘мæ бинонтæй иу дæр нал райхъал. Йой фыдæй чи фæхæст и, йодон иууылдæр амардысты. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

76. Йер мой куы скодтон, Сындзыхъæумæ смой кодтон, йер Мишæтæ йом цардысты æмæ ардæм куы ‘рбацыдыстæм фæстæмæ, уæд махон шоферæй куыста, мæ æхсæв мæ фыны уынын æмæ махон цыма фæцæйцыдис кæдæмдæр, нæ-гъа, кæсын æмæ дын стъолыл цыдæр ратил и, йер цы уыдис, тымбыл уыди, æндæр æй нал хъуыды кæнын⁶¹¹, æмæ мæм йед чи у, иу зæронд лæг дзы фестæди, афтæ уыцырдыгæй, йер æз ацырдыгæй, уый та уыцырдыгæй, мæ æз уымæ куыд фæлæбурдтон, афтæ йæ лæг рацахста, йер йоцы лæг чи у, йой.

– Чи уыди, уый нæ зыдтай? – Д. С.

Уый нæ зыдтон. Æмæ йæ уый рацахста æмæ мæм дзуры, ма, дам, тæрс, ма, дам, тæрс, æз дам æй аирвæзын кæндзынæн.

⁶¹¹ Шарикы хуызон? – Д. С.

Ма, дам, тæрс. Ома, уый йæ нæ рацахста. Ма, дам, тæрс, нæ, дам, ахаудзæнис. Мæ уой фæстæ, йер куыд бацæуынтæ уыди, цы уыди, кауæй арæзтытæ-йедтæ, куыд уыди, бацæуынтæ, уыдæттæ радзырдтон нæ усæн, мæ мын нæ ус афтæ зæгъы, рухсаг уæнт сæ дыууæ дæр, æмæ мын нæ ус афтæ зæгъы, уый, дам, йæ лæгæй афтæ зæгъы, уый, дам, уыди. Уый мард уыди, æз æй нал рыййæфтон. Уый, дам, уый уыди. Мишæйы фыд чи уыди, йер махоны фыд, йой уыди. Фæлæ цы уыди, цы уыдис, нæ зонын. Æфсин – Бæцойтæй. Æмæ уый фæстæ, иу цас ыл рауади, нæ зонын, афтæ махон фæцæйцыди ам дæлæмæ, Холсты куыста, мæ куы фæцæйцыди, уæд ыл дур кæмдæр рахаудта. Мæ йафтæ кæм бадти, кабинæйы, йоцырдыгæй, йафтæ йæдыл разæй ма, рудзынджы фарс разæй чи и, буфер хуыйны, æви цы хуыйны, йоуыл æруадис, æндæр дзы ницы уыдис. Цæугæ-цæуын уæлейæ ратылди, мæ йыл рахауди. Мæ дзæбæх дуртæ уыдысты, зæгъы. Мæ йер, мæнæн уый фæстæ загътой, уый, дам, æй нæ рацахста. Афтæтæ-йедтæ. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с. Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

77. Фынтæ фенын. Мæ фыд куы амардис, уæд, æмæ йæ абон дæр мæхæдæг дæр нæ зонын, цæмæн афтæ рауадис, æмæ мæ фыдмæ кæрдтæ уыдис, ирон арæзт кæрдтæ. ‘Мæ йын йæ бырынкъ чидæр асаста кардæн. Æцæгæй, æцæгæй. Фæлæ йæ йæ фыдрайсом фæдтон. Йер æй абон куы бавæриккам, райсом æй, йер куы ‘рымбырдысты, йер уæлмæрдтæм цæуын афон, уæд цыдæртæ æмбырд кодтон, мæ кæсын, карды бырынкъ, æцæгæй, æцæгæй саст уыди. ‘Мæ ‘фсинты бафарстон, зæгъын ацы карды бырынкъ чи асаста, ‘мæ йыл иу дæр нæ басасты. ‘Мæ мын хъыг уыди, йер раст куы зæгъон, уæд. Йер иу смæсты дæн, мæ фыды фылдæр уарзтон мæ мадæй. Мæ фыд иу мæ мæстæй <...>, æз, дам, дæуæй куы уайын, уæд, дам, дæ мадæн коммæ нæ кæсин, ды та, дам, ын æххуыс кæныс. ‘Мæ та иу мæ мад (Бутатæй) смæсты и, сывæллон цæуыл ардауыс, зæгъгæ. ‘Мæ, дам, йафтæ нæ уыди. ‘Вæцæгæн мæ аборт исты кодта, цы, мæ йæ къухы нæ бафтыди. Фыдæн та ... Нæ дæн

(младшая). Æз дæн фæндзæймаг. Хистæр æфсымæр, стеод мæ хо, стеод та хо, стеод та хо, стеод та æз. Æмæ йер мæ уæле уыди æртæ чызджы, Азæ, Зинæ, Алычкæ. Мæ фæстæ дæр дыууæ чызджы. Æхсæз чызджы мæ æхсæз лæппуйы уыдыстæм. 'Мæ йер йодонæй æвзæртæ баззадысты, æфсымæртæй ничиуал и. Æмæ йоуыл ницыуал, цыма загътайын, фарстон, мæ куы ничи басаст, уæд, фæлæ æхсæвы мæ фыны фыды фæдтон. 'Мæ мын афтæ зæгъынц, йед, дам, мæ зæгъын, цы, цæуыл, дам, хæцыдтæ, цæуыл, дам, дзырдтай. 'Мæ зæгъын, куы ницæуыл. Нæ-а, цæуылдæр, дам, дзырдтай, æз, дам, æй зонын. 'Мæ мах цыма уæлейæ 'рцыдыстæм, хæхтыл, бæхыл хæцы, мæ иу къæдзæхы сæрмæ 'рбахизын хъуыди, мæ мæм йæ къух ралæвардта, ахиз, дам, ма, дам, тæрс. Мæ цыма 'рбахызтæн йемæ, мæ сбæдтæн, мæ 'рцыдтæн. Æрцыдыстæм. 'Мæ дыккаг бон кæсын, кæрдты та рымбырд кодтон уый фæстæ, мæ сеппæт дæр раст. Фæфарстон та, фæфарстон та, æмæ йыл ничи басасты, чи йæ сцыргъ кодта, йоуыл. Йабон дæр æй фæдзурын, йæдмæ гæсгæ, фынмæ гæсгæ. Фыды куы фенын, уæд хорзмæ цæуы. Мады арæх дæр нæ уынын, стеод æй нæ хатын. Фæлæ мын мæ фыд хорз у, йод æй фæзонын исты фыдбылызæй ирвæзын, фервæзыдтæн, зæгъгæ. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с. Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О БАШНЯХ

78. О заброшенных постройках.

– Чи дзы царди? – Д. С. (Имеется в виду, кто жил около святилища).

Тебиева Тамуся: Саулохтæ нæ фехъуыстон, æндæр цыдæр мыккаг. Йом ис ахстыты бууæттæ.

– Алкæмæндзы мæсыг и ам. Текатæ, Цгойтæ, Мырзагантæ, Гуытиатæ, Дзагойтæ.

Тебиева Тамуся: Найфæтты дзыхъхъытæ – уыдон дæр кувæндæттæ сты. Цгоев Мырзакул: Къул у, фæлæ дзы

дзыгъарджыты бууæттæ и. Афтæ хæлдздзæгтæ бирæ, иу цалдæр. (Исп. М. Цгоев (1929 г.р.), 01.11.01 в с. Харисджын зап. Д. Сокаева, Л. Гостиева).

79. Уартæ былыл иу мәсыг и, Текъаты мәсыг, сымах кæй акалдтат, йой, æмæ йæ чидæр агъуыст кодта æмæ йæ акалын мәнæ йай лæгæн, æмæ йай (золотка) йахæм чызг уыди, мәнæ мәсыг, зæгъгæ, мәсыг æмæ кукла, йахæм чызг, æмæ йæм уæртæ бакæсут, йе ‘фсæр ист у йер. Йæ русы хуынкъ. Æмæ йæ лæг йой акалдта, взарвать æй скодта æмæ йæ къухтæ ахаудтой йой фæстæ, йамæн та йе ‘фсæр. Трогать это (башню, в данном случае) нельзя. (Исп. Т. С. Тебиева (1935 г.р.), 01.11.01 в с. Харисджын зап. Л. Гостиева, Д. Сокаева, ир.д., перевод Д. Сокаевой).

80. Найфæттæ дзыхъхъытæ цæ хонынц æмæ дзы йер кæцы мыккаг дзы царди, уый дæр нæ зонын, бафæрсдзынæн. Æмæ дам дзы йахæм рæсугъд чызг уыди, ну чызджытæ дзы уыди, фæлæ иу чызг диссиджы рæсугъд. ‘Мæ цын æй кæсгон æлдар аскъæфта, æлдары лæппу. Æлдар æй йæхæдæг йæ фыртæн аскъæфта. Фæлæ йер дарддæр куыдтæ уыди, йой нæ зонын. Нæ йæ зонын, чи дзы царди йер йам. Фехъуыстон æй хъусгæ, фæлæ мæ фæрох сты. Йер чи дзырдта, уый куы фенон, уæд æй бафæрсдзынæн, кæцы мыккаг дзы царди, зæгъгæ. Нæ цæры, нæ. Просто дзы хæлдздзæгтæ и, æндæр дзы цæргæ ничи кæны. (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г. р.), зап. 01.11.01 г. в с. Харисджын Гостиева Л., Сокаева Д. Личный архив).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ ОБ ОБРЯДНОСТИ

81. Йер мæммæ диссаг кæсы, афтæ куы фæзæгъынц, ды дам чырыстон дæ, ды дам пысылмон дæ, адæймаг адæмы хъæр куы 'мбара, уæд, мæ цы фæнды дæр уæд, стæй фæзæгъынц, къуыдайраг дам, цы кæны къуыдайраг, къуыдайраджы Хуыцау нæ ратта. Кæд кусаг сты, уæд уыдон сты. Йой нæ сафы, кæрæдзийы нæ уарзæм æмæ, фылдæр йой сафы. Акæс ма дæлæ мæхъхъæлмæ, цæцæнмæ, цыфæнды ма, йордæм баивгъуыйай, нæ дæ ссардзысты, махмæ дæ сразу анымудздысты. Фыдгæнæджы нымудзын хъæуы, фæлæ кæрæдзиуыл нæ хæцæм. Æз алыран дæр фæзæгъын, йой нæ тынг сафы. Адæймаджы Хуыцау скодта.

– Куырттаты ком дзæбæх цæрынц? – Д. С.

– Иууылдæр цæрæм, фæлæ не 'гъдæуттæ фаллаг хохы хуызæн нал сты. Уæртæ Дæргъæвсы ком. Уым сæхæдæг сты æмæ цæм ничи ... Ам уырысæй, цæцæйнагæй ... Уыцы ныхæстæ ницæмæн хъæуынц, фæлæ, йертæккæ афтæ сты, зианы æрбады хистæр, æмæ сæр æмæ бæрзæй æривæрынц æмæ йæм æвналын нæ уадзынц, райсоммæ дам. Стдæсаздыд баныгæн, райсом ссу зианджыны хæдзармæ, мæ куывд скæ. Хæрисджыны афтæ нæ уыдис. Сæрæн иу йе 'гъдау куы бакодтой, уæд иу сæр дыууæ дихы акодтой, мæ бæрзæйы фыдтæ райуæрстой, райсомы кой хъуамæ сæрæй æмæ бæрзæйæ хъуамæ ма уа: куывды дæр, чындзæхсæвы дæр, æмæ зианы дæр.

– Мæрдыхсæвæр иу кодтой? – Л. Г.

– Мæрдыхсæвæр дæр иу кодтой, æлгъитæ дæр иу кодтой, фæлæ æртæккæ куыд кæнынц, афтæ нæ кодтой. Дæлæ кæдæм ахæццæ вæййы бадт, цæмæ бадыс, уынаффæгæнæг нæ дæ, лæгтадгæнæг нæ дæ, фæлæ ... Райсоммæ ды уырдыглаууæг уыдзынæ, ды хъæргæнæг ацæудзынæ, ды хæдзар кæнынбар дæ бадт, æндæр æртæккæ. Стæй сылгоймаг фæзиан и, йæ хæрдæдин, арахъхъæй йын куыд хæлар кæныс, йæ цæрæнбонты йæ къухæй куы нукуы ... никогда этого не было, кæнæ иу къуымæл акодтой, кæнæ иу ссадыхсид исты акодтой, водкæ йæм ратты, а гыццыл лæппу, рухсаг у, нæ уыди афтæтæ.

Стæй дæм дзурдзæн, мæнæн сæн рахæсс, æз водкæ нæ нуазын, афтæ дæр нæ дзырдтой, худинаг у уый, цы дын æрывæрдтой, рухсаг зæгъ, æмæ дæ хæдзармæ ацу. Ныр: «Лæппу, мæнæн ма водкæ рахæсс». Йафтæ цал хатты фехъусын, уал хатты мæ хорзæх уæд. Худинаг сты уыдон, худинаг. Гуыбын скъæт у, скъæт. Афтæ иу дзырдтой фыдæлтæ. Иухатт куы фæхудинаг уай, иу хатт ... уымæн фæстæмæ нал. Æнцад бад æмæ рухсаг дæ хæдзармæ ацы. Кæд йахæм мæгуыр дæ ... Æз иу ирæттыл дис фæкæнын. Æз йахæм лæг куы фенын, уæд йафтæ фæбадын æмæ цæм фæкæсын. Йер дæлæ кæнай, уæлæ кæнай, фараст зæгъай, къаддæр кæнæн нæй. Зианы. Иу цыппар дæр нæй, фондз дæр. Фараст цæуынц. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11.2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

82. –Бæхфæлдисын ма ды 'рбайæфтай? – Д. С. **Куыд нæ. Уый хъуамæ полностью ифтыгъд бæх уа.** Федтон æй. Уæлæ Хидыхъусы. Бæхыл хъуамæ уа, йæ дзылар дæр дзæбæх уа, саргъ дæр арæст уа, стæй хъуамæ кæмæн æй фæлдисой, уой цухъхъа, йæ нымæт йæ саргъыл, йафтæ йæ дыууæрдæм æруадз. 'Мæ зæронд лæг æй бакæны йæ размæ уæлмæрдмæ, 'мæ бафæлдисынц уым. Баласынц æй [уый фæстæ] хæдзармæ.

Уæлæты дам дæ бар куыд цыд, афтæ дам дæлейы дæр дæ бар цæуæд.

– Мæздæгмæ исчи фæцыди? – Л. Г.

– Ничи.

– Хæдзæртты адтæй нывтæ? – Л. Г.

– Махмæ нæ уыди икон никуы (Мырз.).

Тебиева Тамуся: Æртæккæ дарынц, фæлæ фыццаг ничи. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11.2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

83. –Рæхыс? – Д. С. –Есть старинные предметы? Вроде мыли цепь в роднике? – Д. С.

– Æхгæд нæ фæуый Мади Майрæни дзуар? – Л. Г.

Никуы дзы æрыйæфтон (дæгъæлтæ). Сонт-мырт уырдаæм ничи цыд, дын зæгъын, сонт-мырт. Уæллæхи кæд кодта, уæддæр. Стеод дæлæ Хуыцауы дзуар дæр, ныр йæ хуылфы бадынц æмæ пить кæнынц.

Æз æрыйæфтон, гæххæттын æхца нæ æвæрдтой. Фынндæс капеччы иу æвæрдтой, сесрæ æхцайæ. Бæмбæджы уый мæнæ куывды куы цæуай, уæд чъиритимæ. Æмæ мæ æртæккæ ма чи æвæры. Иу хæцъил дæр ын нæ хъæуы мысайнаг æвæрыныл.

Кувын, алкæмæ нæ кæнын, фæлæ дæргъвæтин цæуы, нырма кæронмæ никуыма скувын, куыддæр æфсæрмы фæкæнын. Æз та афтæ фæзæгъын, йер иу дзуары кой скæн, мæ иннæйы фæуадз, уый дæр. Æппæты уæлейы дæлæмæ райдайынц Хуыцауæй Уастырджимæ, мæ уæлæ комы сæрмæ суанг Мæздæгмæ. (Исп. Цгоев Мырзакүл (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

84. Мæ уый зыдта кæсын уонæй. Æз уый хорз хъуыды кæнын. Цæвиттон йер мæнæ Рагъы дзуары куывд куы уыдис, уæд уым хъæумбырд уыди мæ бадтысты фынгыл, мæ йын уон схастой, уон-иу асыгъдæг кодтой, йæ дзидзатæ-иу ын къухæй ахицæнтæ кодтой, мæ-иу дзы акасти, мæ дзы ныккасти, стæй йæ сæр атылдта, мæ афтæ зæгъы, Уæрæсе, дам, ахъар у, Уæрæсе, дам, нал и. Мæ уæд худын байдыдтой, йер, дам, æй базыдта. Йосиф, Йосиф хуынди. Уæд исчи бахастайд йæ ныфс? Йестæй уæд цас рацыди, хæстытæ уыдысты, мæ йæм баздæхтысты, мæ ай та магуыр зæронд лæг уыдис, æнæуый та дзæбæх дзырдарæхст, æмæ-иу афтæ, цыма йæ аххосæй райдыдта хæст. Фæлтау, дам, ме 'взаг куы бахус уыдаид. Фын æм нæ цыди. Никуы-ницы. Уоны касти. Йæ фыды фыдæй, дам, æм æрцыди. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района) в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

85. Саг сывæллæтты хъомыл кодта таурагъты, уый зонут, нæ? Барс та тых у, æмæ уымæн и нæ гербыл. Нæ

фыдæлтæм уымæй нымад дæр ницы уыди. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района) в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

86. Мæ мад-иу афтæ загъта, тынг-иу куы стыхсти афтæ, æз, дам, арвы дуар гомæй фæдтон, æвзæры 'рдæм: «Æз арвы дуар гомæй фæдтон». (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района) в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

87. Пирогы руками. Лыг кæнын æй нæ хъæуы. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района) в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

88. Махмæ чындзыл разгæмттæ нæ кодтой. Кæлмаерзæн иу ыл скодтой, йæ цæсгом гом. Бæхыл бадти. Æндæр цыдæр къаба йын уыдис. Кæд зымæг уыди, уæд ыл исты кæрц скодтой æдтейы. Разгæмдтæ нæ уыди махмæ, зын ссарæн уыдысты 'вæццагæн, æмæ иу афтæ чындз бæхыл бады, æмæ æмдзуарджын æмæ йæ къухылхæцæг йæ фæйнафæрсты цæуынц, цæмæй йыл, фæтæрсын дæр зоны, мæ йæм уый тыххæй хæстæг цыдысты, мæ афтæ цыдысты, хистæр разы цыди, стæй уыдон æртæйæ фæд-фæдыл цыдысты, астæуæй чындз, стæй кæстæртæ, бæхтыл хъазгæйæ. Уыдон бæхтыл цæугæ нæ кодтой, хъазгæ кодтой, йæ алыварс ратæх-батæх кодтой æмæ джигитовкæ кодтой. Мæ ахæм рæсугъд уыд, ахæм рæсугъд. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района) в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

89. Фæлдыстой бæх. Махмæ тынг кадджын цæрагөй уыдис. Махмæ æнæ бæхæй цæрæн нæй. Махмæ ослик нæ дардтой. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района) в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

90. Уый дæр раст у, чырдымбæлæг. Ну, если соблюдать кæнай, уæд иууылдæр раст сты уыдон. Æз, мæнæ йер гыццыл ма куы уыдтæн, гыццыл, зæгъгæ, йер скъолайы уже, цалæмты ахуыр кодтон. Мæ мæ мад хæрзæмбæлæг уыди. Мæ иу йер куы тарстæн, экзаментæ исты куы лæвæрдтон, уæд иу мæ мады ракодтон мæ разæй, ма рацу, зæгъгæ, мæ иу обязательно цыппар кæнæ фондз, уымæй дæлдæр никуы райстон. А бывало так, мæ урок тынг хорз зонын, мæ иу йер цæмæй тæрсын, экзамен нæм уыди, просто уроктæм цæуын. Мæ рацыдтæн, мæ нæ сыхы та уыди йахæм, тынг æвзæр æмбæлæг. Уый дыл куы амбæлдаид, уæд или искуы мæлгæ акодтаис, или та дыл исты рцыдаид, йахæм уыди. Я соблюдала æмæ скъоламæ рцыдтæн, урок райдыдта. Мæ мæ къух кæнын афтæ, тынг хорз зыдтон мæ урок, ну йер мын приятно, куы дæ бафæрса, дæ урок куы зонай, мæ мæ нæ фæрсы, нæ фæрсы, зæгъын, бафæрса ма мæ, йемæ уæд ахуыргæнæг мæ стыхсти вæццæгæн, мæ, рацу радзур, зæгъгæ, мæ рацыдтæн, нæ дæ бауырдзæн нæ, иу ныхас дзурын нал базыдтон, ныззыгъуыммæтæ дæн. Йер цæмæн афтæ растеряться скодтон, не первый раз на уроке. Мæ мын афтæ зæгъы, дæ урок куынае зоныс, уæд, дам, дæхи цæмæн бафæрсын кодтай, фæрсинаг дæр нæ дæ, йер, дам, дын ныртæккæ два куы сывæрон. Зыдтон æй, зæгъын, зыдтон, йер йафтæ æмбæлæг йер йафтæ у.

– Æлгъыст?– Д. С.

Мæ-а, йер æлгъысты тыххæй нæ зонын, единственное, может, уый тыххæй дæр нæу, фæлæ тæригъæд цæуы, уый дæр та я уже убедилась. Мæ сдзурын дæр нал фæуæндын, чидæриддæр мæ тæригъæды бацыдис, мæ йодонæн цæ уже фæдтон, как они расплачиваются, уже это у меня было три случая. Нæ йæ зонын, йер уый тыххæй у или это случайность, уый дæр нæ зонын. (Исп. Цахилова В.А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора.).

91. Цоппай. Уыдысты, стæй ныртæккæ дæр сты, фæлæ раст зæгъгæйæ æртæккæйы адæмы бирæ хабæрттæ нæ уырнынц.

Куы цын фæдзурай, уæддæр цæм маенæ хынджылæджы хуызæн кæсынц. Æз мæхæдæг æрыгон уыдтæн, æхсæзæм къласы ахуыр кодтон, быдырдзаутæ быдырмæ куыд нæ цыдысты, Дыгуры Габола, уый уыдис бригадир, ‘мæ адамыл æрзылди, мæ цæ быдырмæ акодта. Быдыры фæкуыстой сихортæм, рæстæг æвиппайды аивта, ‘мæ йахæм тыхджын уарын рацыди, йахæм, ‘мæ адам лыгъдысты быдырæй, фæлæ уым чи куыста, уыдонæн цæмæндæр ралидзын сæ бон нæ баци, арв æрцавта бригадиры. Дыгуры Габолайы, кусаг, стæй куыстуарзаг лæг уыди, дыууæ фырты йын, ус, æмæ уый дæр уыдис быдыры. Арв æй куы ‘рцавта, уæд саусыгъд баци, æмæ быдыры кусынмæ чи нæ уыди, уыцы адам дæр æй куы фехъуыстой, уæд иууылдæр ‘згъордтой йордæм, æрвдзæф Габолайы уынынмæ. ‘Мæ ма дзы цы федтаиккой, басыгъди. Æппынфæстаг – басыгъди, æмæ сфæнд кодтой уæлмæрдмæ йæ бахæссæм, хæдзармæ ма дзы цы хæссæм, мах дæр хистæрты фæстæ згъордтам, ‘мæ куы зæгъын, æз æхсæзæм къласы ахуыр кодтон, мæ уæдæй нырмæ цас рацыд, ныр мыл æвдай фондз азы цæуы, мæ куы бацыдыстæм, уæд мæм диссаг куыд нæ фæкаст, сеппæт дæр уыдысты бæгъæмвад, сылгоймæгтæ дæр, нæлгоймæгтæ дæр æмæ цоппай кодтой, цоппай, зæгъгæ, йер æрхъуыды кæ, æрыгон сывæллæттæ цоппайæн цы ‘мбрстой, фæлæ йæ алыварс йафтæ: «Цоппай, цоппай, Уациллайæн табу, йæ фыдбылызтæй нæ фæирвæзын кæнæд», – йафтæ ныхас кодтой.

– Зæххы йæ нæ баныгæдтой – Н. Н.

Нæ йæ баныгæдтой зæххы уæд. Мæ куы сфæнд кодтой, уæлмæрдмæ йæ ахæссæм, зæгъгæ, уæд ыл цыма маенæ исчи фæтæген бакалдта, йафтæ æвиппайды ссыгъди, стæй та фæстæмæ йæ уæд загътой, Уацилла йын кæм ысныв кодта, йоцы ран æй уадзæм, æмæ ахуыссиди, æмæ йæ алыварс зылынц, фæндыр дæр райстой, æмæ дзы афтæ исты цагъд нæ, фæлæ æрмæстдæр дзы йæ зæлтæ цыдысты, фæндыры зæлтæ, йафтæмæй æртæ хатты сфæнд кодтой йæ рахæссын уæлмæрдмæ. Мæ та иу фæстæмæ ногæй ссыгъди. Йод уже хистæртæ, хистæры лæгтæ чи уыдысты, стæй сылгоймæгтæ,

уыдон загътой, раз йордæм сфæнд кодтам, уæлмæрдмæ йын нæй хæссæн, уайтагъд фæстæмæ ссудзы, зæгъгæ, йод æй ныууадзæм. Рухс Уацилла йын æвæццагæн йахæм суд ыскодта, йахæм ныв ыскодта, æмæ йæ ам уадзæм. Йемæ йæ йеод йафтæмæй ныууагътой. Йемæ уæд иууылдæр рацыдыстæм, уым ма дзы ас адæмтæй чидæртæ баззæдысты, æхсæвы йæ уæддæр афтæ иунæгæй нæ ныууагътой. Йер цæй тыххæй, уымæн йер, кæй зæгъын æй хъæуы, мах цы зыдтам, йестæй уыцы ран сарæзтой памятник, цыртдзæвæн. Æмæ йодæй абонмæ Дыгурмæ йоцы æрвдзæвды бæрæгбон у стыр бæрæгбоныл нымад.

– Мæ йын зæппадз нæ сарæзтой? – Д. С.

Йой зæппадз у. Йой ын сарæзтой æмæ абон дæр, йеныр хистæр кæд нал и, уæддæр чындытæ, кæстæртæ æмæ йæ йодон кæронмæ хæццæ кæнынц сæ кадджын бæрæгбон. Æмæ хонынц Уацилла йæ æрвдзæвды бæрæгбон. (Исп. Базоева-Накусова Тамара, 05.04.06 в доме Базоевых в с.Гизель, зап. Накусова Н. Архив автора.).

92. Йер иу раздæр иу баныхас кодтой, йер мæнæ ахсæв цæмæй йер æз æй афтæмæй фехъуыстон, цæмæй йæм йæ лæг йоцы ‘хсæв ма бавнала, йой тыххæй, зæгъгæ. Мæ иу æй йер йафтæ йæд куы уыдис, йер чындыæхсæв æрсабыр ис, зæгъгæ, уæд иу баныхас кодтой, сæрмагондæй, мæнæ йæ йодонмæ скъæфдыстæм, зæгъгæ, мæ иу æй кæм рудзынгыл, кæм цы, мæ иу йафтæмæй ахастой. Уæд иу дыккаг бон мæнæ цыма сæхи чызджы æрвитынц, йахæм чындыæхсæв иу скодтой, мæ йер мæнæ мæнæн мæ файнусты дæр йафтæ айæд кодтой, ахастой æмæ æртæккæ йоцы хæдзар, ай мæхи хæдзар у, зæгъгæ, сæ ус, ай, дам, мæ мад у, уый мæ хо у, ай ме ‘фсымæр у, зæгъгæ. Йер ... фыс, æртæ чъирийы мæ фыс. Æмæ иу йоцы ... Дыккаг бон (æй раскъæфтой – Д. С.), дыккаг бон райсомæй, скодтой. Райсомæй иу скодтой, цы ‘мбæлы уыдæттæ, мæ иу хъæзт сарæзтой, мæ дын æй загътон, мæнæ чызг куыд æрвитынц, афтæ, мæ иу сихорыл йæ къухыл рахæцыдысты, æцæг фистæгæй, мæ иу æй афтæ бакодтой. Фæндырдзæгъдгæ,

афтæ мæнæ йæдæй. (Переодевание). Ахæмтæ-йедтæ ницы æрыййæфтон æз. Мæнæ ма нæм йæд уыдис. Дыккаг бон ма иу йер æрæджы ма скодтой махоттæ, чындзы донмæ кæнын. (Вопрос о переодевании – В. Г.). Фыццаг, æртæккæ нал и ахæмтæ-йедтæ, фæлæ фыццаг уыдис. Йер мæнæ ацы йæд чи у, мæнæ Дзагуровайæн йæ фاینуст, Изетæ мæ сыхаг у, æмæ йæ Брутмæ æрхастой, уырдаг æрцыди чындзы, æмæ, дам, йед чи у, йер къуымы лæууын нæ чындзæй, æмæ, дам, дын мæм иу сылгоймаг æрбацыди, ахæм тыппыртæ сылгоймаг, уый та уыди мæ хицау, мæ йæ уæлæ къабатæ йедтæ скодта, мæ, дам, æрбацыд, мæ, да, мын афтæ-афтæ кæны, æз та, дам, уæ ног сыхаг дæн, зæгъгæ, мæ, дам, æвнæлдтытæ-йедтæ кæны, мæ, дам, фыццаг æй нæ фæхъуыды кодтон, уый фæстæ йæ куы федтон, уæд, дам, мын ахæм неудобно. Лæг усы дзаумæттæ скодта, мæ йафтæмæй чындзмæ бацыди, æз, дам, уæ сыхæгты зæронд ус дæн. (Исп. Алдатов Константин 24.03.2002 г. в с. Гизель, зап. Джанаева О., Газданова В., Сокаева Д. Архив автора.).

93. Æртæ чъирийы иу, хурныгуылыны ‘рдæм иу цæ скодтой, æмæ цæ лыг кодтой хурскæсæнырдыгæй хурныуылæнырдæм, тæбæгъæн зилæн нæ уыди, стæй уæд галиуæй рахизырдагæм, стæй уæд та фæстæмæ галиуæй рахизырдагæм. Уæлейæ дæлæмæ галиуæй рахизырдагæм, стæй уæд галиуæй рахизырдагæм, стæй уæд галиуæй хæрдмæ. Против часовой стрелки. Æз ма цы федтон, мæнæ ам нæхимæ, фондз йедтæмæ нæ лыг кæнынц, фондз хайы куыд рауайой, афтæ. Корнаты Казбег, уыдонмæ куы уай, уæд æй мæнæ афтæ нæ лыг кæнынц, алыг æй кæны хурскæсæнæй хурныгуылæнмæ, стæй йæ алыг кæны мæнæ ардыгæй, мæ афтæ, мæ дзы рауайы фондз хайы. Крест нæ кæнынц. Дыгурон лæппу у, фæлæ кæцæй у. Он не мусульманин. Мæ æз дæр фыццаг хатт уымæ федтон. Фондз, æмæ, зæгъын, цæмæ. Мæ, дам, уыдон æртæ кæрдзыны сты. [Ножом нельзя дотрагиваться?] Уый дæр иу фæхъуыстон. Фæлæ иу къухæй лыг кодтой махмæ æрмæст дæр æртæдзыхоны Гуыл гуыл уыди. Гуыл мын сфыц, зæгъгæ.

Ахæм дæргъæццон. Кæрдзынтæ дыууæ, иу та гуыл. Æртæ æртæдзыхоны та иу куывтой мæнæ дзүæрттæн, æмæ иу уыдонмæ кардæй æвналаен нæ уыди, йер сеппæт нæ хъуыды кæндзынæн. Фæлæ иу мад кодта æртæдзыхоны. Æртæ кæрдзыны скодта, уыдон та хицæнæй. Мæ иу кæрдзынтæ кардæй алыг кодтам, æртæдзыхонтæм та кардæй нæ уагъта. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

94. Мæ-а, нæ зонын. Сывæллæттæ, мах сывæллæттæ о, фæлæ хистæртæ дзы уыди, йед, дам, Таратæм Ныма, зæгъгæ, ахæм зæронд ус уыди, мæ уый иу касти хъоранæй, стæй, Нæхъусатæм уыдис Дха æмæ Бабу, уыдон дæр хъораны кастысты, йер хъоран иу чи кастис, йодон иу кодтой цоппай. Уый, æз æй куыд зонын, афтæ цоппай, кæрæдзийы къухтыл иу ныххæцыдысты, мæ иу йæ алыварс, нæ-а, уый нæ хъуыды кæнын, фæлæ-иу иу цыдæр иухуызон зарæг кодтой, 'мæ иу йæдæн йæ алыфарс, йоцы цæф чи у, йомæн йæ алыфарс кафыдысты. Стæй ма нæм хъæуы ис афтæ хуыйнынц, Ногъайы уæлмæрдтæ, йер æй уырыссагау, Ногайское кладбище, Ногъаты уæлмæрдтæ, мах та йæ хонæм лыстæг уæбæуттæ, мæ иу уом хъазыдыстæм, мæ иу нын дзырдтой: «Исты низ уыл бахæцдзæнис, исты низ уыл бахæцдзæнис»: Афтæ ныгæд сты, мæнæ афтæ, къуыбыртæ-къуыбыртæ, цырттæ дзы нæй, мæ бирæ сты. Тынг стыртæ сты, стæй нæ къахын чи уадзы, ничи нæ уадзы, стæй нæ уæндыдыстæм къахын. 'Мæ йер дæр афтæ сты, Ногъайы уæлмæрдтæ, мах та цæ лыстæг уæбæуттæ хуыдтам. Нагъ, йоцы иухузон сты, фæлæ йæ тæккæ дæлейы ис сыджыт къахæн, дæлейы сыджыт къахæн уыди, мæ иу уым сыджыт куы къахтай, уæд дзы йахæм бур æлыг уыди, йахæм бур æлыг, ахæм, мæ дзы дон нæ хъардта. (Исп. Накусов Таймураз в 2000 гг. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

95. Гуда (игра). Зазхæссæн. Алæм. Алæм йафтæ дынджыр уыдис, дынджыр. Полтора метра, даже больше. Цæмæн, допустим хъæд, æлæм хуындис, æмæ йой уыдис

йæ мæнæ тырысайы хъæд куыд вæййы, тырысайы, йоцы тырысайы хъæдыл иу бакодтам угæрдтæ, мæнæ йер хъæд у йай, ардыгæй ардæм угард. Угард у бæрæгтæнæн. Æмæ иу йод теман чи у, дынджыр судзин теман, йой-иу дыууадæсгæйттæ, æртындæгæйттæ-йæдтæ бахъуыди адæймаджы, мæ йодон уыдысты дахалас. Мæ иу иу рæнхъыл къæмпæхъ ауагътаис, иннæ рагъыл кæм æнгуз ауагътаис, иннæтыл фæткъуы, мæ иу дзы рæсугъд узортæ рауади. Мæ йой хуынди æлæм. ... Йой иу афтæ къулыл йæ сæрмæ, йæ сынтæджы сæрмæ ауыгъд уыди. (Горизонтально). Стæй иу йæ бон куы 'рхæццæ ис йæдæн, зазхæссæнтæн иу йæ бон куы схæццæ ис, йод иу æй уæлмæрдтæм ахастой бæхыл. ... Махмæ сынтæг нæ фæвæрынц, чи амæлы, уымæн ... уый фæстæ (после 40 дней), афæдзы мидæг иу хатт вæййы, зазхæссæн. Йер æй иуæй-иу хæттыты Ног аз аразынц, Бадæнтæ, зæгъгæ. Махмæ та йой Бадæнтæ хуыйны. Уæлмæрдтæм иу æй ахастой. Бæхыл иу æй лæг ахаста, мæ иу æй тилгæ ахаста, цæгъдгæ, мæ иу фæндæгтыл калдис, æмæ сывæллæттæ йæ фæдыл тахтысты, мæ иу æй йодон æмбырд кодтой. Æмæ ма иу дзы чи баззадис, уый иу æртыдтой, мæ иу æй устытæн байуæрстой. Уый иу уом ныссагътой. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

96. Сæныкк мæнæ йардæм Хуыцауы дзуармæ фергæвдынц. Мæнæ ма Джеоргуыбайы фергæвдынц сæгъ. (Исп. Дзбоева-Мзокова Заида в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О ЧУДЕСНЫХ БУСИНАХ.

97. – Фердгуытæ фæдарынц? – Д. С. Æнæуый хъуыстон, фæлæ махмæ нæ фæдарынц.

Тебиева Тамуся: Мадымайрæмы дзуары бын уыди фæрдгуытæ, цъæхфæрдгуытæ. Мæнæ Цыбыртæй, Мырзаганты ус Любæ, йой иу дзырдта, дзуары бын фæрдгуытæ ис, зæгъгæ. Йер уымæй дарддæр. Цы фесты, уый бæрæг дæр нæй.

Цгоев Мырзакул: Уым дыууæ цеты сæвæрдтой, позолоченытæ. Мæнæ та Джеуæргуыбайы ссæудзыстæм мах, кæрдæгхæссæны дæр фæцæуæм ... Йер фыдæлты æгъдау афтæ уыди. Йер фыд кæм бадти, фыд, уырдаæм йæ кæстæр нæ цыдис. Æфсин кæм уыди, уым чындз нæ бадти. Ныр та иннæрдæм сты хъуыддæгтæ. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О ЖИЗНИ.

98. Хъулæй ничиуал хъазы, гъæлæ-мæлæйæ ничиуал хъазы. Хъулæн цал номы и – бирæтæ нæ зонынц: æхсæз номы йын и: цыг, фыр, сах, тол, ныгътæ мæ мытыл, æхсæз номы. Æмæ иу уæддæр а-а къухтæ æмæ иу уæддæр ныццæв æй, æмæ кæд афæлдахай, уæд дæу, æмæ иу дзæкъулы дзæгтæ æрымбырд кодтам. Ихыл хъазыдыстæм, дæлæ доныбыл, ихыл. Гыццылтæй, мæ барвыхс уæддæр. (Рукавички). Ныртæккæ куы нæй, уæд ма уæд кæм уыди, мæ уыдæттыл чи хъуыды кодта. Дзоныгъæй куыд бырыдыстæм, о! Хъæлæ-мæлæ лæдзæгæй хъазыдыстæм. Хъæлæ-мæлæ мæнæ йой йас йедтæмæ нæу. Мæ йæ йæдыл нывæр æмæ ныкъкъуыр æмæ дæ лæдзæг æрывæр, мæ дын æй æрбахсдæн, мæ кæд акъуыра, уæд та ды. Хъæл æмæ лæдзæг. Хъæл иу куы атахти, уæ иу лæдзæг æрывæрдта æмæ йæ æрбахста æмæ иу йæ кæд акъуырдта лæдзæг, уæд та иу ацыд æмæ иу къуыр. Рæсугъд конд уыди йой йас йедтæмæ нæ вæййы, мæ йæ цыппæрдигъон самайынц... (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

99. Мæкъуыл мит иу афтæ, йæ цъери, йæ цъупп дæр нал зынди, йæ хъил ма иу кæд гыццыл зынд, мæкъуыл – нал. Мæ иу хъæдын пиллæттæн мит скъахтой, стæй иу бынмæ ныххæцца сты дыууæйæ, мæ иу уом бабастой гæрзбæттæн цъерийыл, стæй иу уæлейы, мæ иу æй стæй сыппæрстой. Йер иу арæн бакодтой цъериты мидæг цъуйтæ (рябина). Мæ иу

цæ зымæг иу садджын сты. Мæ иу нæ зыдтой, цъерийы бын кæм и, мæ иу куы разынди, уæд цын æхсызгон уыди. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

100. Мæ фыд та уыдис кадæгтæнæг. фæлæ гыццыл чызг уыдтæн, мæ дзы ницы бахъуыды кодтон. Мæ иу нæ сыхы устытæ мах дуармæ, мæ нæм уыдис палисадник мæ иу...

– Уый кæм?– Д. С.

Фарныхъæуы, мæ-иу байтыдтой, мæ мад-иу зæххы байтыдта цыдæр йæдтæ телогрейкæтæ йедтæ, мæ-иу омыты сбадтысты зæронд устытæ, мæ иу мæ фыд та бадти сæ астæу, æз та гыццыл чызг, мæ иу мады бын бабырыдтæн, мæ сын иу уым таурæгътæ кодта. Стæй уæд цагъта хъисын фæндырæй, йæхæдæг иу скодта мæнæ кадæг, æмæ йоцы хъисын фæндырæй цагъта, мæ йæм йæхæдæг зарыди. Стæй уæд фæндырæй дæр гыццыл цыдæртæ цагъта, мæ иу йомæдæр зарыди, мæн дæр стæй ахуыр кодта, ну, йед мын иу зарыди, мæ иу мотив мын иу зарыди, мæ æз та уой, хъуамæ уæд фæндырæй ацагътаин, мæ иу æм уæд зарыди. Мæ иу кæм фæрæдыдтæн, уым та иу загъта, мæнæ ам раст нæ цæгъдыс, мæ та иу мын æй уæд ногæй азарыди, мæ афтæмæйты-афтæмæйты, мæ цæ иу уæд сахуыр кодтон. Хъисын фæндыр, йæхæдæг æй скодта, вобщем цыдæр къодах ссардта мæ, мæ уый скъахта. Æмæ йын, струна куыд хуыйны иронау, уый та бæхы къæдзилы йæдтæй скодта, хъистæй, хъистæй, йодонæй йæ скодта, мæ иу цагъта, стæй уæд мæнæ йæ, цы хуыйны, афтæ дзы кæмæй фæцæгъдынц?

– Смычок– Д. С.

О, смычок. Уый дæр, йæдæй, ну, хъæдæй, æмæ йын йæд нымæтын йæд скодта, бынæй, йер цæгъдгæ дзы кæцырдыгæй кодта, йоцы фарсыл. ... Æртæ уыдысты (волосы коня – Д. С.). Хæрз æрæджы дæр ма нæхимæ уыди, фæлæ уый фæстæ уже нæ хæдзар ауæй кодтам, мæ цы фесты, мæ-а. Цытæ дзурыс, ницыуал дзы ныууагътой, æппындæр дзы мах дзумайæ ницы баззади уым, чи цæ балхæдта.

– Цыллæ хызтæ ... Цы фесты? Æгънæджытæ дæр? – Д. С.

Æгънæджытæ нæм нæ уыди. Фæлæ цыллæ кæлмæрзæнтæ мæ мад йæхæдæг кодта. Балхæдта иу цыллæйы кæлмытæ, мæ нæм тынг бирæ уыдис, мæ цын иу мах, йер гыццылтæ нæ уыдыстæм, мæ нын иу загъта, ацæут, мæ тутайы сыфтæ æрымбырд кæнут, зæгъгæ, мæ иу æртыдтам, нал иу ныууагътам сыф бæлæстыл, мæ цæ иу æрбахастам голджыты дзаг, тынг бирæ нæм уыди. Мæ йодон йæдтæ не 'скæнынц, кокон иронау куыд хуыйны, уый нæ зонын. Вобщем иу стымбылтæ сты, куколкæ иу систы, мæ æддейы йæдæй сед вæййынц, кокон æмæ уый фæстæ иу фыцгæ доны цæ иу ныккалдта, мæ уым йæ цыллæ чи у, уыди мæнæ афтæ æндах, мæ сæхæдæг райæд вæййынц, афтæ æндах. Мæ иу райста мæнæ ахæм хъæдæй, мæ цæ иу уоуыл тыхта. Стæй иу скодта мæнæ афтæ фæйнаг, мæ йæ уоуыл тух æндæхтæ, стеод къæбæлтæ скодта, цæмæй вязать кодта, йахæмтæ йæхæдæг скодта цъылинаджы хъæдтæй, мæ цын разæй æфсæйнагæй мæнæ йед.

–Нæ базондзынæ – Д. С.

Йæ кæнын ома, вязать кæнын. Мæ-а. Йер йой куыд нæ базыдтон, мæ мад цас скодта уый зоныс, бирæ. Мæ цæ афтæ падарæктæ фæкодта. Махæн бирæ, мæнæ афтæ кашнетæ, шарфытæ скодта, мæ мын æй, скъоламæ иу куы цыдтæн, уæд мын æй уой кæнын кодта, цыма, зæгъын, ног чындз дæн, уый хуызæн, мæ иу æй нæ куммæдтон, мæ иу мæ мад искуыдæм цæхæрадонмæ куы фæци, уæд иу æй бамбæрстон, мæ иу алыгъдтæн.

Цъылинагæй, кæсма мæнæ йер ай йас нæ, цъылинаджы хъæдæй æмæ йыл йахæм наконечник, йæдæй иу скодта, пъеро куыд уа, раздæр иу цы пъеротæ уыди, æртæккæ нал и ахæмтæ. Йер йæ формæ йахæм, йæдæй, æфсæйнаг дæр нæ уыди, фæлæ ахæм лыстæг, тæнæг йæдæй, стальной дæр на-а, ну сталь – уый бæзджын у, алюминий. Мæ иу ын йомæн скодта наконечник, мæ йафтæмæй вязать кодта. Мæ кодта йоцы шарфытæ стæй уæд кæлмæрзæнтæ, мæ цыл иу рæсугъд хаутæ. Сæ кæрæттæ дæр цын рæсугъд кодта. Рисунки вот по краям. Астæуæй на-а, фæлæ иу по краям, стæй иу цæм уый фæстæ хаутæ или та иу цыл мæнæ ахæм йæд тоже, мæнæ сеткайы хуызæн, æцæг

ставд сеткайы хуызæн, ахæмтæ дæр иу цын скодта. Уæй цæ нæ кодта, фæлæ цæ нæ хæстæджыты молодой чызджытæн сеппæтæн дæр падарæктæ афтæ. Вот какой был ей интерес. Урсытæ? Мæ-а, сау нæ. Мæ сау нæ вæййы, уый цæ ахоргæ скæнынц. Æндæр саутæ нæ вæййы. Æрмæстдæр урсытæ. Уый алыхуызæттæ кодта. Йер шарфытæ чи сты, уыдон ставддæр уыдысты, ставддæр йедтæ, фæлæ йедтæ та, кæлмæрзæнтæ та уже йæддæр лыстæг лыстæг, мæнæ обычно чындзыл чи вæййы, ахæмтæ. Уыдон та лыстæг.

–Мадай дын цы базади? – Д. С.

Йер æз. Йæ х’уссæджытæ мын базадысты, стæй к’ухдарæн. Мæ мæ к’ухдарæн радтон. Маехæдæг ын æй радтон обручальное, мæ йæ мæ хойæн радтон, йед, зæгъын, магуыр, мæ фыдæн ма раздæр ус уыдис, амарди уый, мæ йын йоцы чызгæй уыдис чызг æмæ лæппу, стæй уæд мæ мады куы æрхаста, уæд, да, уæд мах та рацыдыстæм, æз мæ мын дыууæ æфсымæры, мæ ер ацы хойæн тæриг’æд кодтон, омæ зæгъын, сидзæр, уæддæр ын фыды ус уыдис, зæгъгæ, мæ иуын тæриг’æд кодтон, мæ йын к’ухдарæн уымæн радтон, мæ мады номыл æй, зæгъгæ, фæдардзынæ, х’уссæджытæ та ныууаг’тон мæхицæн, зæгъын мæ чызгæн цæ ахуынкъ кæндзынæн йæ х’устæ, мæ йын цæ бакæндзынæн, нæ хæдзарæй фесæфтысты. Йендæр мæм ницы базади, уымæн мæм дзы ницы базади æмæ мæ мады фæстæ йер хæдзары ничи уал уыди, æз мæ мадимæ цардтæн, мæ уже ам горæты квартирæ, ну, мæ мады фæстæ райстон, фæлæ йер мæ хистæр æфсымæр чи у, уый разы сæрты куыд ахизон, уый та цардис Бесланы, мæ йын уыдис дыууæ чызджы æмæ иу лæппу, мæ зæгъын лæппу армийæ ссыд æмæ дзы уый цæрæд нæ мады хæдзары, цæмæй йæ номыл уа, мæ иу зæгъын выходнойты уырдæм цæудзынæн, уæд нын память уыдзæнис, нæ мады мæ нæ фыды номыл, зæгъгæ. Æмæ дзы ницыуал базади, хæдзар ауæй кодтам.

– Æгънæджытæ? – Д. С.

Мæ нæм ахæмтæ нæ уыди. Мæ-а, может не сохранились.

– Кинжал? – Д. С.

Уыдис æм. Кинжалтæ дæр йæм уыди, стæй рог – сыкъатæ.

Винтовкаæ дæр æм уыди, йер уой та мын, маенæ диссæгтæ, хърымаг, о.

От бабушки. Их не помню. Ну бабушкайы æз нæ хъуыды кæнын, нæдæр дедушкаæ, нæдæр бабушкаæ. Фæлæ иу маæм дзырдта, маенæ йай маæ мадæй баззад, зæгъгæ, хуыйæн машинаæ. Къухæй зилгæ машинаæ. Хуыйæн машинаæ «Зингер», маæ уый дæр цыдæр фæци. Дорогой подарок. Стæй ма йæм баззадис маенæ арахъ уадзæн дзаумæттæ, уыдон дæр æм баззæдысты, фæлæ цы фесты, маæ-а. Ахæмтæ арахъуадзгæйæ куы бамбæрзынц агæн йæ сæр, уый та маæ фыд йæхæдæг скодта, хъæдæй, хъæд скъахта. Йер йодæдтæ-йедтæ, маæ-а, видно никуы йæ ницы бахъуыди, а так къухæй йæд уыдис, о, алцыдæр ...

– Медные тазы? – Д. С.

Медный тас дæр нæм уыдис. Уый дæр вæццæгæн уæд маæ мады мадæй баззадис. Маæ мадæн йæ мад пысылмон уыди. Ну, Зилгæ иууылдæр пысылмон сты, Зилгæйаг о, нæ-а, горæтаг маæ мадæн йæ мад. Зилгæ та йед не сты, пысылмæттæ, фæлæ маæ мад пысылмон хабарæй кодта æрмæстдæр маенæ хуыйы фыд нæ хордта, æндæр æм йедæй, маенæ хъуыргъантæ-йедтæ. Коран? – Д.С. Нæ-а, нæ уыди. (Исп. Цахилова В.А. (род. в 1950 г. в с.Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева, ир.д., перевод Д. Сокаевой).

101. Уæйыджы тыххæй нын аргъæуттæ кодта маæ фыды мад, пецы иу арт бакодта, маæ иу схуыссыдстæм комнаты Дыдтайы комнаты, маæ иу сугтæ къæрццйтæ кодтой, маæ та иу афтæ, байхъусут ма, æз уын аргъæуттæ ракаенон, æмæ нын иу уæйыджы аргъау кодта, йæ хæдзармæ, йæ хæдзары бахизæн дынджыр дур, дæлтъур, маæ уыцы дураен афæлдахæн ничердæм ис, йæхæдæг æй куынаæ афæлдаха, уæд. Æмæ иу куыд давта, куыд мардта йоцы уæм, йафтæтæ-йæдтæ нын иу дзырдта йер. Полностью йæ нæ хъуыды кæнын. Аргъæуттæ нын бирæ дæр дзырдтой, фæлæ ... (Исп. Мзокова-Цаллагова З. в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

102. Хæсты заман уæлæ уыцырдыгæй тунелтæ уыди, мæ уым цардысты йер адæм иууылдæр, нæ ус иу загъта, йордæм, дам, иу ссыдыстæм, ‘мæ, дам, иу бонизæрмæ йом фестæм.... Ну, дзуар дзы нæ уыди, фæлæ ... бомбæтæ нæ калдтой, ‘мæ бомбæтæй.

Аслан Мзоков: Здесь же упали бомбы, здесь же склады были, бензина какого-то, вот, мæ дзы самолеты прилетели сюда, во время войны, и вот они прямо сбросили и здесь был взрыв, представьте себе, что мæнæ адæм когда видели взрывы, скажите мне <...> и вот, эти цистерны, которые были, йодоны они прямо именно туда угодили, все это взорвалось и тут вселенский этот был, пожар, да. И даже старик один, Аладжиков Библ, Аладжыхъоты Библ сказал, уый, дам, хорз Библ у, Берлинаей, дам, Нузалмæ чи уыны, йой, вот вам, пусть в анналах останется. Это, дам, что за сохъыр æй хуыдтой, Гитлер, дам, сохъыр у, мæ, дам, уый, дам, хорз сохъыр у, Берлинаей, дам, йæдмæ чи уыны, Нузалмæ.

Заида Мзокова: Æрджынардджы коммæ, дам, чи уыны.

Аслан Мзоков: Это он увидел. Даже, мол, с Берлина до Нузала. А здесь-то было, здесь-то войск нет, по сути здесь были войска, здесь же был центр района, здесь районный, вот как Алагир, здесь Нузал был центр Садонского района, это называется Домрик – районный исполнительный комитет, здесь был суд, [], ну все, что в районе есть органы, все они были здесь. Военкомат, суд, все-все-все вот здесь было.

Зджыды-рæсугъд чи уыди? – Д. С.

Заида Мзокова: Мæ йой нæ зонын æз, ницы, йоцы таурæгъ æз нæ зонын, йæ кой ын æрыхъуыстон, кæд мын исты Зджыды-рæсугъд дæ, зæгъгæ, йæ кой иу ын йафтæ фехъуыстон, фæлæ йæ йер, Дзерассæ, Зджыды-рæсугъд, дам, мын дæ, æви цы. (Исп. Мзокова-Цаллагова З. и Мзоков А. 5.11.2006 г. в с.Нузал, зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

103. Мзокты ус Ксения. Зæронд ус. Æз йæ æрыйæфтон йам. Æмæ-иу афтæ дзырдта, Къоста, дам, мах, дам, хъæдмæ ацыдыстæм, æрыскъæфтæ тонынмæ, Къоста, дам, иу фысгæ

кодта, стихотворенитæ, мæ, дам, иу мах æрыскъæфтæ æртыдтам, мæ, дам, иу æрыскъæф чи 'ртыдта, уый, дам, иу æй Къостамæ баскъæфта. Она Хетагурова. Они детьми были, уартæ Нары цардысты, ну, амарди ус, уже æгас нал у. (Исп. Мзокова-Цаллагова З. и Мзоков А. 5.11.2006 г. в с.Нузал, зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

104. В общем ацыдысты дыууæ усæй æмæ ахастой семæ цы, къамæй фæрсынмæ ацыдысты, къамæй, уæд адæм мæгуыр заман уыдысты, о, мæ иу къамæй кæмæн бафарстой, уый иу чи нартхор авæрдта, чи иу хъæдур авæрдта, чи иу ын мæнæуы къус авæрдта, æмæ æрымбырд кодтой, уым цæм иу голладжы 'рдæг уыдис æмæ уæдæ цæм рацæут, зæгъгæ, мæ йæ лæппу чи у, хистæр, йер мæ лæг, цымæ мæтæцикл уыди, вейнемецкий мæтæцикл, хæст куы фæци, уæд æй йемæ 'схаста, сласта ... мæ лæг, æз мæ бинонты кой кæнын, мæнам кæм цæрын, уыдон кой, æмæ ... ацыдысты къамæй фæрсынмæ уый, дыууæ усæй, мæ йер йæд, æрымбырд кодтой ... факт то, что им дали кукурузу, сымбырд кодтой голладжы дзаг, мæ цæм йæ лæппу ласынмæ бацыди, мæ цæ мæтæцикылы сæвæрдта, дыууæ усы, ахæм мæтæцикл уыди, немецкий, с коляской, о, æмæ йæд чи у, нартхор, уый та фæстейы бабастой, мæнæ йæды уæлæ, йæфтæ, цалхы уæлæ уыди, кæм уыди, факт то, что цалынмæ [], голлаг фæхынкъ и, мæ нартхор сынккай фæкалди, мæ ардæм куы 'рхæццæ сты, уæд ма дзы афтид голлаг уыди. Афтид голлаг. (Исп. Мзокова-Цаллагова З. и Мзоков А. в 5.11.2006 г. с.Нузал, зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

105. Æз райгурдæн хонхи Зæдæлески, Махчески райони, нуртæккæ Ирафский район. Уоми фæцардæн, Зæдæлески скъоламæ авд къласи уонгæмæ цудтæн. Авд къласи фæсте Фæсналмæ, астæуиккаг скъола адтæй нин Фæснали, ма йеордæмæ цудтæн æртæ анзи, ма уоми дæс къласи фæддæн. Йеодта дæс къласи фæсте хонхæй ралигъдтан, мæнæ ардæмæ, Пригородный районмæ, Курттатигъæумæ, маами фæццардæн еу цалдæр анзи, бухгалтербæл æсанхур кодтон, костæ дæр

ракодтон еу рæстæги, лæгмæ ‘рцудтæн, хонхмæ фæстæмæ фæцудтæн лæгмæ, ма сувæллæнттæ мин адтæй фондз, æртæ кизги ‘ма дууæ биччеуи, ма сувæллæнттæм гæсгæ берæ косун мин нæ бантустæй, бухгалтерæй, фал уæддæр косгæ ракодтон. Еу дæс анзи кастиляншæйæ фæккустон Дачный средний скъолайы, уæдта бухгалтерæй ма консервный заводи дæр фæккустон, в общем цалинмæ пенсимæ рацудтæн, уодмæ постоянно дæр кодтон косгæ. Ма пенсимæ рацудтæн, ма мæ хæдзари гъудтæгтæ кæнун. Ечи сказкæ мин радзурдта, минкыи ма ку адтæн, уод нæ мадæ седзæргæс адтæй, Хохойти Баринае, æртæ сувæллони седзæргæс дууæ биччеуи, ма æз, кизгæ, ма нин е изæрæй хонхи, хонхаг, нæ нæмæ телевизор адтæй, нæ нæмæ свет адтæй, фал цирагъи рохсæмæ бадин ку байдаинæ зимæгон æхсæви, уод мин е нæ мадæ ка’й не ‘хсæн исбадиæ, ма нин стеохæн аргъауттæ кодта... Е дæр æй вæццæгæн æ мадæй, кæнæ æ фудæй. Адтæй ин хорз фидæ. Уоди рæстæг ахургонд фидæ. Текъойти Сæрæби, зæгъгæ, ма йе хорз хъæбæр берæ таурæгътæ зудта, хабæрттæ зудта, ма видимо йеомæй фехъуста. (Исп. Камболова-Хутяева Зоя Созуровна (1935 г.р.) в декабре 2005 г.).

106. Барс. Махыздыгæй никуы фехъуыстон. Згъарæг. Мæ уый цы у, мæхæдæг дæр æй нæ зонын. Йер, дам, згъарæг амардта, нæ сыхæгты лæг, æцæг цы уыди, уый нæ федтон, мæхицæй иу мын тæрхъустæ хынджылæг кодтой, йер сидзæр нæ уыдтæн, мæ хъæдмæ раджы цæуын хъуыдис, мæ иу хæрæгуæрдон заргæ-заргæ цыдтæн, мæ иу тæрхъустæ мæ алыварс ратæх-батæх кодтой, хынджылæг кодтой. Уыцы заман бирæ уыдысты, ‘мæ мæ тæрсгæ дæр нæ кодтой, афтæ иу, уже куы рбарухс и, уæд иу афтæ ратæх-батæх кодтой, уыдтой, ницы мæм ис уой æмæ. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

107. Бæлон, йер дыууæ азы махмæ цæры. Райсомæй ацæуы, [третий этажи], ‘мæ райсомæй ацæуы, фæгуылайт кæны,

сихорыл æрбацауы, фортыхкæ йой тыххæй дарæм гомæй, 'мæ йын хæринаг æвæрд и, 'мæ бахæры, дон баназы, 'мæ та фæстæмæ ацауы, 'мæ та 'хсæв æрбацауы, иу изæр йæ рудзынг æхгæдæй аздади, мæ <...>. Иу хатт та æркодта йæхицæн уарзон. Тæбæггъæ дæр ма базмæлынц бинонты æхсæн, фæлæ уæдæрынмæ мах райсомæй: «Бæлонæн хæринаг ныккодтам, ракалдзæн та иууылдæр?». Дон ын куынæ вæййы, уæд чашкæ ныффæлдахы. 'Мæ йын шкъаппы сæрыл нæ вæййы 'мæ. Сымах хуызæн мæм фæхъусы. Афтæ йæм: «Гуля, азар ма». Р-р-р, тæк-тæк-тæк (2 р.). В два голоса. Дыууæ хъæлæсы йын и. 'Мæ хъуыр-хъуыр дæр кæны, стæй ма мидæгæй. Одновременно два голоса. Дыууæ хъæлæсы йын и. 'Мæ дыууæ дæр иумæ фæзарынц. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

108. Йер иу мæ фыд ма иу дзырдта, значит, мæнæ царское время куы уыдис, йод, йер куыд цардысты адæм мæгуыр æмæ, дам, йоцы цардмæ сывæллæтты барвыстой, кæд нын фæтариггæд кæнид, зæггъæ, 'мæ, дам, йæ цурмæ куы бацыдысты, уæд сæм бирæ фæкаст, бирæ фæкаст, мæ, дам, йæ ехс зæххыл фæтæпп кодта æмæ афтæ зæггъы «Ну жаль их». 'Мæ Нузалы ном йод сывæрдтой, Нузал, зæггъæ.

– О Тамаре и Давиде ничего не слышали? – Д. С.

Никуы, ницы. Йер уый тыххæй рагæй. Уæртæ йер йоцы часовникмæ æссыдысты, æмæ иу æй ыскъахтой.

– Сызгæрины тыххæй?

Нагъа, Тамарæйы агуырдтой йом, æмæ дзы бирæ, бирæ, Мæскуыйæ дæр дзы цалдæр хатты лæгтæ дæр уыдис, мæ иу сæ аластой, йер дзы стджытæ-йедтæ дæр иу уыдис, йæ чырынтæ дæр ма дзы уыдысты, йер ма <...>, уыдысты, æмбыдæй, æмбыдæй.

– Мæ цæ аластой? – Д. С.

Мæ цæ аластой. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

109. Немыц ам куы уыдысты, махмæ не ‘рбахæццæ, немыц Æлæгиры уыдысты, Æлæгиры уыдысты.

– Немыц, дам, скъахтой уæлмæрдтæ? – Д. С.

Нæгъа, уый мæнæ йер йацы хъæу чи у, нæ, площадька, Нузал нагъ, фæлæ йацы йед, уый мæнæ иууылдæр зонæ уыди, æмæ дзы уыди пленныйтæ. Мæ йод райдыдтон кусын, мæ фыд хæстæй йод ссыдис, æмæ иу ме ‘скъола ныууагътон æмæ райдыдтон кусын. Æмæ йауылты мæн едтæмæ никæйуал уагътой цæуын, æз почтæ хастон. О. Æмæ мын уыди ауылты цæуыны бар. ‘Мæ дзы иу ... мæ мын дзы ахæм сылгоймаг, зæронд сылгоймаг мæнæ. <...> хицæн йæд скодта, мæ иу ын æхсыртæ-йедтæ рахастон, мæ йын иунæг чызг уыдис, мæ уый та бухгалтерæй куыста военныйтæн. Мæнацы дыууæ агъуысты корпусы чи сты, уыдон йæд уыдысты, йер сæ хицауад цардысты, фæлæ мæнæ йафтæ цыдæриддæр ахаста, уый та уыди зонæ. Йедтæ, телтæй брутæ, мæ дзы уæртæ йом куыддæр хъæумæ рахæццæ уай, уартæ йоцы ран йедтæ уыди, вишкæтæ, мæ уым хъахъхъæнджытæ. Мæ уыдон хъахъхъæдтой, фæлæ мæн куыд зыдтой, уымæ гæстæ мæ уагътой ауылты цæуын. Æмæ иу йер уыдонмæ куы бацыдтæн, уæд-иу мын уыдон афтæ загътой, йер бухгалтерæй чи куыста, уый нæ зыдта, мæ дын мын афтæ зæгъы, йед, дам, адонæй, дам, æрмæстдæр йойбæрц адæм дзы ис, æмæ дзы æрмæст ис иунæг немыцаг. Иу та, дам, уырыссаг. Иннæтæ та иууылдæр уыдысты паляктæ. Уыдон дæр, дам, ахæмтæ сты, æмæ ма мæнæ уый размæ цы хæст уыди, йоцы хæсты, дам, пленныйтæ кæм айстой нæхиуæттæ Германийы, полякты, йодон фæстæмæ кæй ‘рбайстой.

– Исчи дзы баззади ам?

Ничи. Ацыдысты, иууылдæр цæ аластой. Уыдис дзы хорз дохтыр. Фидлер хуындис, хирург, мæ маenam бæльницайы куыста, тынг, о, тынг, тынг, ахуыр дæр бирæтæ скодта, йæхæдæг дæр хорз йæм уыдис, йер мын йæ къам дæр уыди кæмдæр, мæ ма йæ ссар. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О ЗНАХАРЯХ

110. Дзывгъысы иу йæд цардис, Гуассæ, зæгъгæ иу дæсны, Хъаратæй, сылгоймаг, æмæ гыццылæй маьныл йер, кæцы къласмæ цыдаин, нæ зонын, мæ мыл йафтæ фæзынди цыдæр ахæмтæ гыццылæй, æртæккæ цæ лишайтæ хонынц. Йемæ мæ мад дистæ байдыдта, йарæббын цы кæны йай. Цы кæнон, мæ йафтæ-йафтæ-йафтæ-йафтæ, алы рæтты, маьнæ йардыгæй уæлæмæ йафтæ. Æмæ йемæ ныццыди, йоцы Гуассæмæ, мæ йын йафтæ зæгъы, мысайнаг дам маьм æрхæсс. Мæ уый фæстæ, мысайнаг æрхаста, мæ та йын загъта, йодмæ иу æрцу. ‘Мæ дам иу уымæ рацыдысты, куы схуыссydi, йеуæд. Куы иу схуыссydi, уæд иу базы бын мысайнаг бакодта, мæ йæ чи цæмæй фарста, уый дам ын йеуæд фынаьйæ загътой. Мæ дам маьм иу уæд æрцу, мæ йæм ныццыди, кæд уыдаид, иу цал боны фæстæ, уый æз нæ зонын, мæ дам мын афтæ зæгъы, æппындæр дам ницы у, чидæр дам ын æнаббары къæбæр радта, нæ йæ фæндыдис, мæ йафтæмæй. Йой Гуассæ. (Исп. Ахолова-Черджиева Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка – Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

111. Мæ фыны уынын. Нæ фарсмæ чи цæры, йоцы хæдзармæ, дам, дæсны ‘рбацыди, мæ, дам, иууылдæр æм цæуынц фæрсынмæ, мæ, дам, ды дæр бауай, мæ дын бафæрса, зæгъгæ. Мæ дын æз дæр ауадтæн, мæ кæсын, мæ сæ дуармæ дынджыр куыдз хуыссы. Йер уой дæсны уыди цыма. Мæ дын æз йæ размæ куы ныххæццæ дæн, йер æй бафæрсон, зæгъгæ, афтæ дын маьм комкоммæ кæсы, сыстад мæ уæртæ фæцæуы. Мæ йæм дзурын, фæлæу маьнаьн дæр, зæгъын, бафæрс, мæ дын маьм фæстæмæ разылди, дæуæн та, дам, цы бафæрсон. Ома, амонд дæ нæй. (Исп. Цахилова В.А. (род. в 1950 г. в с.Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева, ир.д., перевод Д. Сокаевой).

112. Сæ мыккаг уыдонæн нæ хъуыды кæнын. Уый нæм уыди Моргуатæй, дæсны уыди, мæ æз кæй ссардтон, уый нæм ахаста. Мæнæ ахæм гыццыл. Уодонæн сæ мыккаг нæ хъуыды кæнын, фæлæ уыди нæ хъæуы, йер хистæрты куы афæрстытæ кæниккам, уæд æрхъуыды кæниккой. Уырс бæмбæгы иу æй дардтой, стæй йæм сывæллоны къух куыд нæ хæццæ кæнид, ахæм раны. Стæй æхгæд куыд уыдаид, афтæ. Кæлмытæ, дам, æй куы базоной, уæд, дам, æй адавдысты. Кæлмытæн сылгоймаг паддзах иу уыди, мæ, дам, иу æй йой дардта йе ‘взаджи бын, мæ уый байсын. Сылгоймаг паддзах, ма, дам, æз къуыбылой куы фæдтон, уæд мæн æй мæ мад куыд дзырдта, уым, дам, мидагæй паддзах уыди, йоцы паддзахмæ та, дам, уыди йоцы цыкурайы фæрдыг. [Иннæтæ] хъахъхъæнгæ кодтой. Йер æндæр ранмæ вæццæгæн цыдысты, мæ хъахъхъæнгæ кодтой. Стæй, дам, калмы лыстæг къуыхтæ куы ныккæнай, мæ йæ сæр куынæ ныцъæл кæнай, уæд, дам, иу паддзахæй рахæссынц фæрдыг, мæ йæ ахафынц, мæ калм чи у, уый райгас вæййы. Нæ фыдæлтæй уымæн афтæ баззад: «Калм йæ сæрæй марын хъæуы». Науæдтæ, райгас уыдзæн. Æцæгæй, йæ сæр ын куы ныцъæл кæнай, уæд нал райгас вæййы. Дя себя (берегут). Адæм æй хъуамæ исгæ бакæной, уыдон æй нæ дæдтынц. Бауæнд ма цæм. Æз цæ куы фæдтон уыцы кæлмыты къуыбылой, уæд кæуылты тахтæн, уæрдоны разæй фæдæн. Стæвдтæ, лыстæджытæ-йæдтæ, мæ афтæ скъуыбылой сты.

– Ядовитые?– Д. С.

Мæ-а, уымæ цын нæ бакастæн. Саутæ, сæ гуыбынтæ урсытæ, фæлæ цæм лæмбынæг кæсынмæ мæ нал ‘вдæлди. Уырдыгæй йахæм згъорд кодтон, раст мæ зæвæттæм <...> хæццæ кодтой, афтæ тахтæн. Цæргæсæн нæ зонын, фæлæ иу йæд кæй сæрмæ сбадти, гугугкæнаг, мæ иу уый кæй хæдзары сæрмæ уасыди, уыдон иу сæ топпытæ радавтой, мæ иу гæрах кодтой. Урод. Уый иу кæй хæдзармæ сæрыл уасыди, гугукк-гугукк. Æмæ иу уый кæй хæдзары сæрмæ бадти, уый иу æллах-æллах-æллах, тас у хæдзарæн, зиан æрцæудзæн, зæгъгæ, мæ иу уæд гæрах кæнын райдыдтой, йоцы иу хабар зонын, æндæр ма

цы. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

113. Диссаг ма мæм цы фæкасти, уый дын зæгъон. Мах иу сывæллæттæ уæвгæйæ, уже куы бафснайдтой хуымтæ, уæд-иу хуымтæ куы бафснайдтой, мæ иу йед нæ баззади, натхæрттæ камбайны фæстæ, мæ иу мах цыдыстæм, мæ цæ уагътам, мæ нæ хъæуы уыдис Хосонтæм Бидла, зæгъгæ, сылгоймаг дæсны, мæ иу цæ уымæ хастам, фондз сомы иу нын фыста иу голлагæн. Мæ иу мах та сывæллæттæ, мæ нæ иу кæм мороженный хъуыди, кæм къафетт, мæ иу нын афтæ, хæссут цæ, мæ цæ калут, æз уын райсомæй æхца ратдзынæн, мæ иу мах изæры, мæ иу уынгæ дæр иу нæ нæ кодта, фæлæ иу мæм диссаг йой каст, райсомæй иу нын загъта, ды рбацыдтæ 4 хатты, ды дыууæ хатты, ды та иу хатт дæр не ‘рбацыдтæ, цæмæ ‘рбацыдтæ ‘хцæмæ, стæй иу афтæ дзырдтой нæ хистæртæ, Бидламæ, дам, и хæйрæджытæ, мæ, дам, дæ асайдысты, макуы, дам, иу æй асай. Мæ йæ сайын чи уæндыди. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О ДОМОВОМ

114. Бынаты хицау. Фæлæ иу махæн уыди кусæрттаг специально, мæ мадмæ, мæ хæдзары, цæмæн, гогыз ничи æргæвды, карк дæр ничи æргæвды Бынаты хицауæн, кæнæ стур, кæнæ фыс, цыппаркъахыл. Бынаты хицау дам фæбады æппæты рæбыны. Хицау. Йæ каджын ном – Бынаты хицау. (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

115. – Мæ бынаты хиуау чи у? – Д. С.

Бууаты хицау – сылгоймаг, уæртæ пецы. Пецмæ Сафа æртхурæнимæ фæкувынц. Сафа æмæ Бынаты хицау – уыдон иу сты. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора.).

116. Мæнæ ам Томайтæ цардысты. Мæ куы лыгъдысты Хидыхъусмæ, уæд сæ ус иу заманы æрбацыди, сæ хæдзæртты та уыди кæлхозæн сæ, вобщем хæринаг цын кодтой сæ хæдзæртты фос фиййæуттæн. Æмæ сæ ус æрбацыди, ‘мæ ‘рхаста æртæ чъирийы, стæй уæд авджыдзаг арахъхъ. Æмæ дзуры пецмæ, йæ Бууаты хицаумæ йер дзы нæ алыгъдысты уыцы хæдзæрттæй, мæ цæ кодта йæхимæ, мæ дам цом мæ Бууаты хицау нæхимæ, кæнгæ дæ кæнын (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г. р.), зап. 01.11.01 г. в с.Харисджын Гостиева Л., Сокаева Д. Личный архив).

117. Мах бадæм. Æрыгон уыдтæн уыцы рæстæджы, мæ ног æрбацæугæйæ, мæ мæм диссаг уымæн фæкаст. Æмæ дын пец чи у, уый зынгæй сыгъди пец, æвзалытæ ма дзы уыди, вобщем бирæ цыдæртæ йын фæдзырдта, æмæ пец чи у, уый уыцыиу гуыпп ныласта, мæ размæ фæнык ракалди зæххмæ, пецы дуар фегом и, æмæ ус араст и, уый дæр æвæццæгæн йемæ ацыди, чъиритæ мæ арахъхъ афтæ ныууагъта. (Исп. Тебиева Тамуся Сосланбековна (1935 г. р.), зап. 01.11.01 г. в с.Харисджын Гостиева Л., Сокаева Д. Личный архив).

118. Лæцы та мæхæдæг куы цардтæн, цыдаид мыл иу дыууадæс, иуæндæс-дыууадæс азы, афтæ Гæдæборшмæ куы алыгъдысты адæм, уæд Дулатæ сæ хæдзæрттæ, ныууагътой цæ фылдæр адæм афтæ, Лæцы, мæ иу сæ уæлхæдзары цыдæр куыдта сылгоймаджы голæсæй, куыдта мæ иу куыдта, алы хсæв дæр иу куыдта, куы алыгъдысты, уæд, мæ дын уæд чидæр афтæ зæгъы, уæ Бууаты хицауы дам акæнут, уæ Бууаты хицауы, алы хсæв дæр кæугæ кæны, мæ фæстæмæ æрбалыгъдысты, мæ дзы цæрын байдыдтой, мæ кæугæ дæр нал, иу дæр нал. Ис, ис, алцы дæр ис æвæццæгæн.

– Бынаты хицау æмæ хæйрæджыты хицау иу нæу? – Д. С.

– Иу не сты.

– Хæйрæджыты хсæв? – Д. С.

Цгоев Мырзакул: Уый та мæнæ ног азы вæййы. Цыппурсы æхсæв, æртыццæг æхсæв.

Тебиева Тамуся: Гогыз ын аргæвдæм, кæннод карк дæр уæд, бæгæны скæн, æртæ чъирийы, мах æртыгай чъиритæ кæнæм, æрмæст дзыгъон чъиритæ нæ-а, тымбыл чъиритæ, мæ йодон йоцы 'хсæв кæй бахæрай, стæй чи баззайа кæнæ ныгæнгæ бакæ, кæнæ доны ныккал. Махмæ йæ æнæфæтджиагты æхсæв хонынц. Никамæн раттæм.

Цгоев Мырзакул: Мæ чызг афтæ загъта, дуртæй дам мын æмдзæгъд кодтой хæйрæджытæ. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

119. Иу афтæ не скодта. Йæ хæдзар ауæй кодта, мæ æндæр ран балхæдта, мæ йын не скодта æртæ кæрдзыны. Иу ус афтæ зæгъы, райсомæй, дам, нæ фос ратæрын, мæ та кæсын, æмæ, дам, кæртæй кæуын цæуы. Ай цы диссаг у, зæгъгæ, мæ та бакæсы, мæ та ницы, мæ та бакæсы, мæ та ... мæ та алыбон дæр афтæ. Уæд усæн афтæ зæгъынц, йой, дам, дæ бынаты хицау у, мæ, дам, æртæ кæрдзыны скæн, мæ йæ ахон дæ хæдзармæ. Мæ скодта, мæ рбацыдис, мæ йын загъта: «Рацу нæхимæ», зæгъгæ. Йой фæстæ, дам, дзы нал райхъуысти кæуын. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

120. Карк цын нæ фергæвдынц. Бынаты хицау. Йер иу мæ мад ма иу афтæ дзырдта, иу хатт, дам, кæмæйдæр иу загъта, чындзæн йе 'фсымæр амарди, йер сæхиуæттæй кæмæндæр йæ чындзæн йе 'фсымæр амарди, мæ Бынаты 'хсæв куы кодтой, уæд адон не 'скодтой сæ чындзмæ гæсгæ, мæ йер чындзмæ гæсгæ æнкъардæй бадтысты, мæ, дам, хæйрæджытæ зылдысты, мæ хæдзæрттæм хъуыстой, чи цы гæнæг у, зæгъгæ, æмæ, дам, кæсынц æмæ, уыдонмæ йер сæ чындзæй куыд æфсармы кодтой, æртæ кæрдзыны дæр не 'скодтой æвæццæгæн, мæ, дам, хæйрæджытæ афтæ зæгъынц, уæдæ, дам, æй бавзардысты, иннæ ахæммæ, иннæ не 'хсæвмæ. Мæ, дам, иннæ йоцы хсæвмæ сæхи лæппу амарди. Йер иу афтæ дзырдта мæ мад. Æртæ чъирийы. Из комнаты не выходят.

(Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

121. –Бынаты ‘хсæв у хæйрæджыты ‘хсæв? Бынаты хицау хæйрæг у? **Бынаты хицау хæйрæг нæу.** Бынаты хицау уый маенæ карк аргæвдынц бынатæн, карк кæнæ уасæг фергæвдынц, сау уасæг дæр уæд, хъулаæттæ дæр уæд, Бынатæн уасæг фергæвдынц, æмæ йой стджытæ чи сты, уыдон æмæ йæд бумбулитæ-йæдтæ, уыдон искуы баныгæн, уартæ цæ уæрдæ дæр ма кал, гæды дæр дзы ма бахæрæд. Акал цæ. Йер кæй сцæттæ кæнай, уыдон дæр дæ бинонтæ куыд бахæрой, йафтæ. Фæлæ ма ис ахæм бæрæг æхсæвтæ, кусарт акаенынц æмæ дзы дæттæ нæ вæййы. Æмæ махмæ ахæм æхсæв уыдис. Æмæ йер цы бæрæгбон уыди, йой нал хъуыды кæнын. Сæныкк аргæвстой, æмæ дзы Зиукайæн йæ хойы лæппутæн нæ радта, фæлæ йын кансерв байгом кодта, кансерв, ома, нæ бинонтæй нæу уый, мæ дзы уымæн хæрæн нæй. Бæрæг æхсæв у æртыццаджы, хæйрæджыты æхсæв, бæрæг æхсæв.

‘Мæ дзы сæныкк фергæвдынц? – Д. С.

На-гъ. Карк, уасæг. Æмæ махæн уой æндæр æхсæв, бынаты хицауæн æскодта нæ ус. Бынаты хицауæн. Æмæ йой æрмæст дæр бинонтæ хъуамæ.

Бынаты хицау цы у? – Д. С.

Бынаты хицау æз калмы хуызæн нæ зонын, усы хуызы дæр нæ зонын, уой у æрмæстдæр нæлгоймаг. Йер нæлгоймагæй фæзæгъынц, Бынаты хицау у... Дыууæ чъирийы æмæ гуыл ацы ‘рдыгæй никуы кæнынц. Кæд быдыры ис.

Аслан Мзоков: Дæлæ иу Мыкалгабыртæн кæрдзынтæ куы кодтой, уæд иу цæ сæрдгæ дæр нæ кодтой. Нæ цын уыди сæрдæн.

Заира Мзокова: Сойæ цæ нæ сæрстой.

Аслан Мзоков: Ныр дæр мах нæ фæсæрдæм.

Заира Мзокова: Сойæ цæ нæ сæрдынц. Нæ цæ хъæуы, йер уый урсаг у, мæ йын йæ сæр ...

Аслан Мзоков: Фыдæлтæй афтæ баззад. Фæлæ ныр дзуарыбынмæ схæссынц сæрст кæрдзынтæ, фæлæ мах

никуы фæхæссæм. Чъиритæ, æртæдзыхæттæ нæ фæлæ кæй фæхæссæм, сæрдæн цын нæй. Уыдон хъуамæ йафтæ уой. Даже ма цын сæ йæдтæ нæ ныссæрфынц, се ‘ссад дæр цын нæ фæсæрфынц. Йафтæ мæнæ куыд цæ райсай, тебæйæ цæ куыд райстай, йафтæ цæ сывæр. (Исп. Мзокова-Цаллагова З. и Мзоков А. в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О ЖЕНЩИНЕ-ВОЛЧИЦЕ

122. Лæцы уыди ус-бирæгътæ. Мæ тæккæ сыхаг чи у, мæ тæккæ сыхаг, йордыгæй рацæугæ у, Лæцаг сыл, æмæ усæн йер йе ‘фсымæры цот уым цæрынц. Æмæ цын иу цыдæр цын рабæрæг и, сæ фыстæ радыдыли кодта цыдæр æмæ уыдысты мæнæ афтæ цыдæр хуызæн. Йемæ иууылдæр рафæдис сты, уый дам уый йедтæмæ ничи уыдис. Йафтæ уыдис, ус-бирæгъæй дам иу рацыдис. Значит они знали, что она такая. Фæлæ йæд уыди, какая-то не такая женщина, какая-то другая женщина она была. Внешность какой-то. Сыновья ее сейчас все живые (Исп. Ахолова-Черджиева Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка – Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

Добавление: «Кæлæнтæ кодта, йæ хистæр фырт Америкайы, ‘мæ йын уыцырдыгон ус. Во время войны попал туда». (Исп. Ахполов Александр, 07.11.01. в с. Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

123. Æртæккæ нал и, фæлæ йод уыдис. Йер нæ зонын, зæгъгæ, зæгъын, фæлæ уый дæр мæ фыд куыд мæ, мæ фыд æй радзырдта уый дæр. Уыдис, дам, нæм, нæ хъæуы, дам, уыди иу ус-бирæгъ. Æмæ, дам, æхсæв куыройы нучы ауади. Уæд иу иу хатт афтæ, мæ иу цын сæ фыстæ аргæвста, йер хъæуы куыд вæййы, фыстæ ‘дтейы. Раздæр йафтæ уыди, æртæккæ уже давгæ кæнынц, фæлæ уæдта. Йафтæ йæдтæй лæууыдысты: дзугтæ-дзугтæ. Мæ, дам, иу цæ ахауын кодта. Мæнæ йам иу

цын фæхуынкъ ласта, мæ иу сæ туг ацъырдат. Мæ, дам, иу йæхæдæг куыройы нучы фæмидæг и. Райсомæй раджы, цæмæй йæ мачи фена, уый тыххæй сæхимæ лидзгæ. Мæ йæ уод чидæр бахъуыды кодта, мæ йæ размæ бабадтис, мæ, гуырысхо йыл кодта, ну, бирæгъы хуызы бацыдис, мæ йæ фехста, йæ къахын фæцæф кодта, мæ йæ туг калгæ мæ ацыди, мæ, дам, уæд йæ фæстæ рацыдтæн, йер æй чи дзырдта мæ фыдæн, уый, ома, чи у, уый сбæрæг кæнон, зæгъгæ. Мæ кæмæй æнхъæл уыдысты, йоцы хæдзармæ бацыди, балыгъдис. Мæ йæм уыцы лæг бацыди сæхимæ, мæ йæм хæстæг нæ бацыдис, фæлæ йæм дардæй дзуры, дард æрлæууыди мæ йæм ус дзуры: «Хæстæг дæр, дам, ма мæм рацу». Мæ йæм хæстæг куы бацыдаид, бату йыл кодта йер уыцы ус-бирæгъ чи у, уый. Лæг йæхи фæсайдта, мæ цын астæуæй уыди æфсæйнаг стъолбæ, сарайы хуыссыди, мæ æфсæйнаг стъолбæ, уыцы стъолбæйыл ауади, лæг йæхи куы фæсайдта, уæд. Мæ дзы иннæрдæм ахызти, фæхуынкъ æй кодта æфсæйнаджы, иннæрдæм ахызти. Йер, дам, ыл куы ауадаид, уæд уыцы лæг амардаид, мæ уæд уый та сдзæбæх уыдаид. Мæ уой йæхи фæсайдта, мæ йыл не суади, мæ амарди уыцы ус. Уырны дæ? Уырны. Уыдон иууылдæр уыдысты уыцы хабæрттæ, йер иу цæ мæ фыд йафтæ дзырдта. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07.06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

124. Иу ус уыди нæ хъæуы. Æмæ иу райсомæй куыстмæ рацыдтæн раджы, мæ иу дуармæ бадтис. Стæй уæд фехъуыстон афтæ, хсæв, дам, иу ацыдис, хуыссæны нæ уыди, йер иу йæ бионтæ ма уод йемæ цардысты. Мæ йæ агуыртой, мæ хæдзары нæй. Мæ иу фæзынди райсомæй. Уый та иу æхсæвы ацыди, мæ иу куыройы ауади, куыройы нучы. Мæ иу фестади йом ус-бирæгъ. Мæ иу уæд уырдыгæй рацыди, мæ иу адæм сæ фос ратардтой раджы, мæ иу фысты æрбаргæвста, сæ туг цын-иу, ну, сæ къубæлттæ-иу цын фæхицæн кодта. Бирæ, бирæ, æнæхъæн дзугтæ. Стæй-иу уæд æрбацыди, мæ иу райсомæй раджы уæд сæ дуармæ бадт. Мæ-иу æз райсомæй куыстмæ куы цыдтæн, уæд та мæ фæндаг уыдоны уылты уыди, мæ-иу

фæцæйцыдтæн, мæ дуармæ бады. Мæ-иу дзы тæрсгæ кодтон, мæ-иу дæрдтыл æрзылдтæн. Стæй-иу стараться кодтон, цæмæй йæ ма фенон, тынг æвзæр-иу мын уыди, уæд-иу фæндагыл баззадтæн мæ-иу куыстмæ дæр байрæджы кодтон. Куырысмæдзæуæг, о, афтæ цæ хонынц, куырысмæдзæуæг уой у, вот æйдт кæлæнгæнæг у, даже мæнæ йафтæ уынгæ фæкæн нæ, мæ дам, куы йæм фæкомкоммæ уай, куы фемдзаст уай, иумæ, еуæд дæр уый хуынди, что мæнæ кæлæнтæ, мæ иу рæстфæндаг нал фæдæ. Ой, тынг æвзæр уыди. Йæ цæстытæ цы хуызæн уыдысты, уый зоныс, сырх, сырх, не зрачки, фæлæ мæнæ урс чи у, цæмæн йæ урс, уыдон-иу ын сырх уыдысты. А зрачки, ну, æнæуый куыд вæййынц. Тæрсгæ йæ кодтон, мæ йæм комкоммæ кæсгæ дæр ... тынг зæронд, мæ цы страшный уыди уый зоныс? Тæрсгæ, йер мæнæ афтæ йæ уындæй дæр иу ын тæрсгæ кодтон. Йахæм, æцæгæй мæнæ бирæгъы хуызæн йæ цæсгом. Сывæллæттæ нормальныйтæ, хорз цот ын уыди, ахуыргæнæгтæ-едтæ уыдысты йæ цот, тынг хорз цот ын уыди. Йер йæхицæн нæ зонын. О (на вопрос боялись их), зонгæ йæ кодтой иууылдæр.

–Кæм царди? – Д. С.

Хъæуы кæрон царди. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

125. В общем, адамæн-иу сæ фосы цыдæр ныццагъта, йафтæ цын сæ къубæлттæй сæ туг рауагъта, мæ та иу рацыдысты сæ хицæуттæ, мæ мард сæ фос. Мæ уод кæуылдæр гуырысхо кодтой, мæ йæ бахъахъхæдтой йоцы усы. Æмæ иу лæг йафтæ гурæй-гурмæ йæ фæстæ фæцыдис, уый ауади куыройы нучы, мæ фестæд бирæгъ. Мæ та ныццагъта фысты дзугы æмæ йæ уæд ацы лæг багæрах кодта, мæ йæ туг калгæ, мæ йæ синый суади, мæ йæ туг калгæ, мæ сæхимæ ма бацыди, мæ ай йæ фæд йæ фæд бацыдис, мæ йæ уæд базыдтой, чи уыди, йер гуырысхо кæуыл кодтой, йой æцæгдæр. Æмæ йер, нæ йæ фæцæф кодта, мæ ус фæрынчын и, ну, йæ туг кæлы, къахыл уже нал лæууы, мæ хуыссы. Æмæ йæ зыдта, чи йæ фæгæрах

кодта, уый, маѣ афтѣ заѣгъы, куыд нѣ, дам, маѣм цаѣуы уыцы адѣймаг рынчынфѣрсѣг, лѣг, маѣ, дам, ма йын заѣгъут, маѣ бон, дам, амѣлын нѣу, маѣ маѣм ѣрбацаѣуѣд, заѣгъѣ, фѣнон ма йѣ, маѣ йын иу ныхас заѣгъон. Маѣ йѣм лѣг ѣрбацыди, нѣ куымдта, фѣлаѣ йѣ ѣрбацаѣуын кодтой, йѣр маѣлы, маѣ тѣригъѣд у, маѣ маѣлын нѣ фѣразы, маѣ ма йѣм ѣрбацу, маѣ амѣла, заѣгъѣ. Маѣ рбацыди, маѣ йѣм хѣстѣг нѣ бацыдис, фѣлаѣ йѣм дардѣй кѣсы, маѣ йѣм ус дзуры, хѣстѣгдѣр ма маѣм рацу, маѣ, дам, дѣм нѣ бацаѣудзынѣн хѣстѣг, маѣ йыл бату кодта ус, маѣ йын кѣдѣмты батахти йѣ ту, уый зонис? Маѣ маѣнѣ афтѣ йѣхи иуварс фѣкодта, маѣ йѣр хъѣуы ахѣм йѣд, сара, маѣ дзы уыдис ѣфсѣйнагѣй столбѣ, маѣ йоуыл аѣади, куы бату кодта, уѣд. Лѣг йѣхи куы фѣсайдта, уѣд столбѣйыл аѣади. Маѣ иннѣрдѣм ахызти ѣфсѣйнаджы.

–Уырны дѣ? – Д. С.

Уырны. Маѣ фыд ѣй радзырдта, йѣхѣдѣг кѣй фѣдта, йѣ дыуѣ цѣстѣй, йой нын дзырдта. Ёмаѣ, дам, йѣр лѣгыл куы аѣадаид, уѣд амардаид. О. Маѣ йѣ уый та зыдта, лѣг зыдта, маѣ йѣм хѣстѣг уымѣн нѣ бацыд, маѣ уѣд ус амарди, йѣр ѣм ай куы ‘рбацыди, йод. Маѣ йѣ бон куы ницы баци, сѣ дыуѣйѣ иуѣн мѣлгѣ уыди, маѣ ууыл не суади, маѣ естѣвенно, ус йѣхѣдѣг амарди. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

126. Маѣ фыдѣй фѣхъуыстон, что уыди ус-бирѣгъѣ, нѣ сыхѣгты усѣй дзырдтой, уый дѣр фѣхъуыста хистѣртѣй, что йѣфтѣ иу рацыди ѣхсѣвыгон уыдис йѣхѣмтѣ, маѣ йѣ фѣдыл рацыдысты, куыд ныгѣпп кодта нучы, маѣ донѣй рагѣпп кодта бирѣгъѣй, йѣ фѣд-фѣд фѣцыдысты, ѣмѣ бацыди иу хѣдзармѣ, сѣ фыстѣ цын ныццагъта, сѣ туг цын бацъырда, фѣстѣмѣ уырдыгѣй разгъордта ѣмѣ та ног бацыди куыройы нукмѣ, йом та ныххызти ѣмѣ дзы рацыди уже усѣй. Ёцѣгдзинад уыди, нѣ уыди, уый мах нѣ зонѣм, фѣлаѣ йѣфтѣ дзырдтой, уыдис йѣхѣм сыхѣгтѣ, кѣцытѣ дзырдтой, йѣ фѣдыл ацыдысты, куыд ѣй фѣнадтой. ‘Маѣ дыккаг бон ус

йæ хæдзары æрсади. Цалынмæ сдзæбæх и, уалынмæ йæхи нал равдыста.

– Тарстысты дзы иу? – Д. С.

– Тарстысты, æмæ йæ кой дæр нæ кодтой.

– Кæлæнгæнæг уыди? – Д. С.

– Кæлæнгæнæг. Кæлæнгæнæг дæр уыди. Стæй йахæм митæ кодта.

– Ды йæ нал баййæфтай, нæ? – Д. С.

– Нæ, уый йафтæ хистæртæ дзырдтой.

– Йер йæ сывæллæттæ дзæбæх сырæзыдысты? – Д. С.

– Сывæллæттæ сырæзыдысты, стæй уæд уыди йын бирæ чызджытæ, цыппар чызджы, иу фырт, фырты хæстмæ акодтой, фæстæмæ нал сыздæхти, йæ чызджытæ дæр тынг амондджын нæ рауадысты. (Исп. Сокаева Чабахан (1935 г.р.) 10.04.2005 г. в г.Владикавказ, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

127. Ус-бирæгъ та, йой дæр уыди. Йер мæнæ йам иу йед уыдис, йодонмæ куыд бацыдис ус-бирæгъ. Имæ, мæнæ йæм уыди æртæккæ, йæхæдæг бацыди, æмæ, дам, æхсæвы æмæ, дам, йæды хъæр æссыдис, мæнæ кæрчыты-йедты хъæр. Мæ, дам, æз рауадтæн, мæ, дам, фыстæм бакастæн, фыстæм, мæ, дам, мæ йафтæ цыдæр, тынг æй нæ бамбæрстон, фæлæ, дам, куыдзы хуызæн уыди, мæ, дам, æй йафтæ-йафтæ кодта, йе уонгæй, дам, мæ йафтæ схуыста, æмæ, дам, мæ йафтæ уыцы-иу æппæрст раласта. Æмæ, дам, æз уæд йæ лæгмæ батахтæн, рац ма, дам, мæнæ цы. Æмæ, дам, уый уым уже нал уыди. Стæй та, дам, фæстæмæ нæ, йафтæ цыдæр хъæр ссыди, мæ, дам, рацыдтæн, мæ йафтæ, куыдзы хуызæн уыди. Мæ, дам, мыл йафтæ хæцгæ дæр нæ кодта, фæлæ та, дам, мæ уыцы иу схуыст йæ къахæй, йæ уæнгæй акодта, адæймаджы хуызæн. Мæ, дам, уой уыди йафтæ. Æрæджы никуыуал фехъуыстон, устытæ иу дзырдтой (раздæры тыххæй – Д. С.). Фыццаг иу уыди уыцы ус-бирæгътæ. Мæ, дам, куыройы хуынкъы абады, æмæ фæстæмæ адæймагæй рагæпп ласы. (Исп. Сокаева Зоя в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора.).

128. Ус-бирæгъта нæ хъæуы нæ уыд, фæлæ нæ мад дзырдта иу кæмæй дæр, сæ мыггаг нæ хъуыды кæнын. Уыдонæн, ма, дам, цæм мах иу хатт гыццылгай бацыдыстæм, сæ фос цын бирæгъ ныццагъта, ма, дам, сæ лæг хъуыр-хъуыр кæны, сæ ус, æз, дам, пецы цур, къæсхуыртæ, гуыбыр ус, пецы цур афтæ бады, ма, дам, иууылдæр дæ хабæрттæ сты, иууылдæр адон дæ аххос сты, зæгъгæ, усимæ хыл кодта. ‘Ма ма мад нæхимæ куы ‘рбацыд, уæд, дам, фæрсын, Габу, цæмæн, дам, хыл кодтай афтæ, æмæ, дам, ус-бирæгъ у, бон, дам, сылгоймаг вæййы, æхсæв та, дам, бирæгъ фесты, ‘ма, дам, сæхи фос ныццагъта. Йер йахæм диссаг дæр фехъуыстон, йендæр ницы, фæлæ йер ма мад нали, æндæр цын уый сæ мыггæгтæ, йедтæ хорз зыдта. (Исп. Таймураз Накусов (1940 г.р. в с. Карджын), в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

УСТНЫЕ РАССКАЗЫ О ДЕМОНОЛОГИЧЕСКИХ СИЛАХ

129. Хæйрæджыты æхсæв, уый вæййы нæфæдджиаг, стæй нæфæдджиаг дæр бынаты хицауæн кæй аргæвдай, уой нæфæдджиаг, фæлæ махæн ма цæгаты нæфæдджиаг никуы уыди, нæ хъæуæй ис стæй чи ‘рбацыд, чи нæ бахордтаид, ахæм нæ уыди, мы не умели вот так. Уый та хæйрæджыты æхсæв та у афтæ, стырдæр дæ бон цы у, маенæ иу уый дынджыр гогыз æрбаласта горæтæй, цыфæнды хуызон, кæннод ын уасæг аргæвд, цы дæм и, кæд дæ бон у, уæд ын æнæуый кусарт дæр акæ. Æртæ чъирийы. Гуыл дæр нæ кодтам. Æртæ чъирийы кодта ма мад, хæйрæджыты æхсæв æртæ чъирийы. Ма иу рæстæг горæты ацардыстæм ма ай дынджыр урс уасæг æрбахаста, ма йæ аргæвстам, общий кæрты нын хæдзар ис, дыууæ комнаты, Гегечкорийы уынджы, æмæ йæ аргæвста, уæдæ цы уыдаид, æмæ сыхæгтæ, уæлæ Дæргъæвсаг, сæ чындз, ну, чындз нал у, фæлæ ма карæн сылгоймаг, Дæргъæвсаг у, æмæ йæ æфсымæры чызг ахуыр кодта, ма уыдонмæ, ма дын мæм куы рбацæуид. Ма зæгъын, адонæн æз ницы зонын, нæфæдджиагтæ цы

вæййы, йой, махæн никуы уыд, мæ иу бахордта дзы алчидæр. Мæ как это, мы уже кушæм, скуывтам, мæ хæрæм, мæ чызг æрбацыди мæ йын афтæ ма зæгъон, æрбад. ‘Мæ худæгæй куы амард, мæгуыры бонтæ, дам, æнæфæджджиаг дам мын куыд бахæрын кодта. (Исп. Ахолова-Черджиева Бадинат Хаджимуссаевна (1936 г.р.), мать – Гусова, бабушка-Томаева) 07.11.01 в с.Хидикус, зап. Сокаева Д., Гостиева Л., Хамицаева А. Архив автора.).

130. Хæйрæг дæр и, алцы дæр и, æртæккæ хæйрæджытæ адæм сæхæдæг сты. Æфсарм нал и, нал. ...

Хуыцауыстæн, æртæккæ дзуæрттæ æргом нал рацæудзысты, хæйрæджытæ фæфылдæр сты. Ус-бирæгътæ нæ, фæлæ хæххон бирæгътæ сты.

Бирæ кувæндæттæ и махмæ, около 20. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

131. Хæйрæджытæ дæлдзæх фæуæнт. Бынаты хицауæн куыднæ фæкæнæм кусарт, ‘мæ уымæй дæттæн никæмæн и. Кусарт акæнæм, уæрыкк аргæвдæм, нæл фыс дæр вæййы, æртæ чъирийы дæр скæнæм, фæлæ мах уыцы æхсæв кæй скувæм, уымæй нæ раттæм, æнæуый дзы раттæм. Æртæ чъирийы, æртæдзыхæттæ. Ныгæнгæ ницы. Доны ныппарæм, сыгъдæг доны. Фыццаг иу æппæрстой, ныр ницы. Цы схæрай, уый акал, куы скувай, уой фæстæ.

Тебиева Тамуся: Æртæккæ ныгæнгæ дæр нæ кæнынц, фылдæр дзы дæтгæ дæр нæ кæны йæ кусартæй, мах та афтæ, йоцы æхсæв кæй скувæм, алкæмæн дæр дæттæм.

Цгоев Мырзакул: Стæй обязательно нæ хæдзарыл исчи сæмбæла, йоцы хсæв. Эльбрус нæм сæмбæлди Гæбуты, Дур-Дурæй, раттам. Йой дæр мæм куыддæр раст нæ кæсы.

Уæрыкк урс дæр вæййы, бурхъус уæрыкк.

Тебиева Тамуся: Иуæй-иутæ сау карк фергæвдынц, цы къухы сыфты, йой тут суадз æмæ, цыфæнды дæр уæд.

Бурхъус уæрыкк – махæдæг æй æрыийæфтон, йер дæр æй

фергæвдæм. (Исп. Цгоев Мырзакул (1929 г. р.) 01.11. 2001 г. в с. Харисджын, зап. Сокаева Д., Гостиева Л. Архив автора).

132. Мæ фыды ‘фсымæр чи у, уый донмæ ныццыди, йер дæлæ Лæцы, æмæ донмæ нæма ныххæццæ, афтæ стыр арт, мæ йæ алыварс кафынц, мæ цæм куы ныххæццæ и, уæд ын афтæ зæгъынц: Æйтт, Миша, иу кафт дам. Æмæ цæ уый базыдта, цы сты, уый, мæ сæ артмæ багæпп кодта, мæ цын æй йæ къахæй скъуырда, стæй дам дзы кæйдæр сыдз йæ къахæй скъуырда. Æмæ цыдæр æрбаисты йой адыл. Арт дæр нал, иу дæр нал. Йой дæр фехъуыстон. Уый цæ базыдта, цы уыдысты йой, йер æнафон ныццыди, мæ цæ йафтæмæй æрыййæфта. (Исп. Тебиева Тамуса Сосланбековна (1935 г. р.), зап. 01.11.01 г. в с. Харисджын Гостиева Л., Сокаева Д. Личный архив).

133. Хæйрæджытæ. Мæнмæ гæсгæ, нæу æцæг, фæлæ йер-иу махмæ афтæ дзырдтой, йер, дам, дæлæ, дам, йæды комы, Тыхы комы, ис иу къæдзæх, мæ хæйрæджытæ дзы и, мæ, дам, ‘хсæв дуртæ тулынц хæйрæджытæ, стæй, дам, хæдзæрттæм дæр бацæуынц, мæ хæдзæрттæ фæагæлон кæнынц, мæ, дам, иу уыди, Джетæ йæ хуыдтой, йæ мыккаг ын нал хъуыды кæнын, мæ, дам, æй Джетæмæ бацу, мæ йын исты зæгъ, исты йын бафид, истытæ йын бахæсс, мæ Джетæ сымахмæ кæд хæйрæг и, уæд æй æндæр искæмæ сардаудзæн. Зæгъæм, йер сымахмæ ис хæйрæг, мæ сасир райсы мæ аппары, мæ сасир райста, мæ йæ фæсдуар аппæрста, кæнæ пецы фæнык акалдта æдтæмæ, исты ахæм, мелкие подлости, æмæ уæд æй Джетæ чи у, уый искæмæ сардаудзæни, мæ сымах нал хъыгдардзæни хæйрæг. Махмæ тынг дзырдтой, хæйрæг, дам, ахæм диссаг, мæ, дам, æй арв ныццæвы хæйрæджы, арв, мæ йер мæнæ дзырдтой. Мæ, дам, æз уæртæ Дададзы маекъуыл арæзтон, Дзейы маекъуыл, хъилджын маекъуыл, æмæ, дам, уом уыдтæн, æмæ, дам, хæйрæг ралидз-балидз кодта, арв, дам, нæры, мæ, дам, арвæй тарсти хæйрæг, мæ, дам, нæ зыдтон, мæ цъирийы бын бырдзæн мæ мæ арв цæвдзæн, мæ, дам, рагæпп кодтон, уæд хæйрæг цъирийы бын фæкуыси и, амбæхст, мæ, дам, арв уырдаем ныццавта, мæ, дам, хъилы тæккæ астæу суанг

ацыд йæдмæ, суанг йæ тæккæ йæдмæ, вæййы цæлгъ, сæлвасæн хуыны уый дæр, мæ, дам, суанг йордæм бацыди, сæлвасæнмæ, мæ судзæн и, ахæм йæд, хуымкæнынæн, судзæн йæ кæнынц, стæй йæ истæм азилынц, æнæуый цыма суадзид хъил, мæ афтæ кæрæй-кæронмæ ацыди, мæ, дам, ссыгъди мæкъуыл, ссыгъди, мæ, дам, хæйрæг дæр амарди, цы фæуыдаид, фæлæ йын йæ мард ници федта. Йахæм хъуыддæгтæ. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

134. Хæйрæджыты тыххæй тынг кой кодтой. Иухатт иу хæдзар уыди мæ йæ фарсмæ уыди къæбицгонд. Мæ иу арæх нæ дзырдтой, мæ иу лæг старсти, уый едтæмæ, мæ уырдаæм бауадтæн цæмæндæр, нæ йæ хъуыды кæнын, мæ нæм иу гыццыл куыдз уыди, мæ фездæхтæн, мæ мæм уой хæйрæг фæкаст. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района) в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

135. Иу лæг нæм уыдис, хуынди Ясон, уæлæ министрствæйы зам. министра Хугаев Роман Ясонович, йеой фыд. Мæ хæдгæс уыдис, стæй æнæуый уымæй грамотный дæр нæ уыди нæ хъæуы. Мæ иу арæх афтæ: «Цы кæнут, цæй хæйрæг, мæ цы, æхсæв кæм нæ баззадтæн, цæй хæйрæг, афтæ, дам, мæм фæкасти хæйрæг, мæ, дам, ыл мæхи баппæрстон, мæ, дам, дур разынди, цæй хæйрæг, дам, у, нæй, дам, хæйрæг. (Исп. Хугаев С. (1933 г.р. в с. Цон Джавского района) в январе 2001 г. в г. Владикавказе, зап. Сокаева Д. Архив автора.).

136. Молодой лæппу после армии куыстæй ‘рбацæйцыдис, изæрыгон, талынды, доны сæрты, хиды сæрты æмæ гыццыл куы рауади, уæд æй чидæр ныццавта, йæ галиу рус, ‘мæ йæ къухы фæд баззади, йæ русыл, мæ йой адыл лæбургæ кодта кардæй йæ мадмæ дæр, йæ хотæм дæр, мæ йæ уод бабастой лæгтæ сынтæгмæ. Мæ афтæ фæцис иу дыууæ мæйы, æппындæр дзыхæй нæ дзырдта, стæй уæд загътой, аласын æй хъæуы Кудзаты дзуармæ, уый у æргом дзуар, ‘мæ цын нæ куымдта машинæйы бадын. Мæ йæ тыххæй лæгтæ

сбадын кодтой, аластой кусэрттаг æмæ уæе кусарт акодтой, мидæмæ дæр нæ куымдта дзуары бынмæ, фæлæ йæ тыххæй та бакодтой уырдаем дæр, мæ дзуары лæг скуывта æмæ уæд йæхæдæг йæхи дзыхæй сдзырдта, Омен, Хуыцау, зæгъгæ. Ницы, æппындæр, æрмæстдæр дзуары лæг скуывта, кæд ома исты аххосджын у, уæд ын бахатыр кæн, зæгъгæ, æмæ, йод, Омен Хуыцау, зæгъгæ, сдзырдта. Мæ йæ уæд дзырдтой, ома, дам, мæнæ дæлимонтæй, обычно йер доньсæрты талынджы куы цæуай, æнафон, уæд, дам, ома уодон фæбадынц, зæгъгæ, мæ йæ йодонæй чидæр ныгтæрах кодта. Уоцы къухы фæд тынг æрæгмæ ссыди, мæ уой фæстæ йеуод сдзæбæх и, никуыуал, даже мæнæ ма февзæр, афтæ дæр никуыуал уыди, после всего этого. Йомæй афтæ фæзæгъынц, сылгоймагæн дзы мидæмæ бацæуæн дæр нæй.

– Карз дзуар? – Д. С.

Тынг, о, тынг дзуар. Йер мæнæ аххосджын чи уа, ну аххосджын, зæгъгæ, йер ахæм исты йед кæмæ ваййы, мæ йæ йордаем куы баласынц, мæ, зæгъæм, уой у сылгоймаг, уæд та хъуамæ бацæуа æнæ дзабыртæй, стæй йæ уæрджытыл, йæ уæрджытыл, æмæ йын йод æскувынц, мæ иу схорз ваййы, уыдис ма ахæм хабæрттæ, иу чызджы дæр ма йæм афтæ баластой. Йой дæр, уый та вообще дæр дзыхæй нал дзырдта. Цыдæр кодта, дзыхæй вообще дæр нал дзырдта, мæ йæ акодтой, йордаем та йæ баластой уый дæр, мæ йомæн дæр скуывта дзуары лæг, ис дзы йафтæ специально дзуарылæг, йоцы дзуарæн, æмæ йомæ бацæуынц, кусарт акæнынц, мæ ‘рмæстдæр, йер кæй тыххæй бацæуынц, уый бацæуы мидæмæ, æндæр йæ бынмæ цæуæн дæр никæмæн ис. Йафтæ æргом тыхджын дзуар. Схорз и, уый дæр схорз и. Исты йахæм куы уа, уæд йордаем. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

137. Йер ма иу ахæм случай дæр зоньн. Уый та уыдис раджы кæддæр уыцы хабар. Иу хæдзар чындз æрхаста, молодой рæсугъд чызг. Æмæ хызы бын лæууыдис, ну, мæнæ

обычно куыд ваййы ирон чындзæхсæв, афтæ, стæй уæд адæм ахæлиу сты æмæ райсом раджы рацыди кæртмæ, нырма талынг уыди, йафтæмæй мæрзынмæ рацыдис, мæ уый дæр та цыдæр кодта. Тынг рæсугъд, ахæм рæсугъд чындз уыди, после свадьбы на второй день, райсомæй раджы. Цалынмæ талынг уыди, уæдмæ, ирон чындз афтæ нæ фæмæрзы, ома цалынмæ æддейы ничи и, уæдмæ амæрза уынгтæ, зæгъгæ. Мæ кæрт марзта, бæласы бынмæ бацыди, мæ уым марзта. Йер уже йой уонгты бахæццæ и, мæ уый дæр йафтæ ферра ис. Æмæ йæ хицаумæ бацыдис, æмæ йын, уымæн та уыди рихитæ, мæ йын афтæ кæны: «Дада, мæнæ дын цы дзæбæх рихитæ и». Вот, на второй день. Æмæ уый дæр дзыхæй нал дзырдта, афтæ мæнæ иу рацу-бацу кодта, йæ зонд дæр цыдæр кодта, цыдæр хуызон фæцис. Мæ уый дæр йордæм аластой. Уый дæр йом схорз и, уый фæстæ уже дзæбæх, цæрын байдыдтой, цот цын рацыди, схорз и, вообщем Гуцаты, ахæм æргом дзуар у. (Чындз куы рхастой – Д. С.) йоцы, ну, хсæвы адæм, йер цалынмæ фæвæййынц, ну 11, от силы до 12 часов, нæ. Стæй уæд нæ ахæлиу ваййынц, мæ ма уый кæцæй, просто фæбадынц, стæй уæд райсомæй раджы ома амæрзон кæртытæ. Просто талынг нæ уыдис, мæ, дам, йер нæ чындзæн, чындзæн дæр, стæй вообще, никæмæн, талынджы бæласы бынмæ дæр цæуæн нæй. Вообще дæр талынг куы уа, изæрæй дæр, фæнды изæрæй, фæнды райсом, талынг куы уа, уæд бæласы бынмæ цæуæн нæй, хайрæджытæ, дам, уым фæбадынц. Мæ йер йомæн дæр æй йой æфсон кодтой.

– Бæласы бын фæбадынц хайрæджытæ? – Д. С.

– Йæ уæлæ. ... Æз дæр æй йафтæ фехъуыстон, а там я не знаю. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

138. Уый та мæ мад дзырдта, Зилгæйы уыди уыцы хабар. Сæ сыхæгты лæг чи у, уый ацыдис хъæдмæ. Мæ куы рбацæйцыди, вобщем, раздæр иу афтæ нæ уыдис, суг ласынмæ иу уæртæ Майрæмадагтæ-йедтæм цыдысты хъæутæй. Мæ уордæм ацыдис суг ласынмæ бæхуæрдонæй. Мæ куы

рбацæйцыдис, уæд, дам, кæсын æмæ, дам, къæрцæмдзæгъд, диссаджы хъазт, астæуæй да, астæуæй та уыди арт, мæ, дам, кæсын, мæнæ диссаг, ай цы у, цы хабар у, зæгъгæ, мæ кæсын æмæ, дам, дзы мæ чызг, мæ йыл разгæмттæ. Мæ, дам, фæрсын, ай цы у, цы хабар у, мæ, дам, чындз æрхастам. Ныр, дам, ну рацыдис, сæхимæ æрцыдис, кæсы мæ сæ дуар, ворота гом, мæ дуне адæм дуармæ лæууынд, мæ цы хабар у, цы рцыдис, дзæбæхæй куы ныууагътон мæ бинонты, зæгъгæ, мæ, дам, афтæ-афтæ, дæ чызг йæхи рцауыгъта. Мæ, дам, йер йæхи чи амара, уый мæрдтимæ нæ вæййы, фæлæ хайрæджытимæ вæййы. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

139. Иннæ та радзырдта Хæтæлдойнаг. Рбацæйцыд æхсæвыгон Бесланæй, уым куыста, йер в молодости, мæ уырдыгæй рбацыди æхсæвыгон уæрдонæй. Æмæ цыдис мæнæ Æрхонкайæ Дзуарыхъæумæ фæндаг цауы, Дзуарыхъæуыл æрбахиз, мæ уым уже Хæтæлдон хæстæг. Мæ йоцы фæндагыл рбацæйцыд, мæ, дам, дын кæсын мæ чидæр æрбатæхы мæ, дам, йæ къæхты хъæр мæм хъуысы. Фæстæмæ фæкæсын, мæ, дам, дзы иу лæг лæууы, мæ та, дам, уый дæр æрлæууыди, æз куы рлæууыдтæн, уæд. Стæй та, дам, рацауын, мæ та, дам, мæнæ мæ фæстæ рбатæхы, мæ, дам, уже тæрсын конечно. Йер иунæг уыди æмæ æхсæв, æбисæхсæв уыдис мæ тарсти. Мæ, дам, æрлæууыдтæн, уалынмæ, дам, мæ ‘рбайæфта. Мæ, дам, йæхæдæг мæнæ афтæ размæ лæууы, кæсын – зæвæт, уже, дам, æй бамбæрстон, мæ, дам, йæ зæвæттæ фæстæрдæм, мæ, дам, йæ уод бамбæрстон. Уыдон та цыргъагæй тынг тæрсынц. Цыргъагæй. Огня? Нет, кардæй. Кардæй. Мæ, дам, лæугæ мæнæ афтæ кæны, фæлæ йæ сæр мæнæ афтæ разылди, лæугæ разырдæм кæны, сæр мæнæ афтæ, мæ, дам, куыд зылди, афтæ йæ хъыс-хъыс цыди йæ сæрæн. Æмæ, дам, йахæм тарст фæкодтон, мæ, дам, йод уыцы-иу тахтæй мæ бæхы, уæрдонæй мæ цыдис, æмæ, дам, хъæумæ, йафта, дам, фæтарстæн, мæ,

дам, хæрз æрæджиау дæр ма мæ зæрдæйы гуыпп-гуыпп цыдис. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева. Архив автора).

140. Иннае та Фарныхъæуккаг лæг дзырдта, уый дæр, уый дæр афтæ ацыдис уæрдонæй Майрæмадагмæ суг ласынмæ. Мæ уже сугтæ ракодта мæ рацæйцыдис сæхимæ, уый дæр та æхсæвыгон цыдис, талынды цыдис. Мæ йæ хæйрæджытæ сæ разæй скодтой. Мемæ, дам, сбадтысты, мæ, дам, иу куы ныуура кодтой. Байдаг, дам, сты мæ уæрдоны. Мæ, дам, иу куы сцырын кодтой мæ бæхы. Æмæ йæ, ай цын нæ куымдта, нæ куымдта цын, мæ йæ фæнадтой. Мæ райсом раджы 'рхæццæ и, мæ уымæ бакæсын, цæсгом чи иу гæбаз нал уыди, сцъæхтæ йæ кодтой, йафтæ йæ фæнадтой. Ахæм диссæгтæ, ацы хæйрæджыты тыххæй. (Исп. Цахилова В. А. (род. в 1950 г. в с. Баркаджын (Назрань), 05.07. 06. в г. Владикавказе зап. Д. Сокаева, ир.д., перевод Д. Сокаевой).

141. Хæйрæджытæ. Мæ мад иу цæ дзырдта, уый та иу цæ хъуыста иннаетæй, йæ мадæй, æмæ-иу уыдысты точно, æцæг-иу уыдысты, уынгæ дæр иу цæ кодтой. Йер иу мæнæ, дам, иу йафтæ æргом цыдысты æмæ мæнæ, дам, иу йер фæцæйцыдысты уæрдонæй, дам, иу хатт фæцæуæм, мæ, дам, нæ размæ йафтæ хъаст акодтой, кафыдысты, стæй уæд, мæ, дам, иу цæ уже æмбæрстам, йер хæйрæджытæ сты, уыцы рæстæджы цæ æмбаргæ дæр кодтам, хæйрæджытæ сты. Мæ уæд иу куыддæр цыдæртæ иу загътой, мæ иу æрбадæлдзæх сты. «Дæлдзæх фæут» стæй иу афтæ дæр бахъæр кодтой. Дæ номæй иу, мæ, дам, иу уод афтæ зæгъ «Йой сасирæй дон хæссынмæ ацыди». [Куы дæм бадзурой хæйрæджытæ], уæд, дам, иу йафтæ зæгъ, мæ дæ уæд ныхъхъуыдыты уадздысты. Æмæ йер сасирæй дон хæссынмæ куыд ацæудзынæ, фæлæ æртæккæ ..., уоцы рæстæджы уыдысты, æз æууæндын йодоныл. Мæнæ иу цæ йафтæ æргом, дам, иу цыдысты. (Исп. Сокаева Зоя в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

142. Райсæм æнæзæгъинагтæ, хæйрæджытæ дæр цæ хонынц, æнæзæгъинагтæ дæр. Мæнæн мæ хойы аскъæфтой Нармæ. Æмæ йæ æртæ боны пъадвалы фæдардтой. Æмæ йæ æртæ боны куыд куыднæ разы кодта, афтæ йæ пъадвалы фæдардтой. Стæй уæд хъуыддæгтæ куы райæд сты, йод иу æдтæмæ куы рацыди, йод сæ хъæуæй гыццыл фалдæр, Нарæй гыццыл фалдæр мæнæ æйтт, зæгъгæ, адæм куыддæриддæр уыдысты, семæ, дам, цардысты, бинонтæн семæ цардысты йоцы æнæзæгъинагтæ. Уым, Нары, о, уыдысты. (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

143. Стæй иу хабар та афтæ, уæртæ æфсины æфсымæр царди Заманхъулы, рухсаг уæд, Быдти, æмæ йой иу рæстæджы сæхимæ рацæйцыд æнафоны, уыцы хъуыддаг вæййы æнафоны, æмæ куы 'рбацæйцыдис, хур куы аныгуылы, уод, дыууадæс сахатæй фæстæмæ, хур куы аныгуылы уод, æмæ куы 'рбацæйцыдис сæхимæ, уæд ын йæ бæхты йедтæ чи сты, уыдон иу разæй лæугæ кодта, аннæ фæстæрдæм, хъаст, дам, сарæзтой, мæ цæ хъуыста, йер цы уыдта, иу бæх ын разырдæм акодтой, иннæ та фæстæрдæм. Мæ иу фыццаг цæ иу йæдмæ нæ уагътой, æнафоны. Фæлæ цын æртæккæ уæлдай нал у. Стæй иу мæнæ дон æнафон куы хастой, уæддæр иу æй нæ уагътой. Уый тыххæй æмæ уæд уже хæйрæджы хай у. Уый дын иу хабар. (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

144. Дыккаг хабар та афтæ. Мæнæ бæласы бын адæймаг, бахатыркæнут, уый та уæцæг хабар, уæлæ Мсойты Зинæ, дыдæр æй хъуыды кæндзынæ (обр. к Зое). Бынталынг у, уæд бæласы бынмæ макуы бацу, бадгæ дæр дзы ма кæ, дæ цæстытыл дын æй бакæндзысты, стæй дын исты фыддзинад дæр бакæндзысты. О, йафтæ. Фыццагон адæм цыдæриддæр фыстой, цы дзырдтой, нæ, йодон сты иууылдæр æцæг. Мæнæ йер цал фæлтæры рацыди, йоддæр ма йодоны йæдæй нæ архайæм хъуыддæгты, йоцы зондæй цæрæм, стæй йоцы зондимæ фæцæрдзыстæм,

мæ йоцы зондимæ амæлдзыстæм. Нæхæдæг ницы хуыздæр сараздзыстæм. Адон сæхæдæг, куы зæгъын, æнæзæгъинагтæ. Дзуарæн цæ нæ уыди, æнæзæгъинагтæ, уыдонæн сæ къæхтæ. (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

145. Мæнæ дын Цгъойтæй иу чызг ацыдис, чызг уыдис, Цгъойты чызг ацыдис Тæмискъмæ, мæ Тæмискъмæ бацыдис, мæ уым йæ фæллад уадзы, мæ æхсæвы куы уыдис, уæд æм цыдæр æрбацыди, æнæзæгъинагтæй, æмæ æрбацыди, мæ дзы тæрсгæ дæр фæкодта æмæ бавдæлдис æмæ йыл дæндагæй ныххæцыди уыцы æнæзæгъинагыл æмæ йод райсомыл куыддæр æсбон и, афтæ куыд тарстис, уымæ гæсгæ рацыдис. Афтæ æргом дæр цæуынц. Фæтарсти дзы, адæймаг дзы нæ фæтæрсдзæнис. Ахсгæ дæр æй æркæнынц. Йæ путевкæ дæр ныууагъта, дыккаг бон рацыдис, мæ куыддæр сбон и, афтæ рацыди. Уый æнæзæгъинагыл фæхæцыдис, фæуæлахиз ыл ис. Æстæй уæд афтæ, мæнæ лæмæгъдзинады йæд, уæд уже тыхджынай тыхджындæр кæнынц, сæ кой дæлдзæх, æхсæв адæймаг йодон ... ваййы. (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

146. Пъæззы. Уый дæр арæх. Уый та афтæ, йер хуыссыс, мæ, мæ адæймагыл мæнæ цыдæр ыл йафтæ ныххæцы бынмæ, мæ мæнæ дæ йер амардзæни, зæгъгæ. Мæныл дæр иу арæх уыди, мæнæ дæ йафтæ ныххъивдзæн (Исп. Борсиева-Карацева Римма (родом из с. Кора) в ноябре 2003 г. в с. Раздзог, зап. Сокаева Д., Албегова З. Архив автора).

147. Дзуар никуы федтон. Мæнæ иу хайрæджыты федтон. Тридцать девятый азы мæ хо, не ‘ппæты хистæр чындзы цыди, æхсæрдæс азы йыл цыди, йафтæмæй, мæ хо, мæ уæлæ иннæ корпусы цардыстæм, тæккæ тигъыл.

– Æнæуый йам райгуырдтæ? – Д. С.

Йам райгуырдтæн, йам базæронд дæн. Æмæ нæм сияхсы

цыд æркодтой, раджы иу афæдзгæйттæ нæ бадтысты фидыдæй. ‘Мæ просто æрцыдысты та лæппутæ, иу фондзы бæрц уыдысты. ‘Мæ афтæ <...> бадтысты, мæ мах æдтейы хъазыдыстæм мæ хæдхистæримæ. Æмæ афтæ йæды, уынгмæ куы рауадыстæм, уæд кæсæм, мæ уæртæ тæккæ нæ бакомкомæ, уæлæ йер йоцы ран у йер дæр, уартæ йоцы <...> чи зыны, уæртæ <...> куы зыны, йой <...> сæрмæ йафтæ, йафтæ цы рауадис, йеой бадынц, бадынц, бирæйæ уыдысты, бадынц æмæ дзы дынджыр арт, арт дынджыр, мæ арты алыфарс æрхæцыдысты, арты, æмæ симынц. Æмæ йер дæумæ куыд кæсы, афтæ ды мæммæ куыд кæсыс, афтæ цæм бакастæн. Симынц, мæнæ настоящий ирон симд куыд вæййы, йафтæ арты алыфарс симдтой. Уæд мæ хойымæ бирæ фæкастыстæм, мæ цыдæр æрбайысты. Адæймаджы хуызæн.

– Уæдæ хайрæг цæмæн зæгъыс? – Д. С.

Йер цæ йафтæ хуыдтой. Просто адæймаг куыд уа, йафтæ уыдысты (ответ на вопрос: «Сау дарæс цыл уыди?» – Д. С.).... Æмæ уод бауадыстæм нæхимæ, мæ ма нæм, мæ мадæн дæр, стеод нæм нæ сыхæгты устытæ-йæдтæ дæр уыдысты, мæ сын æй загътам. Мæ сæ нæ уырныдта, мæ ратахтысты, мæ та уæд фæстæмæ йафтæ ног. Мæ уодон дæр кæсынц фæстæмæ йафтæ ног. Мæ уодон дæр кæсынц-кæсынц, кувынц æмæ, устытæ («чи кувы?») æмæ уæд та цыдæр æрбаисты. Мæ уыди Майрæмæхсæв, кæд ма исты зонын, уæд. Æмæ уод мæ мад чи у, уый бацыди мæ йæ мæ фыдæн загъта. Æмæ мæ фыд рацыдис мæ та кæсы уый дæр, мæ фæкасти бирæ, мæ ма сæ фæдта уый дæр, мæ сæ куы фæдта, уæд бацыди лæппутæм бадтмæ, мæ сын загъта, йахсæв Майрæмы æхсæв у, Хуыцауы æхсæвæй раздæр мæм куыд никуы æрцæуат, йафтæ. Уаты лæппутæ нæ бадтысты? Мæ уыдонмæ. Сиахсимæ чи ‘рцыди, уыцы лæппутæ. Мæ, дам, иу мæм Майрæмæхсæвы-йедты макуы æрцæут, æрцæут, кæд цæуат, уæддæр кæнæ цыппæрæмы æхсæв, кæнæ <...>. Мæ фыд лæппутæн загъта. Мæ, дам, иу мæм уæд Хуыцауы æхсæв цæут, æндæр дам, мауал цæут. Мæ сæ æхсæвы æппындæр цæуын дæр нал ауагъта, райсомæй дзæбæх цалынмæ срухс и, уæдмæ. Йер иу йодæдтæ мæхæдæг мæхи цæстæй фæдтон.

Йер йафтæ уортæ цæ йордæм федтон. Ну хæсты рæстæджы ма йафтæ уыдис, мæ æдтæмæ æнафоны рацу, уæд иу уæртæ фаллаг фарс иу ран сыгъдысты, мæ та иу цыдæр фесты, мæ та иннæ ран сыгъдысты. Ну, уже сæ зыдтам, йер зæрæдтæй сæ хъуыстам, уымæ гæстæ, уодон сты, уый, зæгъгæ. Мæ ма мæм йер иу йæд, мæнардæм куы сцæйхæццæ кæнай, уæртæ подстанци кæм и, йом хид нæй, йой сæрмæ къæдзæх, уый та хуыдтой «хæйрæгбадæн». Мæ, дам, иу йер махæн уыуылты цæуæн ничи уæндыди цæуын. Ницы. Æвзæр хъуыддагæй дзы никуы ницы æрцыди, фæлæ уæддæр йæ ном йафтæ уыдис, мæ иу æрмæст ничи уæндыди цæуын. Йер, дам, иу дзы сылгоймаг куы ардта, уæд иу хъæр нæ кодта, мах хуызæн (смеется), æмæ, дам, иу йод æй чи фехъуыста, уый, дам, иу исты чылдус, йой дæ дзаумайæ, йæ дæ къухмæрзæнæй исты аскъуын æмæ йын æй аппарат. Йафтæ йæ сыппар. Зайгæ иу куы кодта, уæд иу хъæр нæ кодта. Сылгоймаджы хъæлæсæй иу хъæр кодта уый. О. Мæ иу ын йод аппæрстой исты чылдус, гæппæл. Хъуымац, йе дæ къухмæрзæнæй, йæ дæ къабайæ дæр исты фескъуын, мæ йын æй аппарат.

– Что делать, если встретишь? – Д. С.

Уод семæ дзурæн нæй. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

148. Мæнæ ма мæ фыд йой дзырдта, йам чидæр йедмæ цыдис, цуаны, иунæгæй, дам, иу цыди, мæ, дам, иухатт куы ацыдис, уæд æрхуыссыди, лæгæты арт скодта, хуыссы, мæ, дам, йæ цуры иу нæлгоймаг, йер маладой цыдæр февзæрди, мæ, дам, мын афтæ зæгъы, дæ хæцæнгарз, дам, æри мæнмæ, æртæккæ, дам, дæм цæудзæнис, мæ йыл йер мах ифтыгъдæй, уый нæ хæцы, куы йыл фехсай, уæд ыл нæ уайы. Æмæ йын æй уæд уый сифтыгъта, æмæ, дам, цыдæр та фæцис уый. Фæлæ, дам, уалынмæ хъусын, мæ, дам, дардæй заргæ æрбацæуы, мæ йæм куы æрбахæццæ ис, мæ дам, мын бафæдзæхста, куы дæм æрбахæццæ уа, хæстæг дæм цалынмæ æрбацæуа, уæдмæ йæм мацы дзур, ма йæ бахъыгдар, фæлæ йæм хæстæг куы рбацыди,

уæд æй фехста, маæ <...>. Уæд афтæ зæгъы, фæстæмæ алыгъди, маæ, дам, хъæргæнгæ фæцæуы. «Мæхи Мæхæдæг», «Мæхи Мæхæдæг», «Мæхи Мæхæдæг». Мæхи къахæй бацыдтæн, мæхæдæг. Мæхи байæд кодтон, зæгъгæ. Йер ма иу маæ фыдæй йодæдтæ фехъуыстон.

– Ацы дзуæрттæ иууылдæр чырыстон сты? – Д. С.

– Уæдæ. (Исп. Дзбоева-Мзокова Дзета в с.Нузал в сентябре 2006 г., зап. Сокаева Д., Калоева И., Зима А. Архив автора).

ЛИТЕРАТУРА

- Адоньева С. Б.* Прагматика фольклора. СПб., 2004. – 312 с.
- Адоньева С. Б.* Сказочный текст и традиционная культура. СПб.: Изд – во СПбГУ, 2000. –181 с.
- Бекоев В. И.* Христианизированное божество Уастырджи в образной системе мифологической поэзии осетин // Известия Российского гос. пед. ун – та им. А. И. Герцена. 2007. №9 (47). С. 67-72.
- Бесолова Е. Б.* О форме восприятия Нартов (на материале сказания «Гибель семьи Сырдона») // Сибирский филологический журнал. Новосибирск, 2014. № 1. С.39-44.
- Гацалова Л. Б., Парсиева Л. К.* Большой русско-осетинский словарь. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2011. – 687 с.
- Демиденко Е. Л.* Значение функции общеславянского образа камня // Русский фольклор. Т. XXIV. Л., 1987. С. 85-98.
- Дзиццойты Ю. А.* «Золотой век» в осетинской мифологии // Известия ЮОНИИ им. З. Н. Ванеева. Вып. XXXVI. 2000. С. 139-159.
- Ермакова Е. Е.* Традиционные магико-медицинские знания: вопросник по сбору материала // Вест. археологии, антропологии и этнографии. 2008. № 8. С. 174-187.
- Зиновьева И. Н.* Образ пространства в фольклорно-языковой картине мира NURSEPY RHYMES // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. 2008. Т. 24, № 55. С. 134-139.
- Канакина Г. И.* Топонимический текст как жанр устного народного творчества, репрезентующий фрагменты провинциальной культуры // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. 2012. №27. С. 270-274.
- Макаров С. С.* Эпический жанр олонхо в аспекте соотношения устной и письменной традиций // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. 2012. Вып. № 133. С.126-133.
- Мамиева И. В.* Сказитель и его функции: к вопросу об архаическом синкретизме // Вест. Северо-Осетинского гос.

ун-та им. К.А. Хетагурова. Общественные науки. Владикавказ, 2013. № 2. С. 174–180.

Миллер Вс. Ф. Осетино-русско-немецкий словарь: В 3 т./ Под ред. и с доп. А.А. Фреймана Т.1. А., 1927. XIII. 618 с.

Надель-Червиньска М. Семантика горы в польской народной сказке и лингвокультурологический контекст европейского фольклора // Политическая лингвистика. 2006. Вып.20. С. 229–253.

Огибенин Б.А. Структура мифологических текстов «Ригведы» (Ведийская космогония). М.: Наука, 1968. – 114 с.

ПНТО (Памятники народного творчества осетин). Вып. 2. Дигорское народное творчество в записи М. Гарданти. Владикавказ, 1927. – 355 с.

Плахова О.А. Роль названий природно-географических объектов в создании топонимического пространства сказки // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2012. № 2 (1). С. 369–371.

Путилов Б.Н. Проблемы типологии этнографических связей фольклора// Фольклор и этнография. Связи фольклора с древними представлениями и обрядами. А.: Наука, 1977. С. 154–163.

Салбиев Т.К. В поисках создателя. Мифология и традиционная культура осетин. М.: СЕМ, 2013. 240 с.

Сказочная и несказочная проза осетин: реалии сакрального мира / сост. Д.В. Сокаева. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2012.

Сокаева Д.В. Предания и легенды осетин в историко-функциональном и системном освещении. Владикавказ: ИПО СОИГСИ, 2011.–423 с.

Сокаева Д.В. Представления о пространстве о осетинском фольклоре: центр мира // Современные проблемы науки и образования. 2014. № 1; URL: www.science-education.ru/115-12087 (дата обращения: 25.05.2014).

Сулов А.А. Особенности восприятия пространства в русской сказке // Известия Томского политехнического университета. Т.319. №6, Томск, 2001. С.102–106.

Федосеенко А.И. Иконография ангелов в эпоху Киевской Руси // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Вып.15. Т.13 (84). 2010. С. 50-54.

Цагаева А.Дз. Топонимия Северной Осетии. Часть II. (Словарь географических названий). Орджоникидзе: Ир, 1975.– 560 с.

Цховребова З.Д., Дзиццойты Ю.А. Топонимия Южной Осетии: в 3 т. –Т. 1: Дзауский район. М.: Наука, 2013. –599 с.

Черепанова Р.С. О некоторых проблемах и приемах работы с текстами устной истории // Вест. ЮУрГУ. Социально-гуманитарные науки. 2013. Т.13. № 1. С.80-85.

Щеглов А.П. Философские аспекты древнерусских представлений о природе зла // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. Вып. 47. Т. 9. 2007. С. 14-26.

Нарты. Осетинский героический эпос: В 3 кн. Кн. 2. М.: Наука, Главная редакция восточной литературы, 1989. 492 с.

СОДЕРЖАНИЕ

Введение.....	3
1. Представления осетин о небесных покровителях.....	5
2. Индивидуальная реализация представлений о небожителях осетинского пантеона.....	15
3. Представления о центре пространства в осетинском фольклоре: устные рассказы, нартский эпос, новеллистическая сказка.....	26
4. Символика в осетинской несказочной прозе: камень.....	37
Заключение.....	49
Приложение.....	51

Устные рассказы о святилищах

1. Мах кувæм Дзирийы дзуармæ, йæ хорзæх уæ уæд.....	51
2. Алы мыккагæн дæр ис хицæн кувæндон. Уациллайæн.....	52
3. Уари нæ фыд.....	52
4. Æнæуый уый уыди тынг каджын лæппу, уый цы хъасты нæ уыди, уыцы хъаст нæ фидыдта.....	53
5. Уый та ис уалæ Дæргъæвсы.....	53
6. Дæлæ Дæллагхæу зоныс кæм и, уый.....	54
7. Уæлæ Касуты дзуар кæм и, йоцы ран хос цалдæр æфсымæры карстой.....	55
8. Æз æхсæвыгон фенын атæхгæ.....	55
9. Иннæ та ахæм, мæ æртæ хойы стæм мах.....	55
10. Æрмæстдæр Хæрисджын фæцæуынц.....	56
11. Æз дзы нукуы уыдтæн, æз Дзуарыхъæуккаг уыдтæн.....	56
12. Уæд ваенныйтæ, уыдон сæ акалдтой.....	57
13. Уый Мады Майрæмы дзуар у.....	57
14. Æрцæуынц, горæтæй дæр æрцæуынц, Нартыхъæуæй дæр æрбацæуынц.....	58
15. Æргом дзуар у, афтæ фæзæгъынц.....	58

16. Афтæ фæзæггынц æргом дзуар у, зæгъгæ.....	59
17. Йой дæр йацы Майрæмæй аластой, йардыгæй йæ аластой.....	60
18. О, кодтой иу цæ.....	61
19. Устытæ иу цыдысты, фæлæ иу чындзытæ кодтой фылдæр.....	61
20. Уый дæр æргом дзуар у, табу сæхицæн уæд.....	61
21. Мады Майрæмы йардыгæй ахастой.....	62
22. О святилище-церкви около дома. Уый ахæм хъæздыг уыд.....	63
23. Чызытыл кувд нæ вæййы, лæгтыл нæ-а, нæ вæййы.....	63
24. Уый ардыгæй ахастой дур Мæздæджы Мады Майрæммæ.....	63
25. Аргъуан гыццыл аргъуан, фæлæ хъæздыг аргъуан.....	64
26. Хъæриуы дзуар дæр дзы и, Тхосты дзуар дæр дзы и, Хæстæг зуар.....	65
27. Бурсамдзели дзуар у.....	65
28. Хетæджы тыххæй, раньше туда вообще.....	66
29. Йамы цæ æрыййæфтон, уæртæ Сæрызæды дзуар, мæнæ йафтæ.....	67
30. Хуыцауы дзуар.....	70
31. Кæрдæгхæссæн та иу ацы фарсмæ.....	71
32. Сидæн.....	72
33. Родник нет, но дерево. Арвдзæф бæлас.....	73
34. Ёнæхъæн хъæу æрмæст дæр куывтой йоцы æрвдзæф бæлæстæн.....	74
35. Фегъустон ма мæнæ йохæн тауæрæхъ.....	74
36. Арвдзæф бæлас.....	76
37. Хилак мæ Дзири сты махмæ.....	77
38. Махоттæ йæ йафтæ скодтой (Касутæ).....	77
39. Мадымайрæмы кувæндон.....	77
40. Дæлæ нæ бынмæ аргъуан.....	79
41. Ёхсинбадæн.....	79

Устные рассказы и предания о небожителях
осетинского пантеона

42. Æфсати.....	80
43. Æфсати.....	81
44. Таурæхъ Æфсатийы тыххæй.....	82
45. Уациллайы зарæг.....	85
46. Куыд нæ дардтой, маенæ йæды, мархо дарынц.....	86
47. Нывонд иу æрбакодтой кæртмæ.....	86
48. (Цардысты) зæронд лæг æмæ ус.....	88

Устные рассказы об известных людях

49. Уый нæ зонин, фæлæ уæлæ уым Касутæ ис.....	89
50. О Церкви в с. Ногкау. Хъайттаты Тæтæрхъан.....	90
51. Кундухаты муссæйы галуан.....	91

Устные рассказы о чудесных явлениях

52. Йер цæ куыд зæгъон, уый нæ зонин, фæлæ иу заманы фыны фæдтон афтæ.....	92
53. Æхсинджытæ ис.....	93
54. Хидыхъусы зæд дам æргом цыди.....	94
55. Уый цæхæр фæкалы, стæй маментально цыдæр æрбавæйы.....	95
56. Небесные явления.....	96
57. Арджинарæджы тыххæй.....	96
58. Фæзæгъынц уый дæр, ахæмтæ ис.....	97
59. Гыццыл чызг уыдтæн.....	97
60. Меня интуиция никогда не подводит.....	98
61. Молодой чызг куы уыдтæн.....	98
62. Стæй та уæд уынын ахæм фын.....	99
63. Иннæ хатт та фæдтон ахæм фын.....	99
64. Хæдзары уыдтæн иунæг.....	100

65. Мæ фыд йахæм адæймаг уыди.....	101
66. Мах иу рæстæджы уыдыстæм.....	103
67. Стæй ма иннæ хъуыддаг та афтæ.....	103
68. Дзуар, табу йе ‘стырдзинадæн цæуы.....	104
69. Йер мæхиуыл та ноджыдæр æвзæр йæхицæй пайдадзинад фæйæд кæны.....	105.
70. Мæнæн мæ лæппу нудæсаздыдæй амарди.....	106
71. Стæй ма фыны тыххæй.....	106
72. Фынты тыххæй.....	107
73. Зæй.....	107
74. Фын.....	110
75. Цы иу дзырата мæ мад.....	110
76. Йер мой куы скодтон.....	111
77. Фынтæ фенын.....	112

Устные рассказы о башнях

78. О заброшенных постройках.....	113
79. Уартæ былыл иу мæсыг и, Текъаты мæсыг, сымах кæй акалдтат.....	114
80. Найфæттæ дзыхъхъытæ.....	114

Устные рассказы об обрядности

81. Йер мæммæ диссаг кæсы.....	115
82. Куыд нæ. Уый хъуамæ полностью ифтыгъд бæх уа.....	116
83. Никуы дзы æрыййæфтон (дæгъæлтæ).....	116
84. Мæ уый зыдта кæсын уонæй.	117
85. Саг сывæллæтты хъомыл кодта таурæгъты, уый зонут, нæ?.....	117
86. Мæ мад-иу афтæ загъта.....	117
87. Пирогы руками.....	118
88. Махмæ чындзыл разгæмттæ нæ кодтой.....	118

89. Фæлдыстой бæх.....	118
90. Уый дæр раст у, чырдымбæлæг.....	118
91. Цоппай.....	119
92. Йер иу раздæр иу баныхас кодтой.....	121
93. Æртæ чъирийы иу, хурныгуылыны 'рдæм иу цæ скодтой.....	122
94. Мæ-а, нæ зонын. Сывæллæттæ, мах сывæллæттæ о.....	123
95. Гуда (игра). Зазхæссæн. Алæм.....	123
96. Сæныкк мæнæ йардæм.....	124

Устные рассказы о чудесных бусинах

97. Æнæуый хъуыстон, фæлæ махмæ нæ фæдарынц.....	124
--	-----

Устные рассказы о жизни

98. Хъулæй ничиуал хъазы.....	125
99. Мæкъуыл мит иу афтæ.....	125
100. Мæ фыд та уыдис кадагтæнæг.....	125
101. Уæйыджы тыххæй нын аргъæуттæ.....	129
102. Хæсты заман уæлæ уыцырдыгæй тунелтæ уыди.....	129
103. Мзокты ус Ксения.....	130
104. В общем ацыдысты дыууæ усæй.....	130
105. Æз райгурдæн хонхи Зæдæлески.....	131
106. Барс. Махыздыгæй никуы фехъуыстон. Згъарæг.....	132
107. Бæлон, йер дыууæ азы махмæ цæры.....	132
108. Йер иу мæ фыд ма иу дзырдта.....	133
109. Немыц ам куы уыдысты.....	133

Устные рассказы о знахарях и знахарках

110. Дзывгъисы иу йæд цардис, Гуассæ, загъгæ иу дæсны.....	134
111. Мæ фыны уынын.....	135

112. Сæ мыккаг уыдонæн нæ хъуыды кæнын.....	135
113. Диссаг ма мæм цы фæкасти.....	136

Устные рассказы о домовом

114. Бынаты хицау.....	137
115. Буаты хицау – сылгоймаг, уæртæ пецы.....	137
116. Мæнæ ам Томайтæ цардысты.....	137
117. Мах бадаем.....	138
118. Лæцы та махæдаг.....	138
119. Иу афтæ не скодта.....	139
120. Карк цын нæ фергæвдынц.....	139
121. Бынаты хицау хæйрæг нæу.....	139

Устные рассказы о женщине-волчице.

122. Лæцы уыди ус-бирæгътæ.....	141
123. Æртæккæ нал и, фæлæ йод уыдис.....	141
124. Иу ус уыди нæ хъæуы.....	142
125. В общем, адæмæн-иу сæ фосы цыдæр ныццагътæ.....	143
126. Мæ фыдæй фехъуыстон.....	144
127. Ус-бирæгъ та, йой дæр уыди.....	145
128. Ус-бирæгътæ нæ хъæуы нæ уыд.....	145

Устные рассказы о демонологических силах

129. Хæйрæджыты æхсæв.....	146
130. Хæйрæг дæр и, алцы дæр и.....	147
131. Хæйрæджытæ дæлдзæх фæуæнт.....	147
132. Мæ фыды ‘фсымæр чи у.....	147
133. Хæйрæджытæ.....	148
134. Хæйрæджыты тыххæй тынг кой кодтой.....	149
135. Иу лæг нæм уыдис, хуынди Ясон.....	149

136. Молодой ләппу после армии.....	149
137. Йер ма иу ахәм случай дәр зоны.....	150
138. Уый та мә мад дзырдта, Зилгәйы уыди уыцы хабар.....	151
139. Иннае та радзырдта Хәтәлдойнаг.....	152
140. Иннае та Фарныхъәуккаг ләг дзырдта.....	152
141. Хәйрәджытә.....	153
142. Райсәмәнаәзәгъинагтә.....	154
143. Стәй иу хабар та афтә.....	154
144. Дыккаг хабар та афтә.....	154
145. Мәнае дын Цгъойтәй иу чызг ацыдис, чызг уыдис.....	155
146. Пъәззы.....	155
147. Дзуар никуы федтон.....	155
148. Мәнае ма мә фыд йой дзырдта.....	157
Литература.....	159

Научное издание

Сокаева Диана Вайнеровна

*КУЛЬТОВАЯ ОСНОВА ОСЕТИНСКОГО ФОЛЬКЛОРА: ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ
ИССЛЕДОВАНИЕ НА МАТЕРИАЛЕ НЕСКАЗОЧНОЙ ПРОЗЫ*

Книга публикуется в авторской редакции

*Технический редактор Е.Н. Маслов
Компьютерная верстка А.В. Черная
Дизайн обложки Е.Н. Макарова*

Подписано в печать 15.12.14
Формат бумаги 60×84 ¹/₁₆. Печать цифровая.
Гарнитура «Warnock». Усл. п.л. 9,7
Тираж 100 экз. Заказ № 88.

Издательско-полиграфический центр СОИГСИ ВНЦ РАН и РСО-А
362040, РСО-Алания, г. Владикавказ, пр. Мира, 10
e-mail: rio-soigsi@mail.ru

Отпечатано ИП Цопановой А.Ю.
362002, Владикавказ, пер. Павловский, 3